

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLETEN

Cilt : XXVII

Sayı : 106

Nisan 1963

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

2 0 0 0

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı: 1963

BELLE TEN

Cilt : XXVII

Nisan 1963

Sayı : 106

ROMA, BİZANS VE İUSTİNİANUS

(Yeni bir Kitap vesilesiyle *)

HALİL DEMİRCİOĞLU

I

İlim olarak tarih, içtimaî müesseselerin bir halden ötekine geçişini ve böylece, içtimaî insanın hayatındaki “oluş”ları göstermeğe başladığından beri şu cihet sarahaten anlaşılmıştır ki “tarihte ne başlangıç vardır, ne sonuç; başlayan ve biten yalnız tarih kitaplarıdır, fakat “oluş”ları gösteren hâdiseler değil.” Çünkü bunlar, başlangıcı bilinmeyen bir zincirin halkaları gibi, birbiri ardından mütemadiyen olmaktadır ve, yer yüzünde insan denilen varlık kaldığı müddetçe olmakta devam edeceklerdir.

Fakat, geçmişteki muayyen bir “oluş”u veya “oluş”ları tetkik ve izah etmek isteyen tarihçi, bunun için zarurî olan malzemeye hâkim olmak, araştırmalarını düzenli bir şekilde yapabilmek ve, nihayet, bu oluşu veya oluşları kolaylıkla inşa ve tasvir edebilmek için, zaman içindeki sürekli hâdiseler akışında, gene de “başlangıç” ve “sonuç”lar bulmak zorunda kalmıştır. Bu da en geniş anlamda, bu akışta bazı zaman dönemleri tespiti suretiyle, onun bir takım “devir”lere ayrılmış olmasında kendisini göstermektedir. Cihan tarihi işte bu suretle, tarihçiler tarafından, Eskiçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ve son zamanlar da bir de Yakınçağ denilen devirlere bölünmüş bulunuyor. Tarihi hâdiselerin bizatihi bünyesiyle ilgili olmayan, sırf bir kolaylık sağlamak için yapılmış olan bu taksim, söylemek

* Berthold Rubin, Das Zeitalter Iustinians, I. Cilt, (hepsi dört cilt olacak), 539 Sahife, 16 Resim-Tablo, 11 harita, Berlin, 1960.

lâzımdır ki, önemli tarihî hâdiselere göre zaman ayırımları göstermesine rağmen, gene müphem ve umumî mahiyette kalmakta, üstelik yalnız Akdeniz kültür çevresi için uygulanabilmektedir. Fakat bugün için maalesef bundan ilerisine gidilememiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, tarihin akışını zaman dönemlerine ayıran bu devirler, geçmişteki hâdiseler cereyanı içinde sun'î olarak yapılmış bir takım bölmelerdir. Fakat bunlar keyfi değil, belli düşüncelere göre ve, daha ziyade tezadları ifade eden muayyen tarz ve nevideki tezahürleri toplamak ve ayırmak suretiyle yapılmışlardır. Bunlar, çerçeveleri içinde belirli tarihî inkişafların düzenlendiği bir koordinasyon şebekesi, kaçınılmaz bir düzen prensibinin ifadesidir. Bundan dolayıdır ki tarihteki devirler, şurada burada işaretler konarak geliş güzel çizilmiş, ve hele, hudutları öyle keskin hatlarla ayrılmış zaman dönemleri olamaz. Çünkü tarih, hiç bir yerde, birden bire “oluveren”, bilâvasıta meydana gelen ânî değişmeler (oluşlar) tanımaz. Meselâ, tarihte bir devlet âniden ortadan kaybolmuş olsa bu, “batış hâdisesi” bir “mahvoluşu” tazammun etmez. Çünkü, tıpkı biyolojik hayat prosesüsünde olduğu gibi, insanlık tarihinde de “mahvoluş” mânâsında bir “kayboluş” yoktur; belki bir çöküş, başka bir maddî ve mânevî duruma geçiş, bir “istihale” vardır. Batmış, kaybolmuş görünen “eski”, “yeni”nin içinde daha bir müddet devam eder. Böylece yeni ile eskinin beraber yaşadıkları bir “intikal” safhası (zamanı) meydana gelir. Bu intikal safhası ise, eskinin tesir derecesine göre, uzun veya kısa sürer.

Bu keyfiyet bugün, Eskiçağ ile Ortaçağ devirleri arasındaki zaman dönemecinin tesbitinde bilhassa önem kazanmış bulunuyor. Çünkü bu ikisi arasında eskiden beri “hudut” olarak muteber “kesin” tarihler, arzolunan sebepten dolayı artık tatminkâr görünmüyor. Filhakika eskiden, aslında belki de önemsiz olmayan bazı olaylar devir değişmesine kat'î ve kesin hudut hatları gösterilmek suretiyle, bunlarda, Eskiçağın bitip Ortaçağın hemen başlayıverdiği ifade edilmek istenmiş ve fakat, ortaçağ mefhumunun, bir devir olarak tarihin her sahasında bir sonuç ve aynı zamanda bir başlangıç kapsamı gerektiği unutulmuştur. Halbuki, Ortaçağ genel olarak, Eskiçağ devletinin, kültürünün, düşüncesinin ve nihayet Eskiçağ ekonomisinin sonu demektir. Ortaçağ ile Eskiçağ dünyasının enkazı üzerinde yeni bir siyasî kudretler guruplaşması, yeni bir düşünce

tarzi, yeni bir dünya görüşü ve yeni bir iktisadî sistem yükselmiştir. Hayatın bütün sahalarını kaplayan böyle muazzam bir “değişme” ise, öyle bir günde, hattâ bir sene veya bir kaç sene içinde meydana gelemez; bu, uzun zaman isteyen bir iştir: Yâni Ortaçağ devleti, kültürü ve ekonomisi, uzun süren bir inkişaf ve tekâmül prosesünün mahsulüdür. Ortaçağ da ancak bunun sonunda kat’î şeklini almıştır.

İşte bundan dolayı bugün Eskiçağ ile Ortaçağ devirleri arasındaki hudut, artık elâstikî bir halde bırakılmakta ve böylece ikisi arasında hem birinin sonu, hem de ötekinin başı olarak kıymetlendirilen bir kaç asırlık bir “aralık” veya “intikal” safhası kabul edilmektedir. Mahiyeti bakımından Roma’nın iki suratlı Ianus tanrısına da benzetilen bu intikal safhasında, bitmekte olan bir devrin “eski” unsurları ile başlamakta olan bir diğerinin “yeni” unsurları yan yana yürümekte, fakat “eski”nin damgası hâlâ bariz bir halde gözüktüğü için buna “Geç Antikite” veya “Geç Roma” adı verilmiş bulunmaktadır. Buradaki “eski” tıpkı, bir örtü gibi, artık halk tabakalarının üstünde kalmış ve, misyonu da fiilen bitmiş olan “Roma Devleti”dir. Buradaki “yeni” ise, içeride kaynamağa başlayan bir takım halkî, fikrî ve dinî kudretlerin tesiriyle, bu eski Roma örtüsünden, merkez değiştirerek dışarı çıkmağa çabalayan yeni bir devlettir: Gerçekten, ömrünün sonlarını yaşayan “eski devlet”, bu sıralarda âdeta yeni bir kılığa bürünmekte, sanki başka bir mahiyet almağa doğru gitmektedir: Burada Eskiçağ devletinin bir Ortaçağ devleti haline istihalesi belirmektedir.

Eskiçağ ile Ortaçağ arasındaki intikal devresinde tarih sahnesinde görünmeğe başlayan bu yeni varlığın oluşunda müessir âmiller başlıca üç noktada toplanıyor. Bunlar da, onun hukuk ve ve idarede “romalı”, lisan ve kültürde “hellenistik”, din ve itikatlarda da “hıristiyan” olmasından çıkıyor. Başka bir deyimle, bu “yeni” devletin mahiyeti, Roma devlet sistemine, hellenistik kültüre ve hıristiyan itikatlarına bağlı oluşunda kendisini gösteriyor. Bu üç unsur onda, tarihte bir kerre tahakkuk etmiş bir amalgama halindedir. Bunlardan herhangi biri çıkarılırsa bu tarihî varlık düşünülemez: Roma cihan devleti idesi, hellenistik kültür ve hıristiyanlık itikadı üçlü manzumesi onda, bir devlet ideolojisi halinde en büyük müdafaa silâhı olarak sonuna kadar muhafaza edilmiştir.

Hellenistik kültür ile hıristiyanlık dininin Roma devlet sisteminde birleşmesinden meydana gelen bu tarihî terkip ise ancak, Roma cihan devletinin ağırlık merkezinin, o zamanki Lâtin—Roma Batı dünyasından hellenistik—Şark dünyasına kaydırılması ile fiilen imkân dahiline girmiş görünüyor. Temelleri, M.S. üçüncü asırda Roma cihan devletinin hazırladığı zemin üzerinde atılmış olan bu bina, esas itibariyle, büyük Constantinus (323-337) ile Heraclius (610-641) arasında geçen yaratıcı asırların (Geç Antikite) eseridir. Fakat bu terkip, gözle görünür ifadesini, Roma Cihan Devletinin resmen hıristiyanlaştırılmasında ve, Karadeniz boğazında kâin eski Byzantion'da (İstanbul) devlete yeni bir idare merkezi kurulmasında bulmuştur. İşte, tesirleri tarihî mânada büyük olan bu iki hâdise (hıristiyanlığın eski devlet içinde zaferi ve devlet merkezinin hellenistik Doğuya nakli) ile ki (M. S. dördüncü yüzyılın ilk yarısı) bu tarihî varlık belirlemeğe başlıyor. Kat'î çehresisini bundan sonraki üç asır içinde (Geç Roma devri) alacak olan bu yeni devlete, üçlü bünyesinin belkemiği "Roma" olmasından "Ortaçağ Roma devleti", siklet merkezinin hellenistik Doğuda olmasından "Doğu Roma Devleti", hıristiyan olmasından "Hıristiyan Roma devleti" ve, nihayet, bir de Başkenti "Byzantion"a izafetle "Bizans devleti" demek mutad olmuştur.

İmdi, meydana geliş şeklini ve mahiyetini bu suretle kısaca göstermiş olduğumuz bu devletin eski "Roma" ile ilgili önemli bazı hususiyetlerine temas ederek, yazımızın ikinci kısmını aydınlatacak bir kaç noktayı tebarüz ettirelim ve önce ikisi arasındaki "vahdet" meselesini görelim:

Malûmdur ki Roma Cihan Devletinin muazzam genişliği dolayısıyla bir kişinin bütün iç ve dış politika hâdiselerini gereği gibi takip edebilmesi gittikçe imkânsız hâle geldiği için, daha M.S. ikinci asırdan itibaren bazı hükümdarların yanlarına "ikinci" bir hükümdar aldıkları görülmüştür. M.S. üçüncü yüzyılın sarsıntılar yaratan zorlukları Diocletianus'u bu işte bir sistem aramağa götürdü ve devletin idaresi aynı iktidar salâhiyetlerini haiz fakat idare sahaları territorial bakımdan Doğu ve Batı olarak ayrılan iki (hattâ yardımcıları ile dört) hükümdarın eline verildi. Lâkin onun ölümünden sonra çıkan karışıklıklar sistemin yürümesini aksattı. Ancak Theodosius'un ölümünden (M.S. 395) sonradır ki, oğullarının sahaları

ayırarak birinin devletin Doğu kısmında, ötekini de Batı kısmında saltanat sürmeleri ile, Roma Cihan Devleti artık iki idarî bölgeye ayrılmış bir durum iktisap etti. Bu suretle ikiye ayrılmış görünen devletin parçalarını da “Doğu Roma” ve “Batı Roma” olarak göstermek âdet oldu.

Fakat bu keyfiyet Roma devlet hukukunda —ve binnetice Roma tarihinde— hiç bir ayrılık ifade etmez. Çünkü Roma Cihan Devleti prensipte daima bir “Vahdet” olarak görülmüştür. Gerçekten şunu hatırlatmak lâzımdır ki Roma Cihan Devletini biri Şarkta diğeri de Garpta oturan, salâhiyetleri aynı iki hükümdarın idare etmesi demek olan bu “ayrılık” veya “ikilik”, Roma devlet teorisi bakımından bu cihan devletinin “ideal vahdeti”nin bozulmuş olduğu mânâsını hiç bir zaman tazammun etmemiştir. Çünkü, bu bir “quasi partitio” (sözde bölünme) idi; yâni hakikî bir taksim ve ayırım değil, onun gibi görünen bir şeydi; yoksa aslında böyle bir işlem yoktu. Bundaki maksat da idarî bir kolaylık temin etmekten ibaretti: Aynı Roma kanunları, aynı Roma hükümet prensipleri ve tradisyonları her iki hükümdar tarafından tatbik ediliyordu. Burada aslında bölünmez olan iktidar salâhiyetleri (imperium), bir değil iki hükümdar tarafından kullanılıyordu. (Zâten Cumhuriyet devrinde de bunun benzeri mevcuttur). Bundan dolayıdır ki devletin Batı kısmındaki son hükümdar Romulus Augustulus’un saltanatına müstevlî Germenler tarafından son verildiği zaman (M.S. 476) dahi, bu devlet teorisi değişmemiştir; Çünkü o zaman yalnızca “quasi partitio” (sözde bölünme) son bulmuş ve, binnetice, Batıdaki hükümdarın iktidar hakları tekrar Doğudakine geçerek, iki elde olan otorite ve salâhiyet (imperium) bir kerre daha “tek” elde toplanmıştır. O zaman devletin hükümdarsız kalmış olan Batı kısmını, müstevlîlerin uzun müddet -sözde de olsa- Doğudaki tek hükümdar “namına” idare etmiş olması, bu vahdet şuurunun ne kadar kuvvetli kaldığını gösterebilir.

Roma Cihan Devletinin bu ideel vahdeti ancak, M. S. dokuzuncu asır başında, Franklar kralı Büyük Karl’ın (Charlemagne) Roma’da, Papa’nın eliyle taç giymesi neticesinde (24.XII.800), Batıda, Doğudaki Roma devletinden tamamiyle ayrılan yeni bir devletin (Mukaddes Roma - Germen İmparatorluğu) kurulmasıyla, devlet hukuku yönünden bozulmuş görünüyor. Filhakika, bundan sonra

artık Doğuda ve Batıda, inkişaf ve tekâmül istikametleri birbirinden - müşterek olan Roma adına rağmen - farklı olan iki ayrı devlet mevcuttur. Bununla beraber, Doğudaki devlet (Doğu Roma veya Bizans), bunu da başkalarını da hiçe sayarak, gene "ideel vahdet" prensibini bırakmamış, ömrünün sonuna kadar, eski "Roma Cihan Devleti"ne veraset iddia etmek suretiyle - fiilen yalnız Doğudaki yerlere ve bazen de yalnız Başşehre hükmetmesine rağmen - istilâya uğramış kısımları daima, tekrar kazanılması gereken devlet toprakları addetmiştir : Yani "eski"nin mirasçısı olarak onun topraklarında başka hiç bir devlet tanımamıştır.

Şu halde, Doğu Roma veya Bizans diye adlandırılan yeni devlet, bu "vahdet" prensibi bakımından, eski "Roma Cihan Devleti"nin bir devamıdır denebilir. Böyle olunca tarihi de, hiç değilse şeklen, Roma tarihinin yeni bir devri olarak mutalâa edilecektir. Nitekim bu Geç Antikitenin sonuna (M.S. VII. asır) kadar kat'î olarak böyledir. Filhakika, tarihî seyri de gösteriyor ki, etnik bakımdan gayrı mütecanis olan bu yeni devlet, ancak "Roma" devlet idesi ve şuuru ile ayakta tutulabilmiştir. Roma'nın adı bu devlet yaşadıkça devam etmiş ve, hattâ, devlet dünya haritasından silindikten sonra dahi, toprakları üstünden kaybolmamıştır. Eski Roma devlet tradisyonu bundaki siyasî düşünce ve iradeye nihayete kadar hâkim olmuş, devletin dış âleme karşı tutumunu da, eski "Roma Cihan Devleti"ndeki üniversal devlet idesi tâyin etmiştir. Bundan dolayı, devletin başında gelip geçen bütün hükümdarlar kendilerini, hep eski Roma hükümdarları olarak görmüş, ve onların halefleri sıfatıyla daima eski Roma mazisinden kalmış en yüksek otorite olarak tanıtmaya çalışmışlardır : Hattâ, büyük bir iddia olmazsa denebilir ki, bu devlet ve onun hükümdarları bu "ide"yi onu istihlâf edenlere de miras bırakmışlardır.

Doğu Roma veya Bizans devleti ile eski Roma arasındaki "ideel vahdet" üzerinde bu kadarla iktifa ederek biraz da, gene onunla ilgili ve bizim için burada lüzumlu, başka bir hususa geçelim : Bu, cihan tarihine "tam Devlet" mefhumunu miras bırakmış olan eski Roma'nın yarattığı ve yaşattığı "devlet süpremasisi"nin bu devlette de muhafaza ve idamesi meselesidir. Gerçekten, devlet süpremasisi hakkındaki eski Roma konsepsiyonunun ve bunun neticesi olan "merkeziyetçi devlet idesi"nin bu devlette de yaşamasıdır ki, Doğu

Roma veya Bizans devletinin yalnız eski ile “ideel vahdeti”ni sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, medeniyet ve kültürünün de, Ortaçağın küçük devletler dünyası içinde kendine has inkişaf ve temadiyetini tâyin etmiş bulunuyor. Hattâ bir bakıma denebilir ki, bunu Batı Avrupa inkişafından esaslî şekilde ayıran hususiyetlerin başlıca kaynağı buradadır.

Şimdi, bunun en önemli tezahür ve tecelli yerlerini ve şekillerini kısaca sıralıyalım ve önce devlet ve hükûmet kudretini temsil eden en yüksek otorite olarak “hükümdar”dan başlayalım. Çünkü bu mefhum bir çok hususları aydınlatabilecek mahiyettedir.

Filhakika burada uzun uzadıya tafsile lüzum yoktur ki, Doğu Roma veya Bizans devleti bir Ortaçağ devleti olarak bütün hüviyeti ile belirmeğe başladığı zaman, Akdeniz kültür çevresinde, Batının mahallî idarelere boğulmuş “küçük devletler dünyasına” mukabil, sahası içinde bütün kudret ve salâhiyetlerin bir “devlet” ve bir “kişi” elinde toplandığı tek devlet ve hükümdar burada idi. Bu hükümdar devletin tamamıyeti içinde, “en yüksek iktidar ve salâhiyet kudreti “demek olan “imperium” ile techiz edilmişti. Menşei çok eski Roma siyasî ananelerine kadar geri giden ve, devlet süpremasisini devam ettirmek bakımından Roma esas teşkilâtının belkemiği mesabesinde olan “imperium” mefhumu, eski Roma kırallarının “kayıtsız şartsız hükümlanlık” kudretini, çeşitli şekillerle, evvelâ Cumhuriyet consul’lerine, bunlardan Roma Cihan Devletinin ilk hükümdarı Augustus’un “principatus”una ve, nihayet bundan da Diocletianus ile başlayan “dominatus” (mutlak monarşi) devrinin “otokrat” hükümdarlarına bağlamış bulunuyor.

Analogisi İlkçağda ancak Eski Şarkın despot hükümdarlarında bulunabilen ve büyük Constantinus’un, Doğu Roma’nın ilk hıristiyan hükümdarı olarak, eski Roma devlet süpremasisine yeni bir şekil vermesi ile katî hüviyetini almış bulunan bu “mutlak monarşi” sisteminde monarş, askerî, mülkî ve adlî, bütün devlet idaresini elinde bulundurduktan başka devlette “tek” kanun vazı olarak bütün hukukun da kaynağıdır. Hudutsuz yetkilere sahiptir ve yalnız Allah’a karşı sorumludur; Otoritesine de ancak kendisi tahdidler koymaktadır : İktidarı kendilerinden aldığı sureta göstermeğe çalıştığı eski Roma devlet müesseseleri artık birer formalite kalıplarından başka birşey değildir. Çünkü, bu hükümdar artık dünyevî

kudretlerden ziyade “Tanrı” iradesine dayanmaktadır. Gerçekten, hazırlanmasında asırların biriktirdiği bir takım Şark düşüncesi ve tasavvurlarının büyük tesiri ve hissesi olan, resmî ve gayri resmî propagandalar, kendisinin yer yüzüne insanları idare için Tanrı tarafından gönderilmiş mukaddes bir “kişi” olduğunu her tarafta yaymak suretiyle onu, ülûhiyetin kâinat üzerine olan hükümranlığını dünya üstünde temsil eden bir şahsiyet haline getirmiştir. Böylece, burada hükümranlığın hem dünyevî hem de uhrevî timsali haline gelen bu monarş, kendisinin de inandığını gösterdiği bir inancın (hıristiyanlık) koruyucusu olarak bu hıristiyan devlet içinde insanların tek “efendi”si (dominus). bizzat devletin ise, âdetâ canlı bir senbolü olmuştur. Tanrısı ile direkt münasebette bulunduğu iddiasıyla dünyevî ve beşerî atmosferden gittikçe uzaklaştığı ve, böylece, tanrısal şereflere mazhar olduğu için de, nev’i kendisine has siyâsî-dinî bir kültürün mevzuu olmuştur. Artık kutsileştirilmiş olan şahsiyetinin kudreti, yalnız sarayında her gün yapılan merasimlerde değil, belki, onu tasvir eden her resimde, onun etrafını çevreleyen her şeyde, onun halka söylediği veya ona söylenen her sözde ifadesini bulmaktadır. Azametini hissettirmek için haricî şekli ile de etrafındakilerden ayrılmış, artık “teb’a”sı olan vatandaşı ise, karşısında sanki “uşak” menzelesine inmiştir. Dışarda görünmesi de dinî merasime tâbi olduğu için, yüzünü görmek saadetine nail olanlar, en yüksek mevkilerde dahi bulunsalar, etek öpmek veya hattâ, secdeye varmak suretiyle, onu selâmlamak zorundadır.

İşte, hükümdarların kısaca anlattığımız bu kudret ve azametlerinde teşahhus etmiş olan o eski devlet süpremasisi düşüncesi, Doğu Roma devletinin siyâsî hayatında bütün devamınca bir “aksiom” halinde yaşamış bulunuyor. Devlet ve cemiyet hayatının her ephesinde bunun çeşitli tezahürleri görülmektedir. Bunun dinî müesseseler sahasındaki tecellî ve tezahürünü müşahede için, bu “hıristiyan devlet” içindeki “hıristiyan kilise”sinin durumuna bir göz atmak kâfidir : Gerçekten, bu devletteki öyle kuvvetli bir devlet süpremasisi tezahürü idi ki, Doğu Roma veya Bizans devletinin, cemiyetin bütün mânevî hayatına süratle hükmetmeğe muvaffak olan, “kilise” si bile, en kuvvetli zamanlarında dahi, onu bozmağa ve yıkmağa muktedir olamamıştır. Tersine, kilise burada onun bütün icaplarını ve neticelerini kabullenmek zorunda kalmış ve, kendi mevkiini

de ancak, hükümdarların, kilisenin müzaheretinden müstağnî kalamadığını gösteren bir takım hatalı hareketlerini istismar suretiyle emniyet altına alabilmiştir. Fakat, kilise bu “kabullenme” ile, tabii ve zarurî olarak, kendisinin müstakil hareketlerine de zincir vurmuştur. Böylece işte, bu devlette dinî sahada da “son merci” olarak kalmış olan hükümdar, en huysuz ve inatçı patrikleri bile daima yerlerinden atmak kudretini göstermiştir. Bundan dolayıdır ki, burada bir “Doğu Roma Papalığı” kurulamamıştır; Patrik yalnız ve ancak bir “din işleri nazırı” olarak yerinde kalmıştır. Buna mukabil Batıda, barbar istilâları ile çökmüş olan Roma idaresinden sonra canlı bir kudret olarak böyle bir devlet süpremasisi tezahürü olmadığı içindir ki, oradaki “kilise”, hürriyetini iddiaya ve nihayet istiklâlini ilâna muvaffak olabilmiştir.

Bütün bunlar bize, Doğu Roma “hıristiyan” devleti içinde, genel olarak “devlet kudreti” ile “kilise kudreti” arasında niçin bir “tezad” veya “gerginlik” olmadığını anlatmağa kâfidir. Gerçekten, bu devlet için bu bakımdan belki de en karakteristik cihet, devlet süpremasisinin ağırlığı yüzünden bunların arasında meydana gelmiş olan içten münasebet ve hattâ sıkı bağılıktır denebilir. Bundan dolayıdır ki, burada her ikisi sanki bir devlet-kilise organizması halinde birleşmiş gibi görünür. Yani burada devlet ve kilise âdeta bir “vahdet” halindedir; her ikisinin birleşmesi devlet süpremasisi icabı olarak “dünya nizamı” için, her halde zarurî görülmüş, ve böylece, biri öteki olmadan düşünülmez bir hale gelmiştir. İki arasındaki bu bağılılık tabiatıyla, “menfaat beraberliğini”de sonuçlamıştır. Onun içindir ki, Tanrı iradesinin tecellisi demek olan “dünya nizamı”nı, şu veya bu suretle bozmağa matuf teşebbüslere karşı her ikisi birden, maksad ve gâyelerini müdrük bir şekilde, müştereken harekete geçerler. Bu hareketler ister hükümdarın iç veya dış hasımları tarafından gelsin, isterse kilise düşmanlarının parçalayıcı kudretlerinden çıksın, karşılarına daima ikisinin “müttehit” cephesi kurulur ve, böylece, “dünya nizamı”nın bozulması önlenir. Devlet süpremasisinin bu suretle tezahürü neticesindedir ki, Doğu Roma veya Bizans devletinde kilise üstünde hükümdar kudretinin ağırlığı bütün tarihi boyunca hissedilmiş ve bu, onun için tipik ve belki de normal bir hususiyet olarak kalmıştır.

Burada bütün kudretiyle duyulan devlet süpremasisinin istinat noktalarından birini, hiç şüphe yok ki, devletin “hukuk sisteminde” aramak lâzımdır. Filhakika, burada, vahdetli devlet prensibini ayakta tutan ve, binnetice, devlet süpremasisini muhafaza eden unsurlar arasında “hukuk hâkimiyeti”nin gayrı şahsî otoritesi daima ön plânda görülmektedir. Çünkü bu hukuk hayat kudretini devletteki en yüksek iktidar makamının çeşmesinden, yâni hükümdardan almakta ve, arkasında da asırların müeyyide ve prestijini taşımaktadır: Bu hukuk ise, çok kavimli bir devletin yüklendiği mesuliyetlere intibak etmek için sahasını mütemadiyen genişlettiği halde, kendi içinde saklı konservatizmada eski İtalya “şehir devleti”nin darlığı ve sıklığını aksettirmekte devam etmiş olan “Roma hukuk sistemi”dir.

Gerçekten burada, yalnız devlet süpremasisinin muhafaza ve idamesi bakımından değil, belki alelittlak bütün devlet hayatı için, en önemli görünen cihet, eski Roma hukuk tasavvurları ve normlarının, Lâtincenin devlette resmî işlerden çekilmesinden sonra bile, umumî ve hususî hayatın hem iskelet ve çerçevesi hem de mekanizması olmakta devam etmesi keyfiyetidir: Bu devlette ne Başkent Hellen muhiti, ne de ortalıktaki her şeyi yıkağa çalışan idealleriyle “hıristiyanlık”, eski “putperest” Roma’nın hukuk sahasındaki mânevî etkisini durdurabilmiştir. Bu devletin en büyük hukuk eseri, koyu bir hıristiyan olan Iustinianus’un meşhur “corpus iuris”i (Kanun mecellesi) dahi, eski Roma’nın putperest klâsik hukukçularının görüş ve prensiplerine şuurlu bir bağlanışın ifadesidir. Yani dikkat edilmesi gereken mesele, bu hıristiyan devlette bir “hıristiyan hukuku”nun doğmamış veya, daha doğrusu, doğamamış olmasıdır. Filhakika Batıda, Roma hukuk ve kanununu yaratan devlet idaresinin başka ellere geçmesiyle Roma devlet süpremasisi şuuru kaybolup gittiği ve herhangi bir putperest devletten miras kalmış bir “medenî hukuk” olmadığı içindir ki, bir “Hıristiyan hukuku” doğabilmiştir. Fakat burada, devlet süpremasisinin kudreti dolayısıyla, kilise nasıl devlet otoritesini yıkağa kadar olamadı ise, öylece devlet hukuk ve kanununu da tadil ve tağyire muktedir olamamıştır. Garibi şu ki, kilise, devletin aslında putperest bir bencillik içinde kökleşmiş olan hukuk ve kanunlarını (Roma hukuku) hıristiyanlık prensiplerine göre tadil ettirmek için bizzat herhangi ciddi bir

teşebbüste de bulunmamıştır: Bir defa, bunu, aslında “râfızî” olan “tasvir kırıcı” hükümdarlara bırakmış, fakat işler çatallaşınca, bunların eserini lânetleyerek tekrar eski Roma tradisyonlarına dönmüştür. Yâni İslâmiyetin muvaffakiyetle başarmış olduğu bir işi, buradaki hristiyan kilisesi, yapamamıştır.

Şimdi, devlet süpremasisinin başka bir tezahür sahasına geçelim. Hiç şüphesiz devlet süpremasisinin zaferi aynı zamanda “merkeziyetçilik” zaferi demektir. Doğu Roma’da da bütün kudret ve iktidar Başkent’in surları içinde tekâsüf etmiştir. Tabiatıyla burada da “asılzade”ler mevcuttu ve bunların eyaletlerde geniş arazileri vardı. Fakat buralardan gelen bütün kazançlar ancak devlet merkezinde kıymet kazanabiliyor, ancak burada “kudret” bakımından kullanma zemini bulabiliyordu. İşte, Doğu Roma veya Bizans devleti, devlet süpremasisinin zaferi neticesi olan bu merkeziyetçi tradisyonu da muhafaza ettiği için dir ki, burada Batı nümunesinde bir “mahalli” feodal asilzedelik türetmemiş görünüyor. Bu devlette feodal asilzade, zarurî olarak daima devletin hayat merkezi olan Başşehir gelmiş ve orada yaşamıştır. Çünkü onun hürs ve tamahını ancak burası tatmin edebilmiştir. Bunlardan nüfuz ve itibar hürsiyle yanan çoğunun daimî arzusu, idare merkezindeki memuriyet asilleri çerçevesi içine girmek olduğu için, eyaletlerden gelen kazançlarını hep, burada ilerlemek, unvan ve memuriyet tevcihlerine nail olmak amacıyla, merkezdeki hükümdar sarayı için kullanmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Doğu Roma devletinde feodal asillerin mütehit bir halde hükümdara karşı muhafaleti pek görülmemiştir. Siyasi ihtirası olanların başlıca gayesi, Başkentteki en yüksek iktidar mevkiini ele geçirmek olduğu için, hükümdarlar da onları birbirlerine karşı çıkartmak suretiyle tehlikeyi bertaraf etmesini bilmişlerdir. Yâni burada, saltanatta iken tâcını ve hattâ bazan da kafasını kaybeden bir çok hükümdarlar, toplu bir asiller cephesi karşısında zebun olmanın değil, belki yükselmek isteyen kudretli tek kişilere karşı kâfi entrika çevirememiş olmanın cezasını çekmişlerdir.

Doğu Roma veya Bizans devletinde, yukarıdan beri anlattığımız, eski Roma ile olan “ideel vahdet”i temin etme ve devlet süpremasisini devam ettirme bakımından önemle üzerinde durulacak bir husus ta, burada “bürokrasi”nin devlet hayatı içindeki mevkii ve kudretidir. Şu cihet aşikârdır ki, devletin organik vahdeti devam

edecek, devlet süpremasisi muhafaza edilecekse, Başşehirdeki hükümdardan en küçük devlet memuruna kadar giden emir hiyerarşisinin, her ne bahasına olursa olsun, kuvvetli bir şekilde ayakta tutulması icap ederdi. İşte burada devlet, bu işi de, merkezî kontrol ve mahallî salâhiyeti çok ahenkli bir nispette kombine etmek suretiyle başarmış görünüyor. Bu hususiyet dolayısıyla ki, meydana getirilen idare şekli, Şark ve Garbin muasır feodal veya şahsî idare sistemlerine karşı açık bir üstünlük göstermektedir : Bu bakımdan idarede en karakteristik cihet burada askerî ve sivil kudretin birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bir çok sahalarda icra makamlarına, memurlara birbirini kontrol salâhiyeti verilmiştir. Böylece en yüksekinden en aşağı derecesine kadar bütün memur şebekesi -açık ve kapalı nezaret altında bulundurulularak haklarında siciller tutulmuştur. Fakat asıl dikkate şayan olan cihet, bu devletteki memurların, yukarıdan esen bu "itimatsızlık" havasına rağmen, hükümdarlarına daima sadakatle hizmet etmiş olmalarıdır. Belki de bundan dolayı bunların memleketi, çok defa, devlet süpremasisinin gerektirdiğinden, ve hattâ bazen bizzat hükümdardan da sert idare ettikleri görülmüştür. Fakat, onların devleti ve cemiyeti sert bir şekilde idare etmesi ve buna hükümdarların göz yumması, ekser ahvelde, devletin ağır basan iktisadî, ve siyasî güçlükleri halletmesinde başlıca âmil olmuştur.

Fakat, burada bizim için en önemli cihet, idarenin bel kemiği olarak devleti ayakta tutan ve fiilen devlet süpremasisinin muhafazasına yarayan bu memur şebekesinin nasıl işlediğinden ziyade, onun tereküp ve teşekkül tarzıdır : Gerçekten burada da söylemek lâzımdır ki, Doğu Roma veya Bizans devleti, tıpkı eski "Roma Cihan Devleti" gibi yabancıları, yalnız sınırları içine almakta değil, teşkilâtına kabul etmekte de geniş kalpli davranmıştır: Burada hangi kavimden olursa olsun kabiliyetli olan herkes, devlet dinini kabul edince, devlet hizmetinde bir yer bulmağa muktedir olmuştur. Yâni devlet burada istidât ve kabiliyetleri bir çok kaynaklardan çekmek kudret ve basiretini göstermiştir. Fakat, birer fert olarak devlet hizmetine girmiş olan bu yabancılar, devletin sistemi içinde eriyip gitmişlerdir. Gerçi bunlar sisteme her defasında yeni bir hayat veriyorlardı; Fakat bizatihi bu sistemin kendisi tasavvur edilemeyecek kadar eski idi : Yâni onlardan çok kuvvetli idi. Binaenaleyh, yeni gelenler bütün gayretlerine rağmen sistemi değiştirmediler, daha doğrusu de-ğiş-

tiremediler. Böylece, Doğu Roma veya Bizans devlet hayatının çerçevesi esasta aynı kaldı. Burada arasıra canlanmalar olmamış değildir. Fakat bu devletin her canlanması, “tradisyon”un bir kerre daha kendisini göstermesi şeklinden başka bir şey olamamıştır.

İşte, Doğu Roma veya Bizans devleti tarihinin, onu sathî bir şekilde müşahede edenlere, hiç değişmeyen bir “statizma” intibasını vermesi bundandır. Fakat, derince bir tetkik ile bu ilk intiba kaybolur ve onun bir asrının ötekine benzemediği yavaş yavaş meydana çıkar. Burada hayatın daima tevarüs edilmiş kalıplar içinde ifadesini bulmakta gözükmese, devletin, başlıca hayat kudretlerini, çok eski tradisyonların kaynaklarından almasından çıkmaktadır. Gerçekten, Doğu Roma veya Bizans devleti, nasıl “hellenizma” tradisyonlarına dayanmış bir halde asırlarca Batının kültür merkezi olarak kalmış ise, öylece işte, eski Roma tradisyonlarına (devlet vahdeti ve devlet süpremasisi) dayanmış ve bağlı bir halde Ortaçağ dünyasında “devlet” olarak kendini muhafaza ve idame etmiş ve hattâ, bunları kendinden sonrakilere de miras bırakmıştır.

II

Doğu Roma denilen bu Hıristiyan Roma veya Bizans devleti tarihine yapılacak sathî bir bakış bile gösterebilir ki, bu devletin eski Roma cihan devleti ile olan ideel vahdetini ve onunla ilgili devlet süpremasisi kudretini, eski Roma şuuru içinde bütün enerjisi ile ayakta tutmağa çalışmış olan hükümdarların en büyüğü ve tetkike değer olanı İustinianus’tur. İustinianus, M.S 482’de bugünkü Üsküp ile Niş dolaylarında bulunan Taurision’da doğmuştur. Thrako-İllyr aslından romanize edilmiş bir köylü ailesinin oğludur. Başkentte hükümdar sarayındaki muhafız alayına asker olarak daha önce nasılsa intisap etmiş olan dayısı İustinus tarafından erkenden hükümet merkezine aldırılmış ve buradaki mekteplerde ve yüksek fikir muhiti içinde yetiştirilmiştir. Zeki ve çalışkan olan İustinianus böylece iyi bir hıristiyan-Romalı tahsil ve terbiyesi görenek zamanın bilgili adamları arasına girmiştir. Dayısı İustinus, yükselmiş olduğu muhafız alayı kumandanlığında çevirdiği entrikalar sayesinde, M.S. 518’de hükümdar olduğu zaman, münevver bir prens olmak için icap eden bütün tahsili yapmasına ihtimam ettiği yeğeni İustinianus,

artık karakteri teşekkül etmiş, kafası olgunlaşmış otuz altı yaşında bir adam olarak yeni hükümdara yardıma hazır bir hale gelmiş bulunuyordu.

İustinianus dayısının bu husustaki gayret ve ihtimamlarına lâyık olduğunu göstermekte gecikmemiştir : Esasen yaşı geçkin bir adam olan İustinus, sivil idareden pek anlamadığı için kendisini yeğeninin yardımı ile tamamlamak zorunda idi. Bundan faydalanan İustinianus, ihtiyar dayısına bir çok ahvalde naip gibi hareket ederek yavaş yavaş bütün idareye hâkim olmağa başladı. Dayısının hüsnü niyyeti kendisini adım adım tâç ve tahta yaklaştırdı. İustinus'a mânevî evlât olmak suretiyle hukuken hükümdara bağlandıktan sonra, ona resmen yardımcı da oldu (Nisan 527). Zaten çoktandır devleti fiilen o idare ediyor, yalnız başına kalacağı zamanı bekliyordu. Çok geçmeden nihayet bu da oldu : İustinus aynı senenin ağustos ayında vefat edince, kırk beş yaşında olarak, Birinci İustinianus adıyla, Doğu Roma veya Bizans devletinin mukadderatına kendi başına hükmetmeğe başladı.

Bu suretle, bir çok defalar olduğu gibi, şimdi gene, devletin periferisinden gelen bir köylü çocuğu Roma caesar'larının tahtına oturarak onların varisi oluyordu. Fakat, bu devlete hükümdar namzedi olarak her bakımdan en iyi şekilde yetişmiş olan İustinianus, daha tahta oturduğu günden itibaren, başlıca iki büyük işle kendisini vazifeli görmüştür. Bunlardan biri, çoktandır fiilen bozulmuş ve, yalnız ideel mahiyette kalmış olan "Roma Cihan Devleti" vahdetini, şimdi hıristiyan olan bu devleti Akdeniz havzasında bir tek hıristiyan-ortodoks devlet olarak eski halinde ihya etmek suretiyle, tekrar tesis etmek, ötekisi de, bu devlet içinde devlet süpremasisi kudretini, belki de devletin görüp göreceği, en yüksek seviyyeye çıkarmak olmuştur. İustinianus bunları kendisine en büyük ideal ve, hattâ en mukaddes misyon olarak görmüş, bütün politikasını bu ideal ve misyonun tahakkuku hizmetine sokmuştur. Bundan dolayı denebilir ki, vesikalarında Lâtince hâlâ resmî lisan, kendisi hâlâ Roma Cihan Devleti (imperium Romanum) olarak görülen bu devletin hükümdarı İustinianus, bir bakıma, Bizans kaiser'i olmaktan ziyade, gerçekten bir 'Roma caesar'ıdır. fakat bunların bu mânada belki de sonucusudur. Ancak İustinianus, Bizans devleti denilen tarihi varlığın son temel taş-

larını koymuş olmasından dolayı da, belki ilk Bizans hükümdarı olmaktadır. Çünkü İustinianus, hem fatih, hem vazı-kanun, hem de reformatör olmak haysiyet ve faaliyetiyle, burada kendinden sonraki bin senelik bir realitenin temelini atmış, veya hiç değilse, atılmış olanı genişletmiş ve sağlamlaştırmıştır.

İustinianus, 527'den itibaren 83 yaşında ölüm yılı olan 565 senesine kadar, tam otuz sekiz yıl yalnız başına hükümdarlık etmiştir. Dayısı ile beraber çalıştığı ve onun namına hüküm sürdüğü zaman da hesaba katılırsa, takriben yarım asır bir müddet, Doğu Roma veya Bizans devletinin mukadderatını İustinianus'un idaresi tâyin etmiştir denebilir. Fakat, asrın diğer hükümdarları onun yanında çok sönük kaldıkları için İustinianus hemen bütün altıncı yüzyıla damgasını vurmuş gibi görünmektedir. O kadar ki, yalnız kendisinin zamanına değil, çok defa bütün bu asra "İustinianus devri" demek âdet olmuştur.

İustinianus devri, şüphe yok ki, tarihin -Akdeniz kültür çevresi tarihinin- en önemli dönüm noktalarından biridir : Bu zaman, Eski-çağdan Ortaçağa intikal devrini mühürleyen ve, gerek Şark ve gerekse Garp Ortaçağ kavimlerinin siyasî -hattâ mânevî- inkişafı için lâzımgelen şartları yaratmış olan bir tarihî tahammur devresidir. Böyle bir tarihî tahammur devresinin önem ve azameti herkesçe takdir ve teslim edilmekle beraber, bunu unsurları ile birlikte şimdiye kadar kimse, etraflı bir şekilde, tahlil ve izaha girişmemiştir. Anlaşıyor ki bu iş, bir Alman tarihçisinin senelerce kafasını yormuş ve nihayet onun âdeta hayat vazifesi haline gelmiştir : Köln (Kolonya) üniversitesi profesörlerinden Berthold Rubin'in "İustinianus zamanı" adıyla çıkarmağa başladığı -yukarda adını verdiğimiz- büyük eser serisi bunu bize göstermektedir.

B. Rubin, İustinianus hakkında etüd ve araştırmalarına daha 1937 sıralarında başlamış bulunuyordu. İkinci cihan savaşında askere gittiği için tetkiklerini gereği gibi devam ettiremedi. Üstelik bombardımanlar kütüphanesini ve dokümanlarının büyük bir kısmını harap etmişti. Fakat B. Rubin, Rusya'daki esaretinden döner dönmez, tekrar işe koyuldu. Göstermek istediği devir hakkında tam bir tablo verebilmek için, tasarladığı sentezi dört büyük cilt içinde çıkarmağa karar verdi. Bu ciltlerin ilk ikisi

İustinianus'un politikasına ve harp hareketlerine, son ikisi de hükümdarın hayatındaki diğer hususlarla ondan sonraki hâdiselere tahsis edilecekti. Bir taraftan müsveddelerinin kısmen kaybolmuş olması, diğer taraftan da, harp sonrası devrin güçlükleri eserin çıkmasını geciktirdi. Fakat, azmi ve enerjisi ile nihayet meramında muvaffak oldu. Eserinin ilk cildi artık ilim dünyası önüne serilmiş bulunuyor.

Beşyüz elli sahife kadar tutan bu ilk cildin muhtevası başlıca dört kısma ayrılmıştır. Bunların birincisi olan ve, "mazinin mirası, birlikte mesul olan hâdiseler, şahsiyetler ve görüşler" başlığını taşıyan "giriş" kısmında (s.I-78) yazar, İustinianus ve zamanı hakkında, cihan tarihi muvacehesinde edindiği bazı görüşleri serdettikten sonra (s.I-5), çok geniş tutulmuş bir geriye bakış yapıyor (s.5-78). Burada, önce "hükümdar" tablosunun, en eski devirlerden (Eski Şark) Diocletianus ve Constantinus'a kadar olan zaman içindeki değişmelerine dair umumî bir fikir veriliyor (s.6-23) ve, arkasından, Constantinus'tan Anastasius'a kadar olan ilgili hâdiseler gösterilerek (s. 24-50) İustinianus sülâlesinin kuruluşundaki durumlar naklediliyor. Yazar burada, M.S. üçüncü ile altıncı asır arasındaki Roma tarihinin kısa bir hulâsası içinde, İustinianus devrini anlaşılabilir bir hale getiren şartları tebarüz ettirmeye çalışmaktadır. Bu suretle, Doğu Roma veya Bizans devletinin tarihî oluş şartlarını toplamakta olan bu kısımda, aynı zamanda, onun Eskiçağ ile Ortaçağ arası "intikal" devrindeki inkişafını tâyin eden faktörler üzerinde yazarın araştırma metodları ile hüküm verme kabiliyeti de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Yazarın arzusu devrin bilhassa fikrî ve ruhî bakımdan anlaşılması olduğu için, bu kısımda ilk ele aldığı mesele, İustinianus'un kafasındaki "devlet süpremasisi" konseptinin esaslı tandanslarını izah etmek olmuştur. Çünkü bu konseptin onun bütün politikasına hâkimdir ve onda, "dünyaya hâkimiyet" hakkındaki Roma düşünce ve iddiasını, Tanrı'nın bu dünyadaki mümessili olan ve iktidarını da ondan almış bulunan bu hükümdarın idaresindeki "hıristiyan devlet" nosyonu ile birleştirmiştir. Bu doktrinin nasıl meydana geldiğini göstermek için de yazar, nüanslara fevkalâ dedikkat ederek, Eski Şarktaki monarşi idelerinin Eski Garbe ne getirdiğini araştırmak suretiyle hellenistik krallıklara ve bunlardan da Roma'ya geçmektedir. Bu arada monarş ve monarşi hakkın-

daki Eski Şark idelerini Roma devletinde ilk önce esas teşkilâta ve teşrifata sokmuş olan Diocletianus'a ve, devlet merkezini Batıdaki Roma'dan Doğudaki Byzantion'a getirmiş bulunan Constantinus'a da lâzım ve lâyık yerleri vermiş olan yazar, Doğu Roma veya Bizans devletinin âdeta bir "prehistorya ve protohistorya"sını çizmiş olmaktadır. Bunların içinde, aynı zamanda, devletin Constantinus'tan İustinianus sülâlesinin kuruluşuna kadarki tarihinin ana hatları içinde büyük sosyal, dinî, etnik ve hattâ askerî kuvvetlerin, siyasî inkişaflara nasıl tesir ettikleri de gösterilmiştir.

Fakat, tarihçinin vazifesi yalnızca hâdiseleri toplamak, tasnif etmek, onları tefsir ve izah etmekle de kalmıyor; Oluşları kavrayabilmek için devrin şahsiyetlerini de tahlil ederek anlamak lâzımdır. Yazar bunu da ihmal etmemiş ve yukarıdakini takip eden ikinci kısımda (s. 79-121) haklı olarak, en büyükleri olan İustinianus ile zevcesi Theodora'nın şahsiyetlerini incelemiştir. Yazarın bu hususta Psikoloji gibi bazı ilimlerin yardımı ile kazandığı tablo, şimdiki kadarki bilgilerimizi derinleştirmekte ve daha İustinianus'un zamanında muasırlarının yaptıkları müşahedelerdeki görüş keskinliği hakkında kıymetli deliller vermektedir. İçinde Hükümdar ve zevcesinin şahsiyetleri çok etraflı şekilde tetkik edilmiş olan (meselâ menşeleri, dış görünüşleri, karakterleri, tahsil ve terbiyeleri v.s.) ve, daha ziyade Theodora'nın mukadderatına fazla alâka duyulduğu hissini veren bu kısım, fevkalâde canlı tasvir edilmiştir. Burada İustinianus, tahsili yüksek, çok çalışkan, bazen yumuşak ve âlicenap, fakat umumiyetle sert ve otoriter, kendisinin ilâhî hükümdarlık vazifesine şuurlu, eski Roma'dan gelen devlet vahdeti fikri ile devlet süpremasisini her şeyin üstünde tutan ideal bir hükümdar tipi olarak görünüyor. Filhakika yazara göre İustinianus, çok eski zamanlardan beri sayısız nesillerin üzerinde çalışmış oldukları bütün hükümdar tasavvurlarının yaşayan bir "şahıslaşmış hali"dir. Onun şahsında bütün eski fikir ve tasavvurlar toplanmış ve yeni bir kudretle Şark ve Garbın muahhar inkişafları içinden her tarafa yayılmıştır (s.97).

Bununla beraber gene yazara göre İustinianus, kendisinin âdetâ diğer bir "parçası" olan Theodora olmasaydı bi'd'ğimiz İustinianus olamazdı. Burada Eski Şarkın Semiramis'i, Fransızların Jean d'Arc'ı ve Goethe'nin Helena'sı ile dahi mukayase edilmiş olan bu kadınla İustinianus, zamanlarının tarihî mukadderatını yaratmada, bir-

birlerini tamamlayan, kafalarına o zamanki dünya hâdiseleri aynı şekilde inikâs eden kişiler olarak gösterilmektedir. Bundan dolayıdır ki “ne İustinianus ne de zamanı ve devri Theodora’sız anlaşılabilir” (s. 98). Yazarın haklı olarak İustinianus’tan fazla Theodora ile meşgul olması da bundandır. Bir sirk fahişeliğinden hükümdar zevceliğine yükselmiş olan Theodora, iradesine herkesi râm eden, kendi nizamı çapında büyük bir kadın olarak, kocası üzerinde öylesine bir tesir ve nüfuza sahip olmuştur ki, ölümünden sonra dahi hükümdarın faaliyetlerinde mevcudiyeti hissedilmiştir.

Kitapta bundan sonra “cihan devleti idesi ve hükümdar kritiği” başlığı altında genişçe tutulmuş bir kısım geliyor. İustinianus zamanına ait kaynaklar da burada işlenip tenkid edildiğinden bu kısım başlı başına bir monografi olacak mahiyettedir (s. 122-244). Yazar burada, İustinianus devrinin daha ziyade “ideler tarihi” ile meşguldür ve başlıca emeli “siyasî ideolojiyi teşhis” etmektir. Yazar bu ideler tarihi tetkikinin sonunda, İustinianus’un “Roma Cihan Devleti” idesinin harareti ile hiç bir hükümdarda görülmemiş derecede meşbu bulunduğunu ve onun reel politikasına, her şeyden evvel, bu idenin istikamet verdiğini, motiflerini tâyin ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Gerçekten, “Roma Cihan Devleti” idesi, yukarıda söylediğimiz gibi, Doğu Roma veya Bizans devletinin, başlıca muharrik kudreti olarak çoktandır tamamıyla reel bir politika unsuru haline gelmiş, ve nihayet, mukadderat tarafından tevcih edilmiş büyük siyasî vazifenin özü halinde, bunun bütün tarihini kapsayan bir iddia, bir program ve hattâ denebilir ki, bir mukadderat manifestosu olmuştur. Bundan dolayıdır ki, hiçbir Bizans hükümdarı Roma Cihan Devleti idesini ihmal etmemiş, eski Roma cihan devletinin tekrar kurulması yolundaki “ebedî ruya”yı bırakmamıştır. Binaenaleyh, burada asıl önemli cihet, daha ziyade, İustinianus’un bu ruyayı duyuş ve yaşayış şekli ve derecesi ile onu realite haline inkılâp ettirmek için giriştiği teşebbüslerin mahiyet ve azametidir. Kitapta yazılanlardan anlaşılıyor ki “Roma cihan devleti” idesinin dünyada yaşaması için hiçbir hükümdar İustinianus kadar çalışmış, gayret göstermiş değildir. Yazarın bunları derin ve ikna edici bir şekilde tahlil ve izahı neticesinde, İustinianus’un programını doğru bir tarihî-siyasî fon üzerinde çizilmiş görmek, cidden sevinilecek bir husustur. Çünkü böylece, onun

iç ve dış politikasının hedef ve istikametleri, anlaşılmağa tamamiyle hazır bir hale getirilmiş bulunmaktadır.

Fakat yazar için, yalnız İustinianus'un fikirlerine ve işlerine istikamet vermiş olan "ide"lerin değil, aynı zamanda onun, bu idelerden husule gelen kendi konsepsiyonlarını empoze etmek için, kullandığı vasıtaların da açıklanması gerekiyordu. İşte bu bakımdan yazar, İustinianus'un fikir ve işlerini haklı göstermek için neler yapıldığını anlatıyor ve bunları da onun "resmî propagandası" diye vasıflandırıyor. Böylece, yazılmasını bizzat İustinianus'un emrettiği ve meydana gelmesine çok yardım ettiği meşhur kanun mecellesi (*corpus iuris İustiniani*) de, resmî propaganda arasına girmiş oluyor.

Yazarın başka bir arzusu da, bütün bu propagandaya ne kadar inanıldığını göstermektir. Bunun içindir ki, resmî propagandalar hakkındaki açıklamalar arkasından "muhalefet" çevrelerinin tenkitleri ve bunların bıraktığı akisleri tetkik ve münakaşa etmektedir. Bu münasebetle evvelâ şunu söyliyelim ki, Bizans'ta en keskin muhalefet dahi, ideali ve müesseseleri değil, hep bunların "taşyıcı"larını hedef tutmuş görünüyor. İustinianus zamanındaki muhalefet ve kritik te, onun programına karşı açık bir taarruza girişmemiş, ancak bu programın tatbikçileri olan "şahıslara" karşı gitmiştir. Bu husus ise, fevkalâde kabiliyetli olan bu muhalefetin entelektüel çapı hakkında gayet mânalı bir tesir yapmaktadır. Bundan başka, görülen tenkitlerin başlıca karakteristiği de, bunların modern tenkitçilerin yaptığından bam başka bir şekilde, hükümdarları, monarşiyi sosyal bakımdan geriletmeyle değil, tersine, onları, memleketteki imtiyazlı sınıfların aleyhine olarak, "tek kişi" hâkimiyetini aşağı sınıflarla birleştirmekle suçlamasıdır (s.234). Gerçekten, yazara göre, "Bizans'taki tenkitler daima haklı ve tarafsız olmuş değildir; Fakat, haksız dahi olsa, mevcudiyeti gene moral bir kudretti, ve, her hükümdarın bir yeni firavun, bir Sardanapal v.s. olarak anılmaktan korkmasını temin ediyordu. Tahtlarında tiran gibi oturan bu tek kişilerin işleri üstüne düşürülecek bir gölge bile, onların başları üstünde dizginleyici bir kılıç gibi sallanan bu kritikleri ihkak etmeğe kâfidir".

İustinianus'un işlerine karşı yöneltelen tenkitler söylenirken, pek tabii olarak, tarihçi ve politikacı kaisareia'lı meşhur Prokopios bir kenara bırakılamazdı. Bunun içindir ki, İustinianus'un gene-

rallerinden Belisarius'a çok bağlı fakat Narses'e düşman görünen, bu adam hususi bir yer işgal etmekte ve kendisinin İustinianus'a karşı adetâ kin dolu olan meşhur "gizli Tarihi" üzerinde durulmaktadır. Yazılanlardan anlaşılıyor ki Prokopios, hükümdarın siyasetinden hoşnut olmayan fakat Belisarius'un dostları olan, bazı senatorlar, büyük arazi sahipleri ve kilise adamlarının teşkil ettiği bir muhalefet grubunun sözcüsü idi. Gene bunlardan anlaşılıyor ki İustinianus'un muarız ve hasımları, birlikte olarak ve muayyen bir programla ortaya çıkabilen müttehit bir grup değildi; dağılmıktı ve bir cephe teşkil edememişti. Böylece İustinianus'un şahsî hasmı olarak nihayet yalnız bu Prokopios ortada kalmış oluyor. Fakat, ne gariptir ki, bu hakikat ancak, İustinianus hakkında yazı yazanların en meşhuru olan ve "Binalar" adlı eserinde ölçsüz medihlerle onu göklere çıkarmış bulunan Prokopios'un, hükümdar aleyhine, çoğu dedikodu intibamı veren bir takım sözlerle dolu "gizli tarihi"nden öğrenilmektedir.

Kitabın son büyük kısmını teşkil eden dördüncü bölüm ise, İustinianus'un Şark seferleri ile bunlarda tecelli eden "şark politikası"nın tahlil ve izahına hasredilmiştir (s. 345-374). Yazar burada, konu ile ilgili bütün sahalardaki verimli araştırmaları sayesinde ve, teferruatı da görebilen keskin bir nüfuzu nazar ile, görünüşte muasırların da erişemediği anlaşılın bazı kaynakları yeniden düzeltmeyi ve bunları güzel bir şekilde vermesini bilmiştir. Bu kısmın baş tarafındaki "giriş"te önce Pompeius'tan itibaren Anastasius'a kadar geçen zamandaki "Roma şark politikası" anlatılıyor. Çünkü yazar, haklı olarak şu fikirdedir ki "İustinianus zamanındaki Doğu Roma-Pers harpleri, Roma Cihan Devletinin Şark politikasının bir devamıdır". Bu mutalâalar arkasından Anastasius ve İustinianus zamanındaki savaşlar tasvir edilerek en sonda, yalnız bu harplerin tarihi için değil, belki alelhlak diploması tarihi için de, çok önemli olan meşhur "elli senelik sulh muahedesi"nin (M.S. 561) güzel bir tercemesi veriliyor ve, Doğu Roma veya Bizans devletinin Şark politikasının istikbali hakkında bazı düşünceler de serdedilmek suretiyle bu kısım bitirilmiş oluyor.

Derhal söylemek lâzımdır ki, kitabın bu son metin kısmında da, yazarın vukuf ve maharetle işlemeğe muvaffak olduğu hususlar, aşikâr olarak, hemen insanın gözüne çarpmaktadır: Roma'nın Şark

hudut hattına (limes) temas eden sahalar hakkında verilen tarihi coğrafya bilgisi ve, havadan alınmış resimlerle ancak öğrenilmesi imkân dahiline girmiş olan meseleler yanında bilhassa muharebelerin çok dakik bir şekilde tahlil ve izahı, olayları hakikaten aydınlatıcı mahiyettedir. Bu arada, "Sasanîler" için ayrı bir yazı olacak kadar geniş ve güzel bir şekilde verilmiş olan tarihî malûmat, Bizans'ın Doğuda kimlerle uğraştığını anlatmak bakımından fevkalâde ehemmiyetlidir. Yazar burada her iki devletin bünyelerini mukayeseli bir şekilde gösterirken, şimdiye kadar unutulmuş veya gereği kadar üzerinde durulmamış bir çok noktaları da aydınlatmağa çalışmaktadır. Meselâ, ona göre İustinianus'taki "Roma Romantiği"ne karşı, Husrev'in İrani, "hellenizma'nın koruyucusu" rolündedir: Altıncı Yüzyılda Bizans'tan koğulan Atina'lı filozofların İran'a gitmeleri ve orada hüsnü kabul görmeleri bunun bir delilidir.

Fakt yazar, "Şark seferlerini" anlatırken bunların yalnız askerî meseleleri ilgilendiren sebeplerini değil, aynı zamanda, bunlara götüren ideolojik ve iktisadî tetatları da göstermeğe çalışmıştır. Doğuda o zamanki kuvvetli devletin (Pers devleti) mahiyetini açıklamak istemesi de bundandır. Yazılanlardan anlaşılıyor ki, Bizans ve Pers devletleri arasındaki savaşlarda bilhassa Hindistan'a giden ticaret yolları üzerinde ve, bu iki büyük devletin önünde, bulunan "küçük Arap devletleri"nin de önemli rolleri olmuştur. Bunu anlatabilmek için Arabistan'ın ve Arap kabilelerinin tâ M.Ö. altıncı asra kadar gerilere giden, teferruatlı bir tarihini de vermiş olan yazar, netice olarak, Bizans devletinin Pers'lerle, Arabistan yarımadası için savaşmış olduğunu tebarüz ettirmektedir. Ona göre Bizans bu işte, diplomasisini kullanarak, Habeşistan'ı da yanında beraber götürmüştür: İkisinin birden müşterek hareketleridir ki, Pers'lerin Arabistan yarımadasını istilâ etmesini önleyebilmiştir. Fakat gene ona göre, bu iki büyük devlet (yani Bizans ve Pers) yaptıkları şiddetli savaşlarda, birbirini o kadar çok yiyip bitirdiler, ve sonunda o derece zayıfladılar ki, neticede Arapların (İslâmiyetle) Ön Asya'daki zaferlerine yol açmış oldular.

Bu suretle kitabın bu şark seferleri kısmında İustinianus için de müspet kaydedilecek bir taraf açıkça ortaya çıkmaktadır: Bu da, bütün mânevîyatı eski "Roma Cihan devleti,, idesi ile meşbu olan bu hükümdarın, Batı fütühatı sırasında "şarkı müdaafasız ve

himayesiz bırakmamış” olduğu keyfiyetidir. Gerçekten, buradan anlaşılıyor ki, İustinianus Batıda fütühat yapmağa dönmeden önce, Doğuyu emniyet altına almış, yâni devletin Şark çekerdeğini Batı politikasına feda etmemiştir: Bilâkis, kafasında alevlenen “Roma Cihan devleti” idesi ve o zamanki dünya politikası, onu, zarurî olarak, iki cephede savaşa icbar etmiştir. Bir taraftan Pers tehlikesini bertaraf etmek, diğer taraftan eski “Roma Cihan devleti idesi”ni tahakkuk ettirmek, onun politikasında birer reel faktör olarak onu iki taraflı bir ödevi başarmağa zorlamıştır. İşte bundan dolayıdır ki, İustinianus “yalnız kaybolan Batıyı fethetmek değil, belki aynı şekilde, Doğuyu da muhafaza etmek istemiş ve buna çalışmıştır”.

Fakat, İustinianus’un Şark politikası tüm olarak kıymetlen-dirildiği zaman, onun için müspet olan son bir nokta daha bulmak mümkündür: Bu, onun Şark işlerinin tarihî mânada belki en büyüğü, bizzat şahsı için de ihtimal en şerefliis olmaktadır: Bu da, onun yapmış olduğu muharebelerden ziyade, Pers’lerin Arabistan’a ve Karadeniz’a sarkmalarını önlemiş, Kafkas-Arabistan hududunun nihaî olarak tesbit ve takviyesini sağlamış ve, bu suretle de, Doğu Roma veya Bizans devletinin çekerdek toprağı olan Anadolu’yu Doğudan emniyete alarak, bu sahanın tâ İslâm devri içlerine kadar dışarıya karşı korunabilmesi esaslarını kurmuş olmasında ifadesini bulmaktadır.

Buraya kadar söylediklerimiz kitabın üç yüz yetmiş dört sahifelik asıl metin kısmını teşkil ediyor. Bundan sonra, sahife altlarına konmayıp ta asıl metnin arka tarafına eklenmiş olan ve takriben yüz elli sahifelik bir cilt gibi görünen “notlar” kısmı geliyor, (s. 375-530). Metin sahifelerinde ayak notu vermeyi sevmediği, sırf âdet olduğu için not koymak mecburiyetinde olduğu anlaşılan yazar, “malûmat katakombları” diye vasıflandırdığı sahife notlarını bu kadar geniş bir şekilde vermekle, her halde nefretini izhar etmekten ziyade bir intikam almak istemiş olacaktır. Bu bakımdan, sırası gelmişken şunu da ilâve etmek yerinde olur ki, bugün yazılarında ayak notlarını metin sahifeleri altına değil de böyle kitap sonunda verenlerin sayısı gittikçe çoğalmaktadır. Gerçekten, pürüzsüz ve dikensiz bir metin halinde okunması ve, her şeyden evvel, okunurken de birbirinden çıkan düşünce silsilelerinin insicamı bozulmadan anlaşılması icap

eden “tarihî” tasvirlerde, insanın ilk nazarda yalnız gözünü değil, kafasını da çececek olan bu çeşit mâniaların olmaması, yani okunuşun ağırlaştırılmaması veya zorlaştırılmaması, çoğu zaman, yalnız temenniye şayan değil, belki de hattâ, haklı bir talep olmaktadır. Hele burada olduğu gibi, notların bazıları büyük birer makale kadar uzun olursa, (meselâ İustinianus’un kanun vaz’ı, Prokopios’un eseri, senatus muhalefeti, Pers devletindeki isyanlar ve 561 sulhu hakkındaki), keyfiyet hakikaten bir zaruret halini alır. Bu bakımdan notların metin arkasında verilmiş olması çok isabetli olmuştur.

Fakat, derhal ilâve etmek lâzımdır ki, bilhassa bu notlar apparatusu yazarın gerek asıl kaynaklar, gerekse son otuz sene içinde Bizantinoloji’nin parlaması ile âdeta bir yığın haline gelmiş olan yardımcı literatür, hakkındaki bilgisinin derinliğini ispat etmektedir. Hiç şüphesiz böyle monumantal bir eser mevzua ve tahsisen kaynaklara mutlak hakimiyet isterdi; Bunlar yazarın ona bihakkın sahip olduğunu göstermektedir. Bizans tarihi hakkındaki sayısız monografilerin hangisi nereleleri ile alâkalı ise, bunların hiç biri unutulmamış görünüyor. Bu notlar bize ayrıca, yazarın yalnız eski dillerle değil aynı zamanda yeni bir çok büyük küçük Batı ve Doğu (burada tabiatıyla Rusçe v.s.) dilleri ile de pervasız dolaşabildiğini göstermektedir. Onların yardımı iledir ki, zor bulunabilecek bazı metinler de notlarda yer almıştır ve, böylece Doğu Avrupa kaynaklarını da içine alan bir kaynaklar sistemi kurulabilmiştir.

Eserin muhtevası hakkındaki sözlerimizi bitirmeden, metin dışı on altı resim levhası ve on bir de haritanın kitapta yer aldığını söylemek lâzımdır. Bu haritalar bilhassa Doğudaki harp harekâtının anlaşılması için zarurî idi. Fakat burada çok küçültülmüş bir şekilde basıldıkları için, pek kolay okunamayacak hale gelmişlerdir. İleriki ciltlerde daha büyüklerinin verileceğini ümit etmek yerinde bir temenni olur. Resimlerden bilhassa sikke tasvirlerini havi levhalarla Doğu’daki bazı yerlerin havadan alınmış fotoğrafları, bunlardan neler istintac edilebileceğini ifşa etmeleri bakımından önemlidir. İndeks için ise her halde bütün ciltlerin intişarına intizar etmek icap edecektir.

Bütün buraya kadar söylediklerimizden anlaşılacaktır ki, bu ilk cilde genel bir bakış bile, daha önce neşretmiş olduğu “Prokopios”

adlı yazısı ile kendisini bu sahada otorite olarak tanıtmış olan yazarın giriştiği bu büyük işi haklı göstermeğe kâfidir. Yazarın eski ve yeni bir çok dillere –bilhassa slav dillerine– vukufu, kendisine çeşitli kaynakları tetkik imkânlarını sağlamış ve onu ikinci derecedeki malzeme ve literatüre de hakîm bir hale getirmiştir. Tarihçi olarak formasyonu, geniş tarih bilgisi yanında, en mükemmel tarih metodlariyle araştırma yapmasına ve malzemesini dekik bir şekilde tenkit edebilmesine imkân vermiştir. Ayrıca kendisinin asrımızın tecrübelerini görmüş ve hattâ yaşamış olmasından çıkan yeni ve ikna edici fikir ve görüşleri de, eserini yeni bir şekle ve, çok canlı bir hale sokmasına yaramıştır. Bütün bunlar, esasen çoğu filolog olan Alman bizantinistleri arasında, belki de, tek “tarihçi” olan yazarın İustinianus devri tarihi hakkında neşre başladığı bu eserin yeni bir başarı olacağını anlatmaktadır.

Fakat, bu yeni kitabın kendine has bazı özelliklerinin de mevcut olduğunu söylemeden geçmek hakşinaslık olmaz. Çünkü, tetkikleri ile İustinianus devri hakkında yeni fikir ve görüşler kazanmış olan yazar, bunları mutad olandan ve mevcutlardan ayrılan yeni bir şekilde ve, kendine has yeni bir tarz ve üslûpta ortaya koymak istemiştir. Gerçekten, bu bakımdan denebilir ki, eseri benzerlerinden ayıran bir yenilik noktası, önce onun umumî binasıdır: Öteden beri tarih eserlerinde bir kronolojik tasvir şekli vardır ki, hâdiseleri belki daha kolay görebileceğimiz bir nizama imkân verir ve yazarı bir çok zahmetten, okuyucuyu da bir çok yanlış anlamalardan kurtarır. Burada ise, her halde kasden, başka türlü yapılmış görünüyor: Yazar burada, hâdiseleri ve bunlar hakkında düşündüklerini, önem ve iç inkişaflarına göre şimdiye kadar mutad olandan daha iyi tasvir edebilmek amacıyla, işi geniş tutup tek tek mevzu sahalarına ayırmıştır. Her halde son ciltte bunların hepsini toplayacak ve böylece, şimdi yalnız uzuvları görülen “bütün”ü ortaya koymuş olacaktır.

Fakat yazar bu tarih yazıcılığı formu içinde aynı zamanda, kendisine has bir ifade tarzı, bir üslûp ta yaratmış bulunuyor. Şunu söylemek lâzımdır ki, umumiyete fililog bizantinistlerde mutad olan üslûp kuruluşuna mukabil, bunun yazılışında bir canlılık, dilinde de –tabiatıyla sezebildiğimiz kadar– bir renk zenginliği ve, âdeta romanımsı bir ifade tarzı görülüyor. Henüz alışılmayan bu hususiyetler bir çoklarının bu eseri, belki de, bir az yadırgamaya götürebilir. Ama

unutulmamalıdır ki, ilim sahasında da, “her yiğitin kendine göre bir yoğurt yiyişi” vardır. Asıl mühim olan, eserin ilmî karakteri ve binnetice heyeti umumiyesinin bıraktığı ilmî tesirdir. Her meseleyi en doğru ilmî metotlarla işlemiş olan yazar, mevzua fevkalâde hâkim olduğu için, tatbik ettiği şekil, tarz ve üslûp ta tesirli ve ikna edici olmuştur. Yani kitap bunlarla “ilmî” değerinden hiç bir şey kaybetmemiştir, tersine belki de “tek” kalmağa daha fazla namzet olmuştur.

Zaten eserin dikkate değer bir hususiyeti de, yazarın hep ikna edici konuşması, hüküm ve düşüncelerini okuyucuya kabul mecburiyetini tahmil etmemesidir. Yazarın subjektif enterpretasyonları üzerine şu veya bu itiraz dermeyeran edilse bile, eserde yazarın bunları dinlemeyecek kadar kapalı olduğuna dair her hangi bir hal sezilmemektedir. Nihayet, eserin tesirini hemen belki göstermeyecek bir tarafı da, kenarda köşede kalmış bazı meseleleri ortaya çıkarıp önemlerini belirtmek suretiyle yeni araştırmaları teşvik ve terqip yolunda yaptığı hizmettir. Bunlar bir çoklarına çalışmak için azimet noktaları olacak ve şükranla karşılanacaktır.

Bütün bu mütalâalardan sonra deyebiliriz ki, büyük bir gayret mahsulü olduğu aşikâr olan ve, İustinianus hakkındaki derin araştırmalarına zamimeten, bilhassa, onun eski Roma devlet vahdeti ve devlet süpremasisi idelerini yaşatma yolundaki gayretlerini daha şimdiden açıkça göstermesiyle de, öteki ciltleri sabırsızlıkla beklettirecek bir karakter kazanmış bulunan bu kitap, yazarın bütün niyet ve emellerini ihkak etmektedir. Eser bu mahiyetiyle, Batı kültürünün meydana gelmesinde önemli olan bir devir hakkında kaynaklara yardımcı olarak cidden monumantal kıymet kazanacak ve, Charles Diehl, W.C. Holmes ve Ernest Stein gibi büyük araştırmacılar serisini devam ettirerek, muasır historyografinin bu devir hakkında en geniş “müracaat kitabı” olacaktır.

III

Bütün bunlardan sonra okuyucularımın müsamahasına sığınarak bir az da bizden bahsetmek istiyorum :

Memleketimizde tarih araştırmalarının sevinç verici bir hızla geliştiği son otuz sene içinde bile tarih kütüphanemiz “Bizans tarihi”ne ait Türkçe eserlerden maalesef yoksun bir halde kalmıştır.

Arada sırada yapılan kazılara veya meydana çıkan bazı Bizans eserlerine ait tesadüfî haberlerden, veyahut Bizans'ı endirekt ilgilendiren bazı yazılardan başka bu sahada dilimizde herhangi bir "tarihî tetkik" yazısı görülmemiştir. Yabancı dillerde neşredilen Bizans tarihleri hakkında Türkçe tanıtımlar olmadığı gibi, -yarım kalmış bir terceme müstesna- hâlâ münevver Türk'ün okuyabileceği, dört başı mamur Türkçe bir Bizans tarihi yoktur. Türk Tarih Kurumu'nun neşredebileceği "Bizans tarihi" de henüz yazarını beklemektedir. Çünkü Türk tarihçileri, Eskiçağ tarihine olduğu gibi bu sahaya da hemen hiç iltifat etmemektedir. Yeni tarihçiler yetiştirmekte olan Üniversitelerimizde de, Bizans Tarihi ile meşgul olmak isteyen genç istidatlar pek görünmüyor. Sözün kısası, eser noksanlığı ve adam kıtlığı kendisini bu sahada da artık bütün açıklığı ile hissettirmiş bulunmaktadır.

Atatürk'ün teşvik ve irşatları ile yeni bir hız ve istikamet almış olan Türk tarih ilmi çalışmalarında, gelişmesini onun ısrarla istediği Eskiçağ tarihçiliğiyle çok sıkı ilgisi olan Bizans tarihi ve tarihçiliğinin de ilgi ve heves, teşvik ve destek bulmaması yüzünden arzettiği acıklı durum, istikbal için, hiç şüphesiz, bir hayli düşündürücüdür, ve üzerinde ne kadar durulur ve yazılırsa ihkak edecek mahiyettir. Fakat, bu yazının çerçevesi fazla söze, teessürle ifade edeyim, müsait değildir. Ben yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, Türk tarih ilmi, bu milletin ve bu memleketin tarihini aydınlatmak için, nasıl, Eskiçağ tarihi -yani hem Eski-Şark, hem de Eski Garp anlamında- araştırmalarından müstağni kalamazsa, öylece, Bizans tarihi tetkiklerinden de hiç bir zaman varestesiz kalamaz : Çünkü ve her şeyden evvel bu tarih, üzerinde yaşadığımız bu memleket tarihinin bir kısmıdır. Sonra bu tarih, ecdadımızın bu topraklar üzerinde yarattığı Türk-Osmanlı devletince, yalnız bir tek (territorial) bakımdan değil, belki daha bir çok cihetlerden de istihlâf edilmiş olan bir devletin (Doğu Roma veya Bizans devleti) tarihidir : Gerek bizzat bunun, gerekse bu topraklar üzerinde yaşamış daha öncekilerin, maddî ve mânevî kalıntılarından hangilerinin ve ne mikdarının bize kadar ulaştığını -tarihî temadiyet (continuité)- araştırmak, bizzat kendi tarihimizin aydınlanması için bir zarurettir. Meselâ Osmanlı devletinin "Cihan devleti" olma yolundaki "fütuhât" ülküsünün nihaî ideel sebeplerini, bunun tarafından haritai-âlemden silininceye kadar, kendisinin eski "Roma Cihan

Devleti”nin devamı olduğu iddiasını bırakmamış olan bu Bizans devletinde, tâ son günlere kadar canlı kalmış eski “Roma” kalıntılarından olan, “Roma Cihan Devleti”nin “üniversellik” idesini de iyice kavramadan anlamağa acaba imkân var mıdır?

Kaldı ki Bizans tarihi, Avrupa tarihi çerçevesi içinde de önemli bir yer işgal etmektedir: Bir kerre Bizans tarihi, Eskiçağı, Eski Garbin klâsik Antikitesinden Avrupa’ya bağlayan zincirin tek halkasıdır. Sonra bu devlet, sivil ve askerî organizasyonu, diplomasisi, medeniyet ve kültürü ile, tâ on dördüncü asra kadar Avrupa’nın önünde gitmiş, hem Garp hem de Şark olaylarına önemli müdahalelerde bulunmuştur. Onun bu önemi dolayısıyledir ki, tarihini, zamanımız hâdiseleri de ön plâna sokmuş bulunuyor : Bugün yalnız bizi değil, Balkanları ve hattâ Ön Asya’yı tüm olarak ilgilendiren bir çok meselelerin irtibat noktaları, ancak onun tarihini de iyice bilmekle ortaya konabiliyor.

Bütün bunlar şüphesiz, her kesçe malûm hakikatler olmakla beraber, Bizans tarihinin bizim için her bakımdan çok iyi bilinmesi ve araştırılması icap eden bir saha olduğunu gösteren “filiyat,, mevcut değildir. Sorumlu fertler ve müesseseler bu hususta her halde artık elden geleni yapmağa çalışacaktır. Bu emniyet içinde, Bizans tarihinin bir safhasını yeni görüş ve buluşlarla aydınlatan yabancı bir eseri tanıtmak vesilesiyle bu satırları yazmış bulunuyorum. Böylece belki bir sükûtu yırtmış olacağım. Maksadım bir “adım” atmaktır. Arkasının geleceğinden ümitliyim.

MARAŞ'TA BULUNAN BİR PORTRE

NEMİKA SAYIN

Ankara Arkeoloji Müzesi Mütchassısı

Burada konumuzu, Maraş Vilâyeti İstasyon Binası inşaatında bulunmuş ve müzelerimizde ender rastlanan bronzdan mamul bir erkek heykelinin başı yahutta bir büstü teşkil etmektedir. İlmî tahlile ve izaha geçmeden önce şunu sarah atlesöylemeliyiz ki, konu olarak aldığımız bu portre, bugüne kadar elimize az geçmiş şaheserlerden bir tanesidir. Ancak, gövdesine kazı yerinde rastlanmadığına göre¹, aynı zamanda portre özelliklerini ihtiva ettiğinden konumuzu portre olarak tanımlıyacağız.

Maraş Müzesinde envanter defterinin 102 numarasında kayıtlı olan bu bronz erkek başı², Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 16 Nisan 1959 tarih ve 1778 sayılı yazılarıyla Ankara Arkeoloji Müzesine temizlenmesi ve aynı zamanda ilmî etüdünün yapılması için gönderilmiştir.³

Eseri ilmî bakımdan tanımlarken şu özellikleri tesbit ediyoruz : Baş, hafif sağa doğru eğik olup, boynun gövdeye birleşen yerinden kopmuştur (Res. 1). Yüksekliği, 0,37 m.'dir. Kafatasının solunda, sağ gözünün alt yanında, sağ kulağın altında, çene altında, başın arka kısmında, büyük ve küçük parçalar halinde zamanla meydana gelen tahribatın noksanları vardır.⁴

Saçları, tepede bir noktadan sağa, sola, öne ve enseye doğru, uçları sivri, kıvrık olarak muntazam ve iri bukleler halinde dağıl-

¹ Başın bulunduğu sahada yapılan araştırmada, gövdeye ait kısımlara ve diğer başka bir esere rastlanılmadığı, Maraş Müzesi Müdürlüğünden öğrenilmiştir.

² Maraş Portresi, halen Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır.

³ İstenilen envanter yapılp müze müdürlüğüne sunulmuştur. Bu portrenin tetkiki ve neşretmem hususunda teşviklerini esirgemeyen müze müdürü Raci Temizer'e ve 862-04832 sayı ve 2 Eylül 1959 tarihli yazılarıyla neşretme müsaadesi veren Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, neşri için kolaylık gösteren pek muhterem hocam Prof. Dr. Afif Erzen'e teşekkürü borç bilirim.

⁴ Ankara Arkeoloji Müzesine gönderilen baş, müze müstahzırı Bay Mustafa Tutuş tarafından temizlenmiş ve kırık parçaları yapıştırılmıştır.

maktadır (Res. 2, 3, 4). Saçlar, kulakları, kulak memesi hizasına kadar kapatmakta, alın üzerinde uçları sivri bukleler halinde, gayet muntazam olarak birbirine bakar vaziyette dökülmektedir.

Yüz sathına baktığımız zaman oval çehreli bir erkek tipi buluyoruz. Kaşları çatık, kalın ve kavislidir. Kaş telleri ince, gür kıllıdır. Burun kaşların devamı olup gayet muntazam, uçları yayvan olmayıp topludur. Burun delikleri oyularak gösterilmiştir, bu deliklerin iki yanında, ağız uçlarına kadar inen ince, derin olmayan hatlar mevcuttur. Gözleri çukurda ve badem şeklindedir. Göz kapakları çizgiyle belirtilmiş, göz bebekleri dairevî çizgiyle gösterilmiş ve birinin ortası oyularak çukurlatılmış, diğerininki ise deliktir.

Ağız küçük ve kapalıdır. Dudakları muntazam ve belirli olarak sınırlandırılmıştır. Dudak uçları aşağıya doğru iniktir. Üst dudağın ortasındaki çukurdan, bıyıklar ince ve küçük bukleler halinde ağızın iki kenarına inip sakalla birleşmektedir. Çene gayet muntazam ve ufaktır. Şakaklardan başlayan sık ve küçük kıvrımlardan mürekkep sakalı boynuna kadar devam eder. Bu arada, bıyık ve sakalın, saç buklelerinin iri ve sıklığı yanında, daha küçük ince ve seyrek bukleler halinde işlendiği nazarı dikkati çekmektedir (Res. 2,3). Gırtlak ve onun altında boynun göğüsle birleştiği çukurluk dahi tebarüz ettirilmiştir. Boyun, ense oldukça kalın ve etlidir.

Gözle görülen özelliklerini detaylı olarak tetkik ettiğimiz portre, genel görünüş ile, büyük bir dikkat ve itina ile sanatkârane işlenmiş, emek sarfedilmiş bir eser intibamı vermektedir. Böyle bir eserin sahibinin kim olabileceğini kesin olarak söyleyemeyiz, elimizde hiç bir delil yok. Bununla beraber başın duruşu, bakışları ve yüz ifadesinin ciddiliğinden, bu başın olgun, orta yaşlı bir kimseye ait olması lâzım gelmektedir. Bu arada, işlemede gösterilen itina ve dikkati göz önüne alacak olursak, portremizin ikinci ve üçüncü sınıf bir sanatkârın eseri olmayıp, birinci sınıf usta bir sanatkârın elinden çıktığı muhakkaktır. Sanatkârın, bu heykelin başına verdiği, yüz, bakış ifadelerinden değerli bir insanı tasvir etmek istediği anlaşılıyor. Binaenaleyh, bu hususu göz önüne alacak olursak, heykelin, yahutta portrenin alelâde bir kimseye ait olmayacağı da aşikârdır. Bu durumda portrenin, devletin ileri gelen bir memuruna, yahutta bir ilim adamına ait olması gerekmektedir.

Yukarıda incelediğimiz ve önümüze koyduğumuz özelliklerinden hareket ederek, Maraş Portresinin hangi devre ait olduğunu tâyine çalışalım.

Elimizde mevcut portrelerle yaptığımız mukayeselerde, Maraş Portresinin tam bir benzerini bulmak mümkün olmamıştır. Saçın sakala nisbeti, yani saçların iri ve büyük bukleler halinde gösterilmesine mukabil, sakal buklelerinin saç nazaran daha küçük ve seyrek olarak işlenişi bize, Hadrian'ın Roma Nazional Delle Terme de bulunan 124491 envanter numaralı portresinde⁵ ve Museo del Palazzo del Conservatori Scala II.9⁶ mermer Portresi, ve Northwick Park da⁷ Hadrian Heykelinin parçasıyla mukayese imkânlarını vermektedir. Aynı saç ve sakal uslûbu, bugün İstanbul Arkeoloji Müzelerinde⁸ 5311 envanter numaralı Adana vilâyetinin Kadirli İlçesinde bulunmuş bronz heykelin saç ve sakal işlenişinde de görülmektedir. Yine çehredeki sakin insan ifadesi, yüz uzunluğu,⁹ göz bebeklerinin tam daire oluşu¹⁰ Hadrian Devri Portre hususiyetlerindedir. Bununla beraber, Portreyi yapan sanatkârın devrinin portre hususiyetlerini çok iyi bildiği, ve buna rağmen kendinden önceki devirlerden de¹¹ ilham aldığı söylenebilir.

Netice olarak, Maraş Portresinin II. nci yüzyıla, takribi olarak M.S. 130-140 senelerine ait olduğunu söyleyebiliriz.

⁵ Max Wegner, Hadrian, Taf, 2.

⁶ Max Wegner, aynı eser, Taf, 3.

⁷ AJA October. 1959. Vol. 63. no. 4.

⁸ Ogan Aziz, TTAED. sayı. IV. sayfa. 49-54, İstanbul 1940.

⁹ Bu husus Hadrian Devri Portrelerinde görülür.

¹⁰ Ordinaryüs Prof. Ekrem Akurgal, bu hususu izah etmişlerdir, kendilerine burada teşekkür etmek isterim.

¹¹ Saç buklelerinin uçlarının sivri (kırlangıç kuvruğu) olarak gösterilişi Trayan Devrini hatırlatmaktadır.

Res. 1 — Maraş Portresi

Res. 2 — Maraş Portresinin sol
yandan görünüşü

Res. 3 — Maraş Portresinin sağ
yandan görünüşü

Res. 4 — Maraş Portresinin
arkadan görünüşü

YENİ VESİKALAR KARŞISINDA SULTAN İKİNCİ BAYEZİT HAKKINDA BAZI MÜTALÂALAR

Dr. SELÂHATTİN TANSEL

İki büyük hükümdar arasında yaşamış olan II. Bayezid'i, mevcut kaynaklarımız kâfi derecede bir tetkike tabi tutmuş değillerdir. Bunların verdikleri bilgilerin ışığı altında o, kendi köşesine çekilerek zühd ü takva ile ömrünü geçiren, devlet ve millet işleri ile pek alâkası olmıyan bir kimse gibi görünmektedir. İhtimal bundan dolayı, bir ihtilâlin sonunda cülûs eden ve büyük bir karışıklık içinde belki de tahtından uzaklaştırılan bu padişahın tahta çıkış tarihi ile ölüm tarihi dahi doğru zaptolunmamıştır. Halbuki II. Beyazid türlü meziyetlerinden dolayı, Osmanlı padişahlarının büyükleri arasında yer alabilecek bir şahsiyettir.

BAYEZİD'İN POLİTİK HAYATI

Babasının ölümü üzerine Amasya'dan süratle İstanbul'a gelen ve 19 Mayıs 1481 Cumertesi (20 Rebiülevvel 886)¹ günü cülûs eden² Bayezid'in politik hayatına girmeden önce, Batıda ve Doğuda bulunan devletlerin, onun devrinde Osmanlılara karşı takındıkları tavırları ve bu hususta gösterdikleri faaliyetleri kısaca gözden geçirmek icabeder.

¹ Tahta çıkışının üçüncü günü Bayezid, Saruhan Valisi oğlu Abdullah'a, acele Bursa'ya hareket etmesini bildiren mektubunda "şenbih günü rebiulevvelin yirmisinde mahrûse-i Konstantiniyye'ye gelüp vusûl iclâl bulup a'yan-ı devlet ve ittihad-ı emcad ve sipîhr-i ecdad ikbal-misal istikbal edüp serir-i saltanat-i humayun ki makam-i mahmud-i selâtin-i rub'u meskûn şeref-i cülûs-i meynun ile müzeyyen kıldum" demek suretiyle aynı zamanda cülûsünü da bildiriyordu. Bak. Munşeat, vrk. 114 b, Velîyüddin Efendi Kitaplığı 2735. Kıvamî, Fetihname-i Sultan Mehmed (Franz Babinger), s. 285. İstanbul. 1955.

Halbuki çeşitli kaynaklar onun cülûsü hakkında türlü tarihler vermektedirler. Bunlardan bazıları şunlardır: 22 rebiulevvel 886, Vakıat-ı Sultan Cem, s. 2. İstanbul, 1914.

22 Rebiulevvel 886, Kemal Paşa Zade, vrk 2 b. Millet Kitaplığı, 32.

8 Rebiulevvel 886, Âli, *Kunhûlahbar*, vrk. 179 a. Nuru Osmaniye kitaplığı, 3406.

29 Cemazilahir 886, Cenâbî, Tarih-i Cenabi'nin muhtasar tercümesi, vrk. 82 b. Nuru Osmaniye Kitaplığı, 3097.

Gençliğinde “ayş ü nûş”e düşkün olan, hattâ padişah olduktan sonra da bir süre bu hayata devam eden Bayezid³, Avrupa’nın en kritik bir zamanında, Batı ve Doğu devletlerinin Türklere karşı gittikçe tehditkâr bir hal aldıkları ve Osmanlı İmparatorluğu ile daha çok ilgilendikleri bir sırada, saltanat sürmüştü. Bu devre içinde, politik menfaatler, müslüman ve hıristiyan devletlerin Osmanlılar aleyhinde müştereken hakreket etme arzularını kamçılamaş görünmektedir. Osmanlılar aleyhine bu sıralarda girişilen teşebbüslerin çokluğu dikkate alınırca, Avrupa’da öteden beri sürüp gelen Türk düşmanlığının, Osmanlı istilâ siyasetini yürütecek kadar bir kabiliyete malik olmadığı kabul olunan Bayezid zamanında⁴ daha da artmış olduğu görülür. Bu hal, belki de Avrupa’nın Bayezid hakkında vermiş olduğu acele ve yanlış hükmün neticesinden doğmuştur. Ancak Macar Kralı Mathias, Avrupa’nın Bayezid hakkındaki kanaatına katılmıyor ve yeni hükümdarın gittikçe kuvvet kazandığını görebiliyordu⁵. Bayezid de herşeyden önce Macarları hesaba katmak mecburiyetini duymuş ve Mathias’ın kudretli idaresi altındaki Macaristan’ın, Osmanlılar için daha tehlikeli olduğunu hissetmişti. Fakat Bayezid’e göre en önemli mesele, kardeşi Cem’in isyanı idi. Çünkü olay gittikçe şümulenmiş ve İmparatorluğu türlü yönlerden tehdit eder bir durum almıştı. Öte yandan Otranto’nun Osmanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Papa Sixtus IV.’ün teşvikleri ile, hıristiyan devletler birleşerek, kendilerinde İstanbul’u bile zaptedebilecekleri umudunu yaratan, büyük bir deniz kuvveti meydana getirmişlerdi⁶. Ayrıca Fatih’in ölümünü duyan İtalya prensleri, Bayezid ile Cem arasındaki mücadeleden faydalanacaklarını umdukları için, Os-

21 Rebiulevvel 886, Şahi tarihi, vrk. 435 b. Fatih kitaplığı, 4356.

11 Rebiulevvel 886, Münecimbaşı, vrk. 68 b. Nuru Osmaniye Kitaplığı, 3129.

29 Cemazilahir 886. Hüseyin bin Cafer, Tenkih al Tevarih, vrk. 111 a. Fatih Kitaplığı, 4301. 18 Rebiulevvel 886, mecmua, vrk. 85 b. Nuru Osmaniye Kitaplığı, 4976. 21 Rebiulevvel 886, Hammer (Ata tercemesi), 4, s. 244. İstanbul 1331. 20 Mayıs 1481, Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reichen in Europa, II, S. 475, Gotha 1854.

20 Mayıs 1481, lorga, Geschichte des Osmanischen Reiches, II, S. 236, Gotha 1909.

³ Âli, vrk. 176 a.

⁴ Zinkeisen, 2, s. 498.

⁵ Aynı eser, s. 498.

⁶ F. Babinger, Mehmet der Eroberer und seine Zeit, s. 434. München 1953.

manlılara karşı harekete geçmeğe hazırlanıyor, bu arada Kırım Hanından da bu harekete katılacağına dair müspet cevap alıyorlardı. Bundan başka, Karamanoğlu Kasım Bey, Cem ile yaptığı ortak hareketi kâfi görmiyerek Rodos'tan harb levazımı ve gemi istiyordu ⁷. 10 Eylül 1481'de Otranto'nun Osmanlılar'dan geri alınışından sonra eğer müttetikler, Napoli Kralının Osmanlılar hakkındaki plânını uygulama yoluna gidebilseydiler, ihtimal Bayezid'in durumu daha da güçleşecekti. Bu sıralarda Cem de Mısır'a iltica etmişti. Bu mühim bir mesele idi. Çünükü Mısır Sultanı onu çok iyi karşılamış, hattâ biraz sonra tekrar Anadolu'ya geçmesine müsaade etmişti. Fakat 1482 Temmuzunda Cem'in Rodos'a kaçması, büsbütün büyük bir hâdise oldu. Çünkü Cem'i ele geçiren Rodos şövalyeleri reisi Papa'ya, Napoli Kralına, Macar Kralına ve Venedik Hükûmetine birer mektup göndererek bir haçlı seferinin teşkilini teklif etmişti ⁸. Ayrıca Macar Kralı övalyelere başvurarak ve karşılığında her türlü yardımın yapılacağını vadederek Cem'in kendisine verilmesini istemişti. Cem'den büyük faydalar sağlayacağını ve yine onun sayesinde Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan Bayezid aleyhtarı zümrenin bile yardımını temin edeceğini uman Kral ⁹, Rodos şövalyeleri nezdinde yaptığı bu teşebbüsten bir sonuç alamayınca, aynı maksatla Papa'ya müracaat etti. Bundan da bir sonuç alamayan ve fakat bir türlü bu arzusundan vazgeçmiyen Mathias, bu sefer de, Fransa'ya götürülmüş olan Cem'i Fransa Kralından ısrarla istemiye başladı ¹⁰. Bu arada Osmanlı-Memlûk münasebetleri bozulmuş ve iki devlet arasında savaş başlamıştı. Savaşın devam ettiği süre içinde, Osmanlılar aleyhine hıristiyanlarla işbirliği yapma yolunda büyük gayretler harcayan Memlûklar da, türlü imkânlardan faydalanarak Cem'i elde etmeye uğraştılar ve bu maksatla Fransa'ya bir elçi heyeti göndererek, Cem kendilerine verildiği takdirde Fransa Kralına bir milyon duka ödeyebileceklerini bildirdiler ¹¹. Ancak Papa İn-

⁷ Sydney Nettleton Fisher, *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*. S. 21 ve 25. The University of Illinois. Press. Urbana. Illinois 1948.

⁸ Sydney Nettleton Fisher, s. 28.

⁹ Zinkeisen, 2, s. 483.

¹⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, 5493. Macar Kralı teşebbüslerinde muvaffak olmayınca ortaya Fatih'in kardeşi olduğu iddia olunan sahte bir Bayezid bile çıkardı. Sydney Nettleton Fisher, s. 32.

¹¹ İsmail Hikmet Ertaylan, *Cem Sultan*, s. 213.

nocent VIII. Türklere karşı açmayı düşündüğü bir haçlı seferinde, Cem'in oynayabileceği büyük rolü düşünerek, onun başka devletlere verilmemesi hususunda gerekli teşebbüsleri yapmış ve sonunda da bu kıymetli esiri elde etmeye muvaffak olmuştu.

Ayrıca, girişeceği teşebbüslerden Bâyezid'i vaz geçirmek için Cem bir tehdit vasıtası olarak da kullanılıyordu. Nitekim 1485'den sonra İstanbul'da hazırlanan bir donanmanın Napoli'ye karşı harekete geçeceğini sanan Rodos şövalyeleri reisi, donanma Akdeniz'e çıktığı takdirde bütün hıristiyan devletlerin birleşeceğini ve başa da Cem'i geçirerek Osmanlılara hücum edeceklerini padişaha bildirdi¹².

Cem Sultan 13 Mart 1489'da Roma'ya getirildikten sonra bu şehir bir siyaset merkezi haline geldi. Macar Kralı Mathias ile Memlük Sultanı, Cem hakkındaki isteklerini tekrarladılar. Bilhassa Mısır Sultanı, Cem kendisine verildiği takdirde 400 bin duka vereceğini, Kudüs Hıristiyan Krallığının yeniden kurulmasına müsaade edeceğini, Osmanlılarla yapmakta olduğu savaşı kazandığı takdirde, Avrupa'da Türkler tarafından işgal edilmiş olan yerleri, İstanbul da dahil olmak üzere, hıristiyanlara bırakacağını bildirdi¹³. Bu tarihlerde idi ki Dülğadır Beyi Alâüddevlle, Osmanlılardan ayrılarak Memlüklerle birleşti ve bir müddet sonra, 1490'da, Memlük orduları Kayseri'yi kuşatırken, Papa İnnocent VIII. de Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi teşkil etmek üzere Roma'da topladığı kongrede, teşkil olunacak üç ordu ile Türkler üzerine yürüme kararını aldı. Ordulardan birincisi Papa kuvvetleri ile İtalyanlardan; ikincisi Almanlar, Macarlar, Daçlar ve Polonyahlardan; üçüncüsü de Fransız, İngiliz ve İspanyollardan kurulacaktı. Kuvvetlerin bir kısmı Viyana'da, bir kısmı da Ankona, Brendizi ve Mesina'da toplanacaktı. Viyana'da toplanacak kuvvetler Eflâk, diğerleri ise İllirya üzerinden Türklere saldırırken, Haçlı donanması da Ağrıboz ve Mora'ya hücum edecekti¹⁴. Fakat bu Haçlı ordularının başlıca uzvunu teşkil edecek olan Macar Kralı Mathias'ın aynı yıl içinde ölmesi, bu plânın tatbikine imkân bırakmadı. Biraz sonra da Papa İnnocent öldü. Ancak yeni Papa Rodrigo Borgia (Alexandre VI.) zamanında da Haçlı orduları

¹² Sydney Nettleton Fisher, s. 31, 42.

¹³ Zinkeisen, s. 2, 486.

¹⁴ Ahmet Refik, Sultan Cem, s. 173. İstanbul 1924. Sydney Nettleton Fisher, s. 45.

kurmak fikri devam etti. Çünkü 1483 yılında imzalanmış olan Türk-Macar antlaşmasına Alman hudut bölgeleri hakkında bir hüküm konmamıştı. Bundan dolayı daha 1484 yılında Türk akıncıları, İmparatora ait olan Krain, Körnthen'i yağmaladılar. Akınlar bundan sonraki tarihlerde de devam etmiş, iki taraf arasında kanlı olayların meydana gelmesine sebep olmuştu. Hıristiyan memleketlerin büyük zararlarına uğradığını gören ve belki de Türklerle yalnız başına savaşamayacağını kabul eden İmparator Maximilian yeni Papa'ya, Türklerle karşı umumi bir ittifakın lüzumunu belirten bir mektup gönderdi. İmparator bu mektubunda, Fransa ile Napoli'nin arasını bularak bunlarla birlikte, Almanya, Macaristan ve Lehistan'ın Türklerle karşı ittifakını ve Papa'nın reisliği altında bir Haçlı seferinin yapılmasını istiyordu. Bu ittifaka Mısır Sultanı da ithal edilmeye çalışılmalı idi. Eğer Sultan, mütteliklerle birlikte Türklerle karşı savaşmayı kabul ederse, bu takdirde Cem Sultan ona verilmeli, bu suretle Osmanlı topraklarında iç hâdiseler çıkarılmalı, savaşın sonunda da mütteliklerden herbiri işgal edebildikleri toprakları almalı idi.

Aynı tarihlerde Dalmaçya'daki Türk akınlardan endişeye düşen Venedikliler, bir Haçlı seferinin tertiplenmesi için Papa'ya bir miktar para göndermiş ve daha fazlasının da verilebileceğini bildirmişlerdi¹⁵. Ayrıca maceraperest Fransa Kralı Charles VIII. Türklerle karşı daha cüretkârane bir proje hazırlamış bulunuyordu. Bizansın son imparatoru Constantine'nin yeğeni Thomas oğlu Andria'dan Bizans tahtı üzerindeki hukukunu satın alarak bu suretle kendisini imparator farzeden ve büyük fetih plânının gerçekleşeceğinden emin bulunan bu kral, daha işe girişmeden, Kudüs Kralı unvanını kullanmaya başlamış ve Osmanlı topraklarından mühim bir kısmını da Venediklilere sözde hediye etmişti¹⁶. Teşkil edeceği haçlı ordusuna Rodos şövalyeleri reisi Pierre d'Aubusson kumanda edecek ve ittifaka Macaristan, Lehistan, İspanya ve İskoçya da girecekti. Kral, Arnavutluk'ta ve Makedonya'da isyan çıkarabileceğini ve Papa'dan alacağı Cem Sultan vasıtasıyla de Türkler arasında karışıklık meydana getirebileceğini umuyordu. Hayallerini gerçekleştirmek üzere harekete geçen Fransa Kralı, 31 Aralık 1494'te Roma'ya girdi ve 11 Ocak 1495'te Cem'i ele geçirdi. Fakat bundan kısa bir müddet sonra, 25

¹⁵ Sydney Nettleton Fisher, s. 34.

¹⁶ Zinkeisen, 2, s. 488.

Şubat 1495'te, Cem Sultan öldüğü için ondan faydalanmasına imkân kalmadı.

Macar Kralı Mathias'ın ölümünden sonra da, Osmanlı - Macar münasebetleri kötü şartlar altında sürüp gitmekte idi. İki taraftan yapılan akınlar o kadar kanlı ve zâlimane oldu ki, nihayet taraflar bunlara bir son vermek lüzumunu duyarak 1495'te üç yıllık bir barış imzaladılar.

Üç yıl için yapılmış olan bu antlaşma daha sona ermeden, Osmanlı - Leh münasebetleri de kritik bir hal aldı. Osmanlı akıncı kuvvetleri tarafından Lehistan'ın yağmalandığı sıralarda Macar Kralı Viladislaus tarafından İstanbul'a gönderilen bir elçi, mütarekenin zedelendiğinden bahsetmiş ve Polonya'da yapılan tahribattan şikâyet ederek, Polonya'ya tazminat verilmesi lâzım geldiğini ve antlaşmaya Polonya Kralı ile Litvanya dükünün de ithal edilmesini istemişti¹⁷. Bu elçi, Polonya antlaşmaya ithal edilmediği takdirde Macar Kralı ile diğer hıristiyan kralların Polonya'ya yapılmış olan hak-sızlıklara tahammül edemeyeceklerini de tehdit makamında ileri sürmüştü. Bu durum karşısında Osmanlıların takındığı tavır herhalde müspet olmamalıdır ki, o yılki parlamento toplantısında Macarlar, Osmanlı devletine yiyecek ve silâh ihracatının men'i gibi bazı hususlara karar vermişlerdi¹⁸. Diğer taraftan Macarlarla Polonyalılar ve Litvanyalılar arasında, 1499'da Türklere karşı bir ittifak anlaşması imzalandı. Bu tedafüî ve tecavüzî anlaşmaya göre taraflardan hiçbiri, ötekilerin malûmatı ve muvafakatı alınmaksızın Türklere barışmayacak, birine bir tecavüz vaki olursa, diğerleri bütün güçleri ile ona yardım edecekti¹⁹. Buna rağmen Osmanlılar aynı tarihte Venediğe karşı bir harbe girmekten çekinmediler.

Osmanlı-Venedik savaşının çıkmasını önliyemiyen ve Venedik'in müttefiki olan Fransa Kralı Louis XII., Rodos yoluyla Bayezid'e iki elçi gönderdi. 1500 Nisanında İstanbul'a gelen bu elçiler padişahla görüşmüşler ve Venedik'le sulh yapılmadığı takdirde, müttefiklerin, yani Fransa, Papalık, İspanya, Portekiz, İngiltere, İskoçya ve Rusya'nın, Türklere karşı hücumu geçeceklerini bildirmişlerdi²⁰. Öte taraftan Ve-

¹⁷ Zinkeisen, 2, s. 512.

¹⁸ Aynı eser, s. 512.

¹⁹ Aynı eser, s. 513.

²⁰ Sydney Nettleton Fisher, s. 73.

nedikliler de Macarları para ile ikna ederek 1500 Ağustosunda onları Türklere karşı savaşa soktular²¹. Bununla beraber denizde ve karada, iyice hırpalanan ve Mora'daki limanlarının en mühimlerini kaybeden Venedik, sonunda Papa ile diğer hıristiyan hükümdarlara gönderdiği mektuplarla durumun kötülüğünü izah etmiş, Osmanlılara karşı onların yardımlarını da istemişti²². Bu sebepten 1500 yılının sonuna doğru, Türklere karşı Papalık, Macaristan ve Venedik arasında taarruzî ve tedafuî bir antlaşma imza olunmuş, bu ittifak 1501 yılının Pentecost yortusu günü ilân edilmişti²³. Bu ittifakın sonunda "Venedik ve Papa donanmaları İspanyol ve Fransız kuvvei bahriyesiyle kesbi kuvvet ederek Türk gemilerini urup derdest etmek üzere denize çıkmakta tehhur etmediler"²⁴. Bu deniz kuvvetine Rodos gemileri de katılmış bulunuyordu²⁵. Daha sonra 1502'de Fransa Kralı Louis XII., Macar ve Polonya Kralları ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak muahedesi imzalarken, aynı yıl içinde İngiltere Kralı Henry VII. de Macar Kralına müracaat ederek bir miktar para teklif etmiş, bununla teşkil olunacak özel bir kuvvetin İngiliz arması altında Türklere karşı savaşmasını istemişti²⁶.

Batının sürüp gelen bu Türk düşmanlığı karşısında gerekli tedbirleri aldıkları sıralarda Osmanlılar, Doğudan da tehdit edilmeye başladılar. Çünkü bir müddet önce, birçok meziyetlere sahip bulunan ve Safevî soyundan olan Şah İsmail, şiî Türk aşiretlerine dayanarak "İran'da Sasaniler devrinden sonra kaybolmuş olan siyasi vahdeti" kurmuş ve "şia-i isnâ aşeriye'yi devlet dini olarak kabul" etmişti²⁷. Safavilerde "Hükümdar yalnız cismâni değil, aynı zamanda ruhâni bir reis, devletin maddi istinatgâhi olan bütün Türk kızılbaş kabilelerini sinesinde toplayan tarikatın başında bir mürşit idi"²⁸. Onun etrafında toplananlar kendisine delice bağlı idiler. Bunlar Şah İsmaili bir Allah gibi sevmekte ve ona aynı ölçüde saygı göster-

²¹ Sydney Nettleton Fisher, s. 76.

²² Hammer, 4, s. 47.

²³ Aynı eser, s. 47.

²⁴ Aynı eser, s. 48.

²⁵ Zinkeisen, 2, s. 538.

²⁶ Aynı eser, s. 516.

²⁷ M. Köprülü, Türk Edebiyatına bir Bakış, I. Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar, s. 316. İstanbul 1932.

²⁸ Aynı makale.

mekte idiler. Yine bunlar döğüş esnasında onun kendilerini koruyacağına da düşünerek silâhsız bile savaşa girmekte tereddüt etmiyorlardı²⁹. Halbuki Osmanlıların dayandığı kuvvet, sünnilere istinat ediyordu. Tamamiyle ayrı anlayışlara sahip olan ve birbirlerinden öteden beri nefret eden İslâmın bu iki grubu, şimdi en kuvvetli iki teşekkül halinde yanyana gelmiş bulunuyorlardı. Bundan başka Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Safavilere taraftar yaygın bir zümre de vardı. Bilhassa Anadolu'nun güney bölgesindeki kabileler arasında Kızılbaşlık çok ilerlemişti. İstanbul'da bile 1502'deki Kızılbaşların sayısı 5 bin kişi olarak tahmin olunuyordu³⁰. Ayrıca Safevilerin, Bektâşi tarikatına geleneksel surette bağlı olan yeniçeriler ile hudut kabileleri arasında karışıklık ve isyan çıkaracakları düşünülüyordu. 1500'de başlıyan Karaman isyanını da yine onlar tahrik etmişti³¹. 1502'de Nahçıvan savaşında Elvent Mirza'yı ve 1503'te de Murat Bey'i yenerek Azerbaycan'ı ve Irak ve Faris bölgelerini ele geçiren Şah İsmail, biraz sonra büyük babası Uzun Hasan'ın topraklarını baştan başa ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Doğuda durum böyle iken, Batıdaki Türk düşmanlığı da devam ediyordu. Bilhassa 1503'de Papalık makamına geçen Julius II. imkânlar elverdikçe kendinden evvel gelenler gibi, Türklere karşı bir Haçlı seferini ısrarla teşvik etti³² ve Avrupa hükümdarlarının hemen hepsine yazdığı mektuplarda birleşmelerini ileri sürerek kâfirlere (Türklere) karşı açılacak mücadelenin maddi ve mânevi mükâfatlarından bahsetti³³. Onun her taraftaki mümessilleri bu gayeyi gerçekleştirmek üzere büyük gayretler harcadılar. Şah İsmail'in ortaya çıkmasından büyük bir sevince kapılan Papa, bir yazısında, "adına iş gördüğümüz Tanrı bile mahut Türklere karşı büyük bir hareketi icra etmemiz için bize fırsat hazırlıyor görünmektedir" diyordu³⁴. Müslümanların Gırnata'dan (Granada) koğulması olayı, aynı Papa'da Türklerin Avrupa'dan atılabileceği kanaatını uynadığı için, Aragonya Kralı Ferdinand'a yazdığı bir mektupta "şimdi bizim ve senin en mühim isteğimiz, kuzey Krallarını, Kayzerin ve Fransa Kralının bütün kuvvetlerini şerefsiz

²⁹ Tadhkirat al müluk (Ve. Minorsky), s. 13. London 1943.

³⁰ Sydney Nettleton Fisher, s. 91.

³¹ Aynı eser, s. 91, 92.

³² Zinkeisen 2, s. 556.

³³ Aynı eser, s. 556.

³⁴ Aynı eser, s. 558.

Türklere karşı kullanmaları olmalıdır. Batıda senin ve Portekiz Kralının yaptığı iş, Doğuda Allahsız Türklere karşı da yapılmalıdır” demektedir idi ³⁵. Filhakika 1508’de Cambrai’de Venedik’e karşı olmak üzere ittifak eden İmparator Meximulian, Papa Julius II., Fransa Kralı Louis XII. ve Aragonya Kralı Ferdinand, Macarları, Türklerle münasebetlerini kesmeğe zorluyorlar ve Dalmaçya sahillerini onlara vermeyi vaad ediyorlardı ³⁶. Şah İsmail’e gelince o, bir taraftan kuvvetini artırıyor, bir taraftan da Osmanlılara karşı müttefikler arıyordu. Bu maksatla 1501’de Mısır Sultanına bir elçi göndererek, birlikte Osmanlılara hücum etmeyi teklif etti ³⁷. Bundan başka 1508 yılında da Venedik’e bir elçi göndererek onlara, Uzun Hasan zamanında kurulmuş olan iyi münasebetlerin gözönünde bulundurulması ve Osmanlılara karşı müştereken harekete geçilmesi teklifinde bulundu ³⁸. O, ilk plânda Venedik’ten top dökme tecrübesi olan birkaç ustanın gönderilmesini ve ileride Bayezid’le bir savaşa giriştiği takdirde Venedik donanmasının Yunanistan ve Anadolu sahillerine gönderilerek Osmanlıların bir deniz savaşı ile meşgul edilmesini istiyordu ³⁹. Venedikliler elçiyi çok iyi karşıladılar; fakat onun tekliflerini kabule cesaret edemediler. Ancak, Şah İsmail’e verdikleri cevapta sonuç olarak İranlıların dostluğuna önem verdiklerini, şartlar elverdiği takdirde, Şah İsmail’in ve kendilerinin nefret ettikleri hıristiyanlık düşmanı Türklere karşı müştereken ve fiilen mücadele arzu etmekte olduklarını ve icabında bunu ispat edeceklerini bildirdiler ⁴⁰. Anlaşılyorki, Bayezid zamanında Osmanlıların diğer devletler ile, bilhassa Batı ile olan münasebetleri hem çoğalmış, hem de daha karışık bir hal almıştı. Ancak yukarıdanberi hülâsa etmeğe çalıştığımız olaylar karşısında Bayezid, bazen yumuşak, bazan sert hareket etmiş, fakat her iki takdirde de İmparatorluğunun menfaatlarını sağlamayı başarabilmişti.

Hâdiseler karşısında Bayezid’in aldığı tedbirler:

Bayezid’i saltanatın ilk yıllarında en çok meşgul eden, kardeşi Cem olmuştu. Çünkü Cem, Osmanlı Hükümdarı olmak istiyordu.

³⁵ Zinkeisen, 2. s. 558.

³⁶ Sydney Nettleton Fisher, s. 100.

³⁷ Sydney Nettleton Fisher, s. 93.

³⁸ Zinkeisen, 2, s. 549.

³⁹ Aynı eser, s. 549.

⁴⁰ Zinkeisen, 2, s. 549.

O, Bursa önlerinde Bayezid'in kuvvetlerini yenerek Bursa'da hükümdarlığını ilân etmek suretiyle biran maksadına erişir gibi oldu ve "Ol taraf ehlini fermânına râmeyledi ve birkaç günde başına cemm-i gafîr cem etti."⁴¹ Ancak birden bire düşüncelerinde bir değişiklik meydana gelerek yalnız Anadolu'da hükümdar olmaya razı olmuş göründü ve isteğini sağlamak üzere Fatih Sultan Mehmed'in halası Selçuk hatunu Bayezid'e gönderdi⁴² Osmalı İmparatorluğunun parçalanması demek olan bu isteği reddeden Bayezid, 20 Haziran 1481'de Yenişehir savaşı ile duruma hâkim olduysa da, Cem'in Mısır'a kaçması olayı iki devlet arasında bir mesele halini aldı. Aynı yıl içinde, saltanat kavgalarından faydalanan Karamanoğlu Kasım Bey ortaya çıkarak Konya'yı kuşattı. Öte taraftan Tuna kenarında Osmanlı-Macar muhasematı ciddi bir hal almaya başladı. Yine aynı yıl içinde Fatih Sultan Mehmed tarafından zaptedilmiş olan Otranto, Osmanlıların elinden geri alındı. Bu durum karşısında ihtimal Bayezid, Otranto'nun elden çıkmaması için hiçbir tedbir almadı. Çünkü 1481'de Osmanlılar aleyhine düşünülen Haçlı seferine, İtalyanların çoğunluğu ilgi göstermemişti. Otranto işlerine bir müdahale ve İtalya'ya yeniden bir saldırı bu ilgisizliği kaldırabilir ve bütün İtalyanları Türklere karşı birleştirebilirdi⁴³. Şartlar çok müsait olmasına rağmen, Otranto'yu elde ettikten sonra, Napoli Kralı Osmanlılarla düşmanlığı devam ettirme siyasetinden vazgeçerek, onların dostluğunu elde etmek için önceleri çok fena muamele ettiği Türk esirlerine karşı büsbütün başka bir tavır takınmıştı. Çünkü "sebil-i sulhi fethetmeye onları vesile mülâhaza" ediyordu⁴⁴. Napoli'nin yaklaşma tekliflerini⁴⁵ ihtimal Osmanlılar, yine yukarıda arzettiğimiz sebepler dolayısıyla, müsait karşıladılar. Fakat hâdiseler Osmanlı Devleti aleyhine süratle gelişti. Mısır'dan Anadolu'ya gelen ve Karamanoğlu Kasım Bey ile de işbirliği yapan Cem, padişahı bizzat sefere çıkmaya mecbur bırakırken, Macar Kralı Mathias da 32 bin kişilik bir kuvvetle Kinizsi'yi Osmanlı topraklarını yağmaya memur etti.⁴⁶ Bu tahripkâr akına karşı

⁴¹ Sadettin, Tac Al-Tevarih, 2, s. 4. İstanbul. 1280.

⁴² Âşıkpaşa Zade, Tevarih-i Al-i Osman, s. 221. İstanbul 1332.

⁴³ Sydney Nettleton Fisher s. 29.

⁴⁴ Kemalpaşa Zade (Şerafettin Turan neşri) VII. defter s. 519. Ankara 1957.

⁴⁵ Bu hususta İ. H. Uzun Çarşılının makalesine bak. Belleten 100, s. 607.

ancak Davut Paşa'yı Sofya'ya göndermek suretiyle müdafaa tertibatı alabilen⁴⁷ Bayezid, Cem'in Rodos'a kaçmasıyla büsbütün müşkül bir duruma düştü. Çünkü şimdiye kadar yalnız bir iç mesele gibi görünen Cem olayı, bundan sonra devletler arası bir iş halini aldı. Bu şartlar altında Anadolu galesini tamamiyle ortadan kaldırmak lâzım geldiğini düşünen padişah, Karamanoğlu Kasım Bey'in af dileğini kabul ederek, ona bazı tâvziler vermeğe lüzum duymakta elbette haklı idi.

Cem'in Avrupa'ya geçirilmesi ihtimalini ve bu yüzden birçok hâdiselerin meydana çıkacağını önceden düşünen Bayezid, Venediklilere onun yakalanması hususunda ricada bulunmuş⁴⁸, yine bu yüzden Rodos şövalyeleriyle de müsavi şartlar altında anlaşmaya mecbur olmuştu. Cem'in Avrupa'ya geçirilmesinden sonra işlerin büsbütün tehlikeli hale girdiğini anlıyan padişah bu sebepten dolayı, 16 Ocak 1482 de Venediklilerle, onlara biraz daha kazanç temin edebilen, bir anlaşma imzaladı. Verdiği şeyler pek azdı. Fakat bu suretle hıristiyanlığın en kuvvetli uzuvlarından birini felce uğratmış, zahiren de olsa onların dostluğunu temin ederek, 17 yıl Osmanlılar aleyhindeki teşebbüslere Venedik'in seyirci kalmasını sağlamıştı. Şu halde Bayezid, Cem yüzünden gelebilecek tehlikeyi karşılamak üzere gerekli tedbirlerden bir kısmını bu suretle almış bulunuyordu. Bu, bir taraftan tahtının, bir taraftan da imparatorluğun güvenliğini sağlamaktı. Fakat bunlar kâfi değil idi.

Cem'in, Papa'nın ve bilhassa Macar Kralının eline düşmesini devleti bakımından çok zararlı addeden Bayezid, belki de, Rodos şövalyelerine güveni bulunmadığı için, Fransa Kralı Louis XI.,e Hüseyin Bey adındaki elçisiyle bir mektup göndererek, Cem Fransa'da muhafaza altında bulundurulduğu takdirde, Fransa Kralına mühim miktarda para ödeneceğini, aynı zamanda hıristiyanlarca mukaddes olan bir takım eşyaların da verileceğini bildirmişti⁴⁹. Ancak, çok mutassıb olan Fransa Kralı, Türk Elçisini görmek bile istemedi.

Bu politik anlaşmaların ve teşebbüslerin yanı sıra Bayezid, askerî harekâttan da geri kalmıyor ve Morava Seferine çıkmak suretiyle

⁴⁶ Hammer 1, s. 4, 5.

⁴⁷ Kemalpaşa Zade, vrk. 12 b.

⁴⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, s. 142.

⁴⁹ M. C. Baysun, Cem Sultan Hayatı ve Şiirleri, S. 41 İstanbul 1946.

Macarlara karşı daha tehditkâr bir hal alıyordu. Fakat hakikî maksadı, Macaristan'a yürümek değildi. Bayezid için daha önce halledilmesi gereken bazı şeyler vardı. Boğdan Prensi Ştefan Cel Mare, padişahın Cem Sultan ve Kasım Beyle uğraştığı sırada, Osmanlıların himayesi altında bulunan Eflâk üzerine yürümüştü. Bu tecavüzü belki de prestij bakımından çok zararlı gören padişah, hemen Mihal oğlu Ali Bey ile İskender Bey'i Boğdan üzerine akına memur etti.⁵⁰ Diğer taraftan da Boğdan ile daha esaslî surette ilgilenmek ve gittikçe arası açılan Memlüklere karşı daha serbest kalabilmek için Macar Kralı Mathias'a, mütarekenin yenilmesini teklif etmiş ve hattâ bir sulh anlaşmasının yapılabileceğini de ima etmişti⁵¹. Teşebbüs, tam zamanında yapılmıştı. Çünkü bu sırada Mathais, Kayzerle mücadele halinde idi. Bayezid, anlaşma maksadı ile Mathias'a gönderdiği bir mektupta, mütareke teklifinde bulunmasının korkudan ileri gelmediğini, ancak kendisinin Mısır Sultanının tehdidi altında bulunduğunu, buna karşılık Mathias'ın da Kayzerle mücadele halinde olmasından dolayı yapılacak anlaşmanın elbette Mathias tarafından arzuya şayan görülmesi lâzım geleceğini yazıyordu.⁵² Biraz garip gibi görünen bu teklif, Mathias'ın o zamanki menfaatlarına uygun düştüğü için kabul olundu ve 1483'te 5 yıllık bir anlaşma imza edildi. Boğdan üzerine açılacak bir Osmanlı seferine, Boğdan toprakları üzerinde birtakım emelleri olan Macarların müdahalesi, işte bu suretle önlenmiş oluyordu.

Kili ve Akkerman'ın alınmasından, Boğdan'ın Türk hâkimiyetini tanıyıp iki yıllık haracını birden göndermesinden sonra⁵³ Bayezid, Boğdan'la daha fazla meşgul olmak istemedi. Çünkü Memlük orduları güneyde Osmanlı kuvvetlerini ciddî surette meşgul etmeye başlamış, bundan başka, Memlük sultanı da Cem'i ele geçirmek üzere birtakım teşebbüslere girişmişti. Cem'in, o zaman için Fransa'dan başka herhangi bir devletin elinde bulunmasını, Osmanlı Devleti için çok zararlı kabul eden Sultan Bayezid, bundan dolayı Fransa'ya bir Osmanlı Elçisini göndermekte gecikmedi. Bu elçi Fransızlara, Padişahın hediyelerini sunmak istediğini, Kudüs, Mısırlılarından alınır alınmaz, Kamame Kilisesinin hristiyanlara bırakılacağını,

⁵⁰ Kemalpaşa Zade, vrk. s. 21 a.

⁵¹ Zinkeisen 2, s. 500.

⁵² Aynı eser, 500.

⁵³ Sadettin, 2, s. 54.

Osmanlıların elinde bulunan ve hıristiyanlarca çok kutsal sayılan eşyalarla birlikte Hazreti İsa'nın böğrünü delen mızrağın da verilebileceğini, her yıl 50 bin duka ödendikten başka, Fransa arzu ederse, düşmanlarına karşı yardım edileceğini söylüyor; buna karşılık Cem'in muhafaza altında tutulmasını istiyordu.⁵⁴ Fakat buraya kadar tâviz veren bu elçi bundan sonra ağız değiştirerek, şayet Fransa bu teklifleri reddeder ve Cem'i diğer herhangi bir Devlete verirse, o takdirde Osmanlıların Mısırlılarla barışıp ittifak edeceklerini ve müştereken hıristiyanlar üzerine yürüyeceklerini bildiriyordu.⁵⁵ İhtimal Fransa Kralı, Cem'in Fransa'dan İtalya'ya götürülmesi işinin tehir edilmesi emrini, bu cazip tekliflere karşı duramadığı için vermişti. Fakat bu sıralarda Toulon'a getirilmiş olan Cem, âdeta kaçırılırcasına İtalya'ya götürüldü. Şu muhakkaktır ki Bayezid, doğu ve batı devletleri tarafından Osmanlılar aleyhine hazırlanmakta olan bir teşebbüsü önleme yönünden, ciddi enteresan bir yoldan yürümüştü.

Aralarında bir anlaşma bulunduğu halde, Osmanlı - Macar münasebetleri müspet bir yola girmedi; İki taraf birbirlerine asla güvenmiyorlardı. Arada elçiler gidip geldi; buna rağmen Mathias Cem'i elde etmekten vazgeçmedi. Fakat Memlûklerle savaş halinde bulunan Bayezid, Macarların düşmanca hareketlerine göz yummuş ve Kral Mathias'ın bir Osmanlı elçisini tahkir etmesine bile ses çıkarmamıştı.⁵⁶ Tersine olarak, barışın devam etmesi üzerinde ısrar etmiş, hattâ Mathias'a gönderdiği tahmin olunan bir mektupta "bâki sağ olasız, gayet sevgilû dostum" gibi⁵⁷ çok samimî tâbirler bile kullanmıştı.

1485'de Mısır için hazırlanan donanmanın Napoli üzerine sevk edileceğini zannederek Osmanlıları bir haçlı seferiyle tehdideden Rodos şövalyeleri reisini de Bayezid, birtakım hediyeler göndermek ve donanmanın Akdeniz'e çıkmıyacağını söylemek suretiyle teskin etmişti. Bütün bunların sebebi, elbette devlet menfaatlerini korumakta aranmalıdır.

1490'da Roma'da Türkler aleyhine kurulan ittifakın hazırlandığı sıralarda Osmanlıların nasıl bir tavır takındıkları, kesin olarak

⁵⁴ Ahmet Refik, s. 138. M. C. Baysun, s. 47.

⁵⁵ İ. Hikmet Ertaylan, s. 215. Sydney Nettleton Fisher, s. 44.

⁵⁶ Hammer, 4, s. 19.

⁵⁷ Topkapı Sarayı Arşivi, 2143.

belli değildir. Ancak İstanbul'da büyük bir donanmanın teçhiz edildiği ve askerî hazırlıklara hız verildiği, bu arada Napoli ile Venediğin de, Avrupa Devletlerinin neler yapmak istediği hakkında durmadan Bayezid'e haberler gönderdikleri bilinmektedir.⁵⁸ Ve yine bu sıralarda Bayezid'in, Papa ile münasebetlerini geliştirmek lüzumunu duyduğunu, bu maksatla Kapucubaşı Mustafa'yı Cem'in üç yıllık tahsisatı ile birlikte ona gönderdiğini, bu suretle bir dostluk zemini aradığını ve neticede başarılı olduğunu da bilmekteyiz. Tehlikenin büsbütün arttığı o tarihlerde, ihtimal Bayezid, Rodos'tan Cem'in geri verilmesini istedi; onları tehdit etti.⁵⁹ Diğer taraftan Papa İnnocent VIII.'in hıristiyan milletleri Türkiye'ye karşı bir Haçlı seferinde Mısırlılarla işbirliği yapmağa teşvik etmesi üzerine Bayezid, Mısır'a yapılacak taarruzu geliştirmek istememiş⁶⁰ ve belki de bundan dolayı, ulemanın ısrarına rağmen⁶¹, Şam doğumlu olan Mevlâna Zeynüddin Ali'nin (Molla Arap)⁶² sözlerine uyarak 1491'de Memlûklerele anlaşmıştı.

1490'da Macar Kralı Mathias gibi korkunç bir düşmandan ve 1491'de de kudretli bir devletle (Memlûk Devleti) savaşmaktan kurtulan Bayezid, Batıdaki düşmanlarla daha serbest çarpışabilecek bir hale geldi. Bundan dolayı 1492'den itibaren büyük akınlar yaptırmak suretiyle Avrupa'yı dehşete düşürdü; bir hamlede Belgrad'ı almak istedi; bu arada Arnavutluğa da bir sefer yaptı. Halbuki bu tarihlerde Alman İmparatoru ve Fransız Kralı Türkiye'yi taksim etmek üzere bir takım projeler hazırlıyorlardı. Ancak, Türklere karşı duyduğu hisler hiç de dostca olmamakla beraber, menfaatına uygun hareket etmiyen hıristiyan kralların tutumu karşısında Papa Alexandre VI, Bayezid'le dostane münasebetlere girişmiş, Avrupa'nın Türkler hakkındaki düşüncelerini türlü yollarla Bayezid'e bildirmeye başlamıştı. Fransa Kralı ile ihtilâf halinde bulunan Napoli Kralı da, onun gibi hareket etmekte bir mahzur görmemekte idi. Bu arada Padişah, Avrupa'da olan bitenleri daha yakından öğrenmeye, kapıcıbaşı Mustafa Bey'i memur etti. Bir taraftan Papa'ya öte taraftan Napoli Kralına mektuplar götüren Mustafa Bey, öğrendiklerini bir mektupla padişaha bil-

⁵⁸ İ. Hikmet Ertaylan, s. 212.

⁵⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, 1460-1461.

⁶⁰ Sydney Nettleton Fisher, s. 40.

⁶¹ Münecim başı, vrk. 75 a.

⁶² Sadettin, 2, s. 66.

dirdi. Bu mektupta şöyle deniliyordu: Fransa Kralı Papa'ya bir elçi göndererek "dedi kim, ol kişi (yani Cem) aslında benim elimde idi, sana verdim, imdi gel giru bana ver. Ben dahi alduğum kişiye vireyin. Eğer şöyle virmezsen bari sat. Yüzbin filuri ve ikiyüz ve üçyüz nihayet dörtyüzbin filuriye değin talep ettiler. Bu söz üzerine üç hafta danışık oldu, ahar virmezüz deyu cevap virilüp" elçi geri gönderildi.⁶³ Aynı mektuptan padişah, Venediklilerin ittifak dışında kaldığını ve savaşı tahrik edenler arasında Rodos şövalyelerinin de bulunduğunu anladı. Diğer taraftan padişaha "Suret-i mektub-i piskopos" şerhini taşıyan bir mektup daha geldi.⁶⁴ İsminin yalnız bir kısmını okuyabildiğim bu piskopos⁶⁵ padişaha yazdığı bu mektubunda, hıristiyan kralların yaptıkları savaş hazırlıkları hakkında değerli bilgiler vermekte idi. Piskopos'a göre Fransa Kralı, Napoli'yi işgal ettikten sonra Osmanlı topraklarına saldırmak niyetindedir. Onun 60 bin kişilik kuvvetine Milan Beyinin 25 bin kişilik kuvveti de katılacaktır. Donanması da, İngiltere ve Portekiz'in gönderdiği gemilerle 200 yelkenliden fazla olacaktır. Ayrıca İspanya Kralı da donanmasını hazırlamaktadır. Maksadı Fransa Kralı ile birlikte "Beri yakaya" geçmektir. Bundan başka Fransa Kralı, Cem'i muhakkak elde etmek istemektedir. Bu itibarla Papa'ya ve Napoli'ye yardım edilmesi icabeder.⁶⁶

İhtimal o tarihlerde esasen harb hazırlıkları ile meşgul olan padişaha, Papa'nın ve Napoli kralının elçileri Giorgio Buciaro ile Camillo Pandone müracaat ettiler.⁶⁷ Papa'nın elçisi, zamanı gelmeden önce Cem için tahsis olunan parayı talebediyordu⁶⁸, ayrıca Fransa kralının Cem ve Osmanlı toprakları üzerindeki düşüncelerini bildirdikten sonra, Venediğin papalık makamına yardım etmesi hususunun sağlanmasını istiyordu.⁶⁹ Napoli elçisi de Fransa kralının emelleri hakkında gerekli bilgiyi vermiş ve kendilerine 6 bin kişilik bir kuv-

⁶³ Topkapı Sarayı Arşivi, 2783.

⁶⁴ Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan ve fotokopisi verilen bu mektubun numarası tesbit olunamadı.

⁶⁵ Nikolo Simo.

⁶⁶ Topkapı Sarayı Arşivi, Suret-i mektub-i Piskopos.

⁶⁷ Zinkeisen, 2, s. 489.

⁶⁸ İ. Hikmet Ertaylan, s. 231.

⁶⁹ Zinkeisen, 2, s. 489.

vetle yardım edilmesini istemişti.⁷⁰ Bu durum karşısında Bayezid, hemen İtalya'ya üç elçi gönderdi. Bunlardan biri Venediği Papalık Makamına yardım etmeye ikna için Venediğe; ikincisi Fransızlara karşı kendisine yardım edileceğini bildirmek üzere Napoli'ye; üçüncüsü de Papa'nın isteklerini yerine getirmek üzere Roma'ya gitti⁷¹. Öte taraftan padişah askerî hazırlıklarını artırmış, hattâ Nara burnunu tahkim ederek Çanakkale Boğazında gerekli müdafaa tertiplerini almıştı.⁷² Fakat Batı devletleri arasındaki ihtilâflar, bu arada Bayezid'in Macarlarla anlaşması, Papa ile dostluk münasebeti kurması ve nihayet 1495'te Cem Sultanın ölümü, Osmanlılar hakkında uygulanması düşünülen plânların gerçekleşmesine imkân bırakmadı.

Bayezid'in 1495'te Macarlarla gürültüsüzce anlaşmasının sebebi, Roma'da Cem meselesinin yeniden alevlenmiş oluşundan ileri gelmişti. Fakat Cem Sultanın ölümü, Bayezid'i büyük bir dertten kurtardı. Macarlarla yapılmış olan üç yıllık mütareke de Türk Ordularının serbest kalmasına imkân verdi. Bu fırsattan faydalanan Bayezid, Bosna'da bir takım kaleleri elde etti; 1497'de Venedik toprakları üzerine büyük bir akın yaptırdı ve Venediklilere ait olan Karadağı himayesi altına almağa muvaffak oldu.

Macarlarla yapılmış olan anlaşma henüz sona etmemiştir ki, Türk akıncıları Lehistan'a girdiler. Bunun üzerine Leh Kralı Macarlardan ve Venediklilerden yardım istedi ise de, her ikisi de bu yardımı reddettiler. Hattâ bu sıralarda İstanbul'da bulunan bir Macar elçisi, Macaristan'ın Türklerle sulh içinde yaşamak istediğini ilân etti⁷³. Bununla beraber, 1499'daki Macar - Leh - Litvanya ittifakı meydana geldi. Fakat Padişah, Lehistan'a bu tarihten sonra akın yaptırmayarak bu üçlü ittifakı lüzumsuz hale getirmeye muvaffak oldu. Ancak, Osmanlıların bu akınları durdurmalarının sebeplerinden birisi de, Venediklilerle siyasi münasebetlerin gerginleşmesi idi. Filhakika 1495 ten sonra Osmanlı - Venedik münasebetleri, gün geçtikçe bozuldu. Venediklilerle bir savaşa girmeyi kararlaştırmış olan Bayezid, ihtimal bundan dolayı Lehliler ve Macarlarla olan münasebetlerini müspet bir yola sokmak için, imparator Maksimilian'ın da teşvikini

⁷⁰ Ahmet Refik, s. 149. Sydney Nettleton Fisher, s. 48

⁷¹ Sydney Nettleton Fisher, s. 48.

⁷² Ahmet Refik, s. 213.

⁷³ Sydney Nettleton Fisher, s. 56.

dikkate alarak, Viladislaus, Albert ve Maksimilian ile bir mütareke imzaladı.⁷⁴ Bu yaklaşma üzerine hudutlardaki Türk akınları durdurulmuş, Bayezid Macaristan'a sekiz deve yükü hediye göndermiş ve onlardan da değerli hediyeler almıştı. Diğer taraftan 1498'de Napoli ile de bir muahede imza olundu. Ayrıca padişah, Venedik ve Fransa ittifakına karşı kurulan Maksimilian, Milan, Florence, Polonya, Napoli ve Mantua birliğine de yardım edeceğini vadetmişti.⁷⁵

Bu süre içinde Osmanlılar, harb hazırlıklarını hızlandırdılar ve Venediklileri o şekilde oyaladılar ki, onlar, bu hazırlıkların Rodos için yapıldığı zehabına kapıldılar.

Osmanlı -Venedik savaşının ilk yıllarında, Osmanlı Deniz ve kara kuvvetlerinin büyük başarıları görüldü. 1499'da İnebahtı (Lepanto) alındı. Bir taraftan da Bosna Valisi İskender Paşa, Venedik topraklarına korkunç akınlar yaptı. Eylül 1499'da Paşa'nın süvari kuvvetlerinden bir kısmı Tagliamento'yu geçti ve Türk kuvvetlerinin Milan askerleri ile birleşeceği söylentileri ortaya çıktı.⁷⁶

Lepanto'nun kaybedilişinden sonra Venedikliler, yardım sağlamak üzere bir taraftan Papa'yı, imansız Türklere karşı bir haçlı seferinin açılması için zorladılar; diğer taraftan, Macarları da Osmanlılar aleyhine harekete geçirmeye çalıştılar. Bunu haber alan Bayezid, Macaristan'a bir elçi göndererek, aradaki anlaşmanın yenilenmesini, aksi takdirde Kırım tatarlarını ve Moldavyalıları Macaristan üzerine sevk edeceği tehdidinde bulundu⁷⁷. Bu suretle de, hiç olmazsa 1500 senesi içinde Macarların Osmanlı- Venedik Savaşına katılmalarına mâni oldu.⁷⁸ Diğer taraftan padişah, Milan, Ferrera, Florence, Mantua ve Napoli ile dostluğu devam ettiriyor, hattâ Napoli'ye Taranto'nun verilmesi şartıyla 25 bin askerle yardım edeceğini bildiriyordu.⁷⁹ Bununla da yetinmeyen Bayezid, Fransızları ikaz ederek Napoli'ye hücum ettikleri takdirde kendisinin de Rodos'a saldıracağını açıklıyordu.⁸⁰

⁷⁴ Sydney Nettleton Fisher, s. 57.

⁷⁵ Aynı eser, s. 66.

⁷⁶ Aynı eser, s. 71.

⁷⁷ Aynı eser, s. 73.

⁷⁸ Sinkeisen, 2, s. 515.

⁷⁹ Sydney Nettleton Fisher, s. 74.

⁸⁰ Aynı eser, s. 77.

Savaş, Venedikliler aleyhine devam ediyordu. Bununla beraber bu savaşta Osmanlıların da kayıpları az değildi. Bilhassa müttefikler bir gece, karanlıktan faydalanarak Meğri'yi bastılar.⁸¹ Daha sonra İzmir civarında Çeşme'ye gelerek karaya asker çıkardılar ve büyük tahribat yaptılar.⁸² Onların, bilhassa 18 Ekim 1501'de Midilli'ye (Lesbos) 40 kadirga ve 20 Barce ile gelerek asker çıkarmaları⁸³, Osmanlılar için pek düşündürücü oldu. Çünkü burada üslenecek yabancı bir kuvvetin Anadolu sahilleri için neler ifade edeceği, gayet iyi biliniyordu. Bu yüzden haber İstanbul'da duyulduğu vakit Bayezid, İstanbul sokaklarında deli gibi dolaşmış ve yardım kuvvetleri götürmek üzere hazırlanmakta olan galeriye binmek istemiyenleri, kendi eliyle öldürmüştü⁸⁴. Ancak, Midilli kalesi kendisini şiddetle müdafaa etti. Manisa Valisi Şehzade 'Korkut'un gönderdiği kuvvetler de, ansızın adaya çıkmaya ve şiddetli bir savaştan sonra kaleye girmeye muvaffak oldu⁸⁵. Kaleye karşı yapılan hücumların bir netice vermediğini gören ve ihtimal yardımcı kuvvetlerin İstanbul'dan yola çıktığını duyan Ravenstein adındaki Fransızın idaresindeki kuvvetler, 33 gün Midilli'yi kuşattıktan sonra, çekilmek zorunda kaldılar. Fakat bundan sonra savaş, Venedikliler çok zarara uğrayarak malî sıkıntıya düştükleri ve Osmanlılar da, doğuda beliren safevî tehlikesinin arttığını gördükleri için, şiddetini kaybetti ve yavaş yavaş padişahın hareketlerinde bir yumuşaklık görüldü. Savaşın başında İstanbul'da tevkif edilmiş bulunan Venedikliler, az miktarda bir para karşılığında serbest bırakıldı,⁸⁶ hattâ bunlardan Gritti'ye Sadrazam, Venedik eğer savaşı bitirmek istiyorsa, İstanbul'a bir elçi göndermesi lâzımdır, dedikten sonra, kendisine bu hususta bir yazı da verdi. Sonunda iki devlet arasında Osmanlılar için faydalı sonuçlar sağlayan bir antlaşma imzalandı. Bundan sonra Venedikliler, Osmanlılar aleyhindeki hareketlere katılmadılar ve Şah İsmail'in tahrik ve teşviklerine rağmen, Osmanlılarla dost kaldılar. Bunun sonucu olarak, 1509'da Cambrai ittifakı karşısında ezilen Venediğe, Osmanlı vezirleri, niçin kendilerin-

⁸¹ Kemalpaşa Zade, vrk. 104 a.

⁸² Aynı eser, vrk. 97 b.

⁸³ Topkapı Sarayı Arşivi, 5027.

⁸⁴ Zinkeisen, 2, s. 540.

⁸⁵ Kemalpaşa Zade, vrk. 101 a.

⁸⁶ Sinkeisen, 2, s. 540.

den yardım istemediklerini bile sordular.⁸⁷ Ancak, Bayezid'in bu teklifi, belki de Cambrai ittifakına girmeğe zorlanan Macarları tehdit etmek için yapılmıştı.⁸⁸

1502'den sonra Bayezid, tamamiyle gözlerini doğuya çevirdi ve zamanını, Şah İsmail'in türlü entiriklarını karşılamaya hasretti. Çünkü Anadolu'da kalabalık bir halk kütlesi, Şah İsmail tarafını tutuyordu. Amasya Valisi Şehzade Ahmet bile kızıbaşların tesiri altında kalmış, onun oğlu Murat ise kızıbaşlılığı kabul etmişti.⁸⁹ Bununla beraber bir süre Safevilerle Osmanlılar arasında zâhiri bir dostluk hüküm sürdü ve karşılıklı elçiler gidip geldi. Fakat Bayezid, Şah İsmail'e aslâ-güvenmiyor, onun hareketlerini yakından takip ediyor ve gerekli tedbirleri alıyordu.⁹⁰ 1501 tarihinde Şah İsmail'in, Türklere karşı birlikte harekete geçilmesi yolundaki teklifini reddeden Melmük Sultanı ile Bayezid'in, bu sıralarda araları pek iyi idi. Çünkü her iki hükümdar, Şah İsmail'in kendi topraklarına hücum etmiyeceğinden emin değildiler. Memlük Sultanı Bayezid'e gönderdiği bir mektupta, kızıbaşların şarkta kazandıkları zaferleri umumi bir felâket olarak vasıflandırıyor⁹¹. Bundan dolayı Şah İsmail'e karşı bir birlik ve anlayış içinde bulunan iki devlet arasındaki münasebetler gittikçe arttı⁹² ve 1502'de İran işleri ve hudut bölgeleri üzerinde müzakereler yapılmaya başlandı⁹³, sonunda muhtemel bir kızıbaş harekâtına karşı da iki taraf, ordularını hazır duruma getirdiler. Daha sonraki yıllarda padişah, top bakımından çok zayıf durumda olduğunu duyduğu Mısır ordusuna Kemal Reis vasıtasıyla çok miktarda harb malzemesi ve topçu ustaları gönderdi.⁹⁴ "Benüm Padişah-ı âlem-penâh hazretlerinin memâlik-i mahrûselerine kat'an dahl ü taaruz'um yoktur"⁹⁵ demesine ve bu suretle Osmanlıları uyuşturmak istemesine rağmen Şah İsmail, bu hareketlerinde muvaffak olmuş sayı-

⁸⁷ Sydney Nettleton Fisher, s. 93.

⁸⁸ Zinkeisen, 2, s. 450.

⁸⁹ N. Çağatay, Yavuz Sultan Selim nasıl Padişah Oldu? Tarih Dergisi Cilt 8. sayı 11-12'den ayrı basım, s. 9. İst. 1956.

⁹⁰ Kemalpaşa Zade, vrk. 110 b.

⁹¹ Sydney Nettleton Fisher, s. 93.

⁹² Her gün bir Türk vapuru İskenderiyeden İstanbul'a veya Antalya'ya hareket ediyordu. Sydney Nettleton Fisher, s. 93.

⁹³ Aynı eser, s. 93.

⁹⁴ Aynı eser, s. 95.

⁹⁵ Topkapı sarayı Arşivi, 325.

lamazdı. Çünkü Osmanlılar, birgün onun osmanlı topraklarına saldıracaklarını biliyorlardı.⁹⁶ Nihayet iş düşündükleri gibi çıktı; Şah İsmail 1507'de Osmanlı sınırlarını geçti. Girdiği yerlerde aslâ tahribat yapmıyor ve maksadının Dülğadır Beyliği üzerine yürümek olduğunu söylüyordu. Fakat Dülğadır Beyliği üzerine Osmanlı topraklarına girmeden de gitmek mümkündü.⁹⁷ Halbuki Bayezid, casusları vasıtasıyla, onun Osmanlı sınırlarını geçeceğini önceden öğrenmiş ve gerekli tertibatı da almağı ihmal etmemişti. Tedbirlerden birincisi, Şehzade Ahmed'in Tokat ile Amasya arasındaki geçit noktalarını tutmuş olması idi.⁹⁸ Öte taraftan padişahın verdiği bir emirle "Anadolu memâlikinin Melikülümerası Karagöz Paşa", Ankara'da Çubuk ovasında ordugâhını kurmuştu. Bu kuvvetler hemen savaşa girecek şekilde hazırlanmış bulunuyordu.⁹⁹ Sivas'a kadar gelmiş olan Şah İsmail, belki de bu tedbirler karşısında fikir değiştirerek, "Hüdavendiğâr-ı melik-i Rûm, benim vâlid-i mâcid-i büzürkvarımdır"¹⁰⁰ diyerek, acele Dülğadır toprakları üzerine yürüdü. Ancak padişah, büyük bir kuvvetle Yahya Paşa'yı, belki de Şah İsmail'i vurmak üzere, Anadolu'ya sevketti. Paşa'nın yanındaki kuvvetler 70 bin kişi idi. Ayrıca Aksaray'da Şehzâde Şehinşâh'ın idaresinde 10 bin, Kayseri'de Karagöz Paşa'nın idaresinde 23 bin, Amasya'da şehzade Ahmed'in idaresinde 12 bin asker daha vardı.¹⁰¹ Bu haberi alan Şah İsmail, bundan sonra acele Dülğadır topraklarını terke mecbur oldu. Bunun üzerine Padişah, tarafsız kalmasını sağlamak üzere, Venedik'e bir mektup yazarak Şah İsmail'in mağlup olduğunu ve kaçtığını bildirmeği lüzumlu gördü.¹⁰²

1508'de de Osmanlı kuvvetleri Şah İsmail'e karşı hazır durumda idiler. Bunlar Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunuyorlardı. Diğer taraftan, Anadolu'daki kızılbaşların bir kısmı Avrupa'daki Türk topraklarına sürülmüşlerdi.

⁹⁶ Kemalpaşa Zade, vrk. 110 b.

⁹⁷ Aynı eser, vrk. 113 b.

⁹⁸ Aynı eser, vrk. 110 b.

⁹⁹ Aynı eser, vrk. 114 b.

¹⁰⁰ Âli, vrk. 199 b.

¹⁰¹ Sydney Nettleton Fisher, s. 95.

¹⁰² Aynı eser, s. 96.

BAYEZİD'İN DİĞER VASIFLARI

Barışsever, aynı zamanda hassas bir insan olan Bayezid, bilhassa teba'sı hakkında çok iyi düşüncelere sahip bir hükümdardı. Devletin bir savaş makinesi halinde durmadan işlemesinden halkın zarar göreceğini biliyor ve "Hikmet üzere hareket idüp memâlik-i İslâmı tesadüm ü izdihâm-i asâkir ve evlâd-i kirâmından sıyânet" etmek istiyordu¹⁰³. Fakat bu vasfı zamanında dahi anlaşılmamış, hattâ tenkit edilmiştir. Meskenet telâkki edilen bu halden onu ayırmak için birtakım teşebbüslerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa dinî hislerinden faydalanılmak üzere¹⁰⁴ yapılmış olan bu teşebbüslerin ikisi, cidden tetkike değer. Bunlardan birisi, görülen bir rüya üzerine yapılmıştır. Kimin tarafından görüldüğü bilinmeyen bu rüya kendisine verilen bir arzıda şu suretle anlatılmaktadır :

"Padişahımız Sultan Bayezid Eazzâllahu Ensârehu Hazretleri, Seyyit Gazi'nin huzurunda oturup ben dahi yanında oturdum. İkimizün önüne bir sini hûn getürdiler. Seyyid Gazi hazretleri, işde sana Sultan Bayezidi koştuk, al ilet, gün batısına, kızıl elmaya değin feth idüp İslâm düşeğin döşesün deyü emretti. Ol etrafa ne veçhile varılmak tarîkân göstermişlerdir. Eğer buyurulursa anı dahi padişah hazretlerine malûm idavuz"¹⁰⁵.

Görüldüğü gibi burada, Padişah Batıda savaş yapmaya teşvik olunuyor, hattâ bu savaşın yapılması, Bayezid'in yüzde yüz saygı göstereceğini kabul ettiğimiz Seyyit Gazi tarafından emrolunuyordu.

Bu hususta ikinci teşebbüs, Kırım Hanı Mingili Giray tarafından yapıldı. Han ona yazdığı gizli bir mektupta, Kur'anda veya Peygamberin hadisleri arasında savaş yapılmaması hakkında bir işaret mi görülmüştür ki, cihad terkedilmiş, savaş kapıları kapanmıştır; diye sualler soruyor ve böyle birşey varsa bildirilmesini ve kendisinin de bundan sonra ona uyacağını yazıyordu¹⁰⁶ Bu müthiş birşeydi; cevabı da pek güçlü. Durumdan çok sıkıldığı ve hattâ utandığı anlaşılan

¹⁰³ 4976 numaralı mecmua, vrk. 87 a.

¹⁰⁴ Bir süre eğlencelerle vakit geçiren Bayezid, birdenbire bunları terkederek dinî bir hayat içine gömülmüş, itikâfa bile çekilmiş ve "tarîk-i meşâyîha muhabbet ve zümre-i sulehâya iltifat ve rağbet" de çok ileri gitmişti. Bak: Ali, vrk. 179a. Mehmet Âşık Hanefi, Tercüme-i Tarih-i Mekke ve Medine, vrk. 192 a. Manisa kitaplığı, 6380.

¹⁰⁵ Topkapı Sarayı Arşivi, 10818.

¹⁰⁶ Mingili Geryden Bayezid'e mektup, Rıdvan paşa Zade Tarihi, vrk. 65 a. Bayezit kitaplığı, 4971.

خدیجه علیا به من نشانما بود هر کم سید فائز علی الرضوی بر کوه و در صفی
 کور و درم که سیدی فائز پاشا مکی بر عظیم بود از دور و بر
 خونه عسکری بیایم سلطان با پرید از آنکه از شاه فخری بنده
 غازیکن منصور خان او توروب بنده لقی با نسا او توروبم که بود که
 او کینه بر منی خونه کونوب پاشا سید فائز فخری از شاه کاشا
 سلطان با پرید من نوشته و در آن آله ایمن کوه با طوسه قزیر
 الما به و کچه فتح ایردین ایلام و شاکه و شاموه و یو
 لر اندی لوله لوله نه جهل و در کمال طریقه کونتر شاکه
 ذکر بیوردی آید لقی پاشا. هر نامه معلوم ایردی

IV. — Seyyit Gaziyi rüyasında gören bir zatın, Seyyit Gazi ile neler konuştuğunu izah eden mektubu.

(Bu mektubun Topkapı Sarayı Arşivindeki numarası: 10818)

اوزره اولمغين آفرغز استغفارينه نسبت نوبتاً معطل اولمغيبه
 اطرافدن پت پرستان قوت • و جانب سخ سرايچيل حرکت
 ايلدوکن منکلی کرای خان مشاهد ایتدکن چرام وودمان •
 الکفان اولوب خيرخواه دين و دولت اولدوغي چمتدن جسد
 و جسدیکه جهاده ترفيب • و نونا مه تحفی سلطان بايزيد خانه
 ترتيب ايلر • صورت مکتوب بواسوليد • درگاه
 فلک مدار • و بارگاه کردون وقار • اولاً سعادت
 و شکر و عظمت او پادشاه روی زمین • طلل الله تعالی
 فی الارضین • حضرت نیک رکاب ها یونینده عرض مخلصه ویرینه
 اولدکه باب غزنانک سندن • و ترک جهالتک ایتد ادر •
 باعث ایات سبتنا دن • یا خود احادیث نبویه دن بکرم قوی
 بولوب و خوف شریفاری اولدیه محلی ایله اشارت علیه لوی
 اولدکه بو مخلصاری دخی انک ایله عمل ایلر • باقی فرمان خات
 عالیشان حضرت کرمینک رای جهان ارا رینه منوط و مر بولدر •
 سلطه عالی جناب • و زو اسنه بو ستری اشراق ایتمکه شرم
 و حجاب ایلر خفیه غلط ها یونینده کلمه قاری در مکنوند
 • مستور بود • آستان عزت نهما کلمه صوفیه دن کتاب
 مستطاب عنبرین نقاش کرد اولوب ضمن بلاغت سخن دن
 و غزلی مخالفت مفرودن جناب جلالت شایر نین عزلمدن

سکون و فراغت اختیار اولوب کفایت قیاد • ضلالت شعرا ایله
 ترک غز او جهاد اولدو غنه او امر سفتا نظام الهی سندن بر نص
 معینه و قوت و شعور • یا خود احادیث نبویه دن اطلاع
 حضور رکیش مدد که مدت سر بر جلیل القدر اولان جهاد
 متروک • و طریقتا المتداد غز استلو کرد • بو خصوس
 دائماً عذرة خاطر قرا اولشددر • حتی مشکلات امور
 رای عقده کنایه منوط درویش • حقیقتاً الحال یعنی سوال
 ایلمش • لایه سر کل سوال سنین و ازمان سابق محبت اتمام
 مفصلتجه اعلام اولمش و طریقتاً اتمام جهاد و غز این دین اسلام
 سید المرسلین اولر صلواتین شریعت قینه اول طریقه سلوک
 سبب سفتا وارین • و باعث نجات خیر لاین ایدوکی محققدر
 خصوصاً بزم و در زمان سلطنت فاضل مزلک اتق سوزانی بیجا قلم
 حاشاک • کزدن پاک ایلر خلافت باهر مزمع قرأت مجاهدین
 و خوف شمشیر مردن اصحاب سخن و ایتد در صیت ایله غز
 متروک و مجبور اولوب آفرجهاد فرز کما به در • حق سبحانه
 و تعالی حاضر کرمینک مشیت و ارادته رای منقبت ایلمر مظهر کلام
 سفتا نظام • انا جعلناک خليفة فی الارض • واقع
 اولوب ممالک و سیمه • و اظالم مقومنه و دمه اولاند
 زعایا و برای احوال هر سندن دن سوال اولوب دنیا ایله کسب اولوب

V. a — Kırım Hanı Mingili Gerye'in Padişah'tan Cihâdın niçin terkedildiğini soran mektubu ve Bayazıtın buna cevabı.

(Bu mektuplar için bak: Ridvan Paşa Zade tarihi vrk. 65-66 a. Bayazıt kitaphığı 4971)

شاه و کزبان سمرقند زبر و زمین ابد و کوه ظاهر ● یار ز خدای
 زبا الملقب قاضی اولوب بیع بادشاه عادل و ظالم آتشیت
 زغیر لایله حصو و عزتته حاضر اولیق ● بازید سکا بونجه
 اقلدی لای احسان ابدوب و جمله عباد دن سنی اختیار ● و برنج
 کونک سلطنتی و خلافتی سکا رزاقی کوردم قولدم اراستان بیخه
 بنم امری اجرا ایلدک و نه طریق ایله عدالت ایلدک دیو سوروق
 عالم نه اول ● و نه حال ایله جواب ویرم دیور زل و تمحیر
 و حیرانم و صحرای غم زار و سرگردان اولشم ● الحاصل دیندن
 اولان بارکران اماختی صاحبته تسلیم ایتد و کله خلی سعوت
 کور سور جهاد و غزای چون برجانیه سفر فخران ازه توبه اولتور
 طبایع بشریه کلیا فساد و مایل اولوب تحت سعادت بخت خالی
 بو امله ناکاه برفته حرکتله مسلمانان با مال فتن ● اولاد
 و عیال لری گرفتار و آشوب بخت اولمله دوکاه حقه مسؤل و معد
 اولقدن احترام اولوب شناسم بتمیزی برجانیه سوق ایلدن
 فراغت اولی ● و نظام مملکت اچون بقاعد و انزوی افسس
 ز آخری کور و لیل و نهار تفقد احوال رعایا و ترمد امور فخرای
 او قانری صرف اولمغی اختیار اولدی ● فالجیم مصباح عالم
 مستمن انواع حکم در عاقل و لیبب دائما تفکر و تردد دن طلب
 اولسوب خواهین اورنک نسبه ترقیه احوال سلیمان بد مشغلت

دعای

V. b

واهل بائز دکلرد ● جناب جلالت ماکر قبلندن مسؤل اولان
 ضمیر حرکت اشته الموده مرکز ابدی ● مابینه اولان مصافات
 صادقات ازلیه ● و مولات لر زلیت مقتضایه حضور رایع
 المور کوزه انها اولدی ● والسلام ● وسلطات
 بازید ولینک ● ۸۸۸ هـ ده ولاد ندری و سکنه ده سن سلوک
 و ۸۸۸ هـ ده او تورا آغی باشندن ایکن بیک بخت ایله جلیس تخت
 و سلطنت و غلافتاری و سلطنته ده جوار چشمه رحمت
 واقع اولدن جامع شریفانیه دفن اولدیکه مرکز شریفانیه ملکی
 شیخ و مشاب ● و قبر برانور لوی محل دعاء و استقبال ●
 بعض حکایت ایلرکه اولی سلیم خان دخی شاه زاده عظیم الشان
 ایکن جانبی سران دن اولان طغیان نوعا سبع هاپو نرینه
 اعا اولدوقه ارقان نرین تعبیل ● و جمله لوی تبدیل ایلر
 قبضه تحسین نه یوردن کبرمه سن بالذات کور و بلمه سن مراد
 بیورد ● تجسس ایران ● و تخصص توران ● اچون
 اول طرفه عطف عنان اچون سور مشامش ● اتا ایمی و درایر وک
 و شهر لوی سیرایر وک صور دور ویشا نه ایله تحت اصفهان
 روان اولوب شاه صاحب رنج ایله بریده شطرنج اویان
 ایکن خدمه شاهدن برد لبر بغدادی ● اول سر و ابدی
 بلرب اهام ایله شاه زاده یم تنهیم ● و طریق نصبت ایله بوی

Bayezid, bu mektuptan kimseye bahis açmamış, fakat gizlice Mingili Giray'a cevap vermişti.¹⁰⁷ Diyordu ki : Cihâdın terkedilmesi hususu benim de daima hatırımdan çıkmamıştır. “Filvâki emr-i cihâd ü gazâ âyin-i din-i islâm-ı seyyidülmürselin olup selâtin-i şeriat karîne ol tarika sülûk sebab-i saadet-i dâreyn ve bâis-i necât-i menzileteyn idüğü muhakkaktır”. Fakat geniş topraklarımız üzerindeki “reâyâ ve berâyâ”nın hallerinden yalnız ben sorumluyum. Yarın Allah'ın huzuruna çıktığım zaman “Bayezid sana bunca iklimleri ihsan edip ve cümle ubbaddan seni ihtiyar ve birkaç günlük saltanatı ve hilâfeti erzâni gördüm. Kullarım arasında nice benim emrimi icra eyledin ve ne tarîk ile adâlet eyledin” diye buyurduktan, “hâlîm ne ola ve ne hâl ile cevap verem” diye düşünür dururum. Savaş için bir tarafa gidildiği zaman, insanlar yaratılışları itibariyle kötülüğe “mâil” oldukları için, yokluğumuzdan faydalanarak bir fitne çıkarabilirler. Bundan müslümanlarla aileleri zarar görürse Allah huzurunda “mesul ve muazzep” olmaktan çekiniyorum. Bundan dolayı herhangi bir tarafa gitmemeyi ve “nizâm-i memleket için” yerimde oturmayı daha münasip görüyorum. Yine bundan dolayı gece gündüz bütün vaktimi halkın ahvalini tetkik ve işlerini görmiye sarfediyorum.

Eğer bu mektuplar uydurma değilse, Bayezid'in takibettiği siyaseti hulâsa etmeleri bakımından çok önemlidirler. Şayet bunlar birisi tarafından uydurulmuş ve yazılmış ise bu takdirde de, Bayezid'i savunmak isteyenlerin hangi noktalara dayandıklarını göstermeleri bakımından, yine önemlidirler. Hulâsa, bu mektuplardan anlaşıldığına göre, Bayezid, Devletin huzura ve halkın saadete kavuşmasının ancak barış içinde olabileceği inancındadır.

Çok merhametli, aynı zamanda evlâtlarına tam bir baba şefkati ile bağlı olan Bayezid, kendinden sonra hükümdar olacak kimsenin de aynı şekilde şefkat ve merhamet duygularına sahip olmasını arzu ediyordu. Şehzade Ahmed'i biraz da bundan dolayı seviyor, teb'asının onun zamanında rahat ve huzur içinde yaşayacağını umduğu için, onu veliaht yapmak istiyordu.¹⁰⁸ Fakat evlâtlarından hiç birisi, bu sevgi ve şefkate karşılık göstermedi. Tersine olarak, daha o hayatta iken taht için mücadeleye giriştiler ve bu suretle de onun özlediği sükûnete ve halk için düşündüğü saadete

¹⁰⁷ Bayezid'den Mingili Gereye mektup, Rıdvan Paşa zade vrk. 66 a.

¹⁰⁸ Âli, vrk. 215.

engel oldular. Hattâ zaman zaman emirlerini dinlememek suretiyle onu üzdüler. Şehzade Korkud, ona karşı darğınlığını “bana saltanat ve eyâlet gerekmez” cümlesi ile açığa vurmuş¹⁰⁹, ondan habersiz Mısır’a gitmiş, fakat dönüşünde babası tarafından yine affolunmuştu.¹¹⁰ Şehzade Ahmet, birçok defa onun emirlerini yerine getirmemiş, hattâ sonunda isyan ederek Konya’yı işgal etmişti. Babası kendisine bu vilâyetin verilmeyeceğini bildirir mektuplar gönderdiği vakit aynı Şehzade, bu mektupları getiren elçinin burnunu ve kulaklarını kesmiş¹¹¹, Konya’yı kendisine karşı savunanlardan birisinin kesilmiş başını babasına yollamış¹¹² ve müstakil bir hükümdar gibi etrafa emirler göndermeğe başlamıştı¹¹³. Buna rağmen Bayazid, ona karşı harekete geçmek için teşebbüse girişenlere, kolay kolay bu müsaadeyi vermedi.

Yavuz Selim’e gelince, zaten haşin ve sert olan bu şehzade ile babası arasındaki mektuplaşmalar, ekseriya istenen şekilde olmamıştı. Selim, babasına yazdığı mektuplarda veya gönderdiği haberlerde daima itaatkâr bulunduğu bahsederse de, aynı mektuplardan veya haberlerden, onun babasına karşı takındığı sert tavırı anlamak mümkündür. Oğlu Süleyman’a bir sancak verilmesi hususunda babasına yazdığı mektuba aldığı cevaptan, küçük Şehzadeye Sultanönü Sancağının verileceğini, kabul edilmediği takdirde Giresun, Körtun ve Şirya’nın tahsis edileceğini öğrenince fevkâlede müessir olan ve aynı zamanda hiddetlenen Selim, yazdığı bir mektupta¹¹⁴ diyor ki : Padişahın oğlu yalnız ben değilim, başka oğulları ve onların da oğulları vardır. Bütün bunlara şimdiye kadar sancak verilmiştir. Fakat “padişah-ı âlem-penâhın eyyâm-i devletinde kangı şehzadeye sancak verildi ki ol sancağla babası olduğu yirün arası bir aylık” yoldur, yakın bir yerde verildiği zaman da Giresun, Körtun ve Şiryan gibi fakir bir bölgedir. “Körtun subaşılığı galiba onaltı bin akçe yazar veya cüzi ziyadesi vardır” Giresun ise sadece bir kaledir. Körtünün etrafında bir ok atımı kadar bir erâzi bile yoktur, değil Trabzon vilâyetinde hattâ Gürcistan’da bile havası bu kadar kötü bir erâzi

¹⁰⁹ Âli, vrk. 200 b.

¹¹⁰ Sadettin, 2, s. 132.

¹¹¹ Hammer, 4, s. 88.

¹¹² Sadettin, 2, s. 132.

¹¹³ Tarih-i Şahi, vrk. 445 a.

¹¹⁴ Topkapı Sarayı Arşivi, 5970.

bulunmaz. Körtun “murdarlıkta ve darlıkta hâşa halâdan beterdir” Şıryan’a gelince; Körtun’dan çok uzaktır. Bundan başka orada iki evi yan yana olan bir köy bile yoktur. Şıryan’da da köye benzer yerler pek azdır. Eğer bu yerlerin bize verilmesi sadece padişahın böyle düşünmesinden ileriye gelmiş ise, “erkân-ı devletin” padişaha bu yerler hakkında bilgi vermesi ve onu fikrinden döndürmesi icabederdi. Böyle yapmadıklarına göre vazifelerini yerine getirmemişlerdir. Yok, bu tahsis padişah tarafından değil de “erkân-ı devlet” tarafından yapıldı ise, bu zülümde başka birşey olamaz. “Ve bize bu veçhile zulüm şer’a münafi olduğundan gayri efrad-i insandan her fert babında (yanında?) haric-i edeptir.” Hakikaten padişah bile bu araziye oğluma tahsis ederek onu “muazzep” etmek dilemişse, bu takdirde “devletlü Hudâvendigârdan” Süleymana bu sancağın verilmesini isterim.

Bu mektubun elbette padişaha da gösterileceğini Selim bilmekte idi. Buna rağmen o, çok ağır, hattâ hakaret taşıyan cümlelerle dolu bu mektubu göndermekten çekinmemişti. Daha sonra o, kendi sancağı olan Trabzonu da terkederek, babasının emri hilâfına, Kefe’ye geldi. Kendisine nasihat etmek ve Trabzona dönmesini sağlamak üzere gönderilmiş olan Sarı güz Mevlâna Nurettin’e, Trabzon’a geri dönmemi istiyorsanız gökten Cebrâil inse, peygamber dahi böyle istese, yine bu mümkün değildir. Ben Şehzade Korkut gibi bir yere gittikten sonra dönenlerden değilim,. Gayem için baş vermeye razı olmuşum, demişti.¹¹⁵ Kırım Hanı Mingili Gerey’e de aynı mevzu üzerinde “her taşı cevâhir dahi olsa, Trabzona razı olmazın” dedikten sonra¹¹⁶, başka sancak verildiği takdirde Şehzade Ahmed’in sancağına muadil olmasını ve “bir akçe ve bir habbe” eksik olursa kabul etmeyeceğini bildiriyordu.¹¹⁷ Bu durum karşısında bile Bayezid, oğlunu tedip yoluna gitmedi. Bu hali onun aczine yoranlar olabilir. Fakat Bayezid’in idaresindeki kuvvetler her zaman şehzadelerden herhangi birisini tenkil etmeye muktedirdi. Nitekim Selim, ilk defa babasına karşı yürüdüğü ve onun kendisi ile çarpışacağını anladığı vakit, savaşı göze alamamış ve kendisinin asî olmadığını, maksadının, yalnız babasının elini öpmek olduğunu ifade etmişti.¹¹⁸ Bayezid, Selim’in bu itaatkâr

¹¹⁵ N. Çağatay, sayfa 81 ’deki 6322 numaralı vesikadan.

¹¹⁶ Topkapı Sarayı Arşivi, 6382.

¹¹⁷ Aynı vesika.

¹¹⁸ İshak Bin İbrahim, vrk. 34 b.

halinden çok memnun olmuş ve “çünkü âsitâne-i saadete iltica sureti gösterildi, cemi’ murad ettikleri mâna hâsıldır”¹¹⁹ diyerek hem isteklerini kabul ediyor, hem de onu affediyordu. Bir müddet sonra baba oğul, tekrar karşı karşıya geldi. Bu sefer çarpıştılar. Selim’in kuvvetleri, Bayezid’in muntazam askerleri karşısında dayanamıyarak kaçmışlardı. Şu halde padişahın, Selim’e karşı harekete geçmemesi aczinden değil, babalık hislerinden ve merhametinden ileriye geliyordu. Filhakika Selim’in düşmanları Bayezid’i güçlülükle Selim’e karşı harekete geçrip de onu çarpışmaya mecbur ettikleri vakit, Padişah bir taraftan vuruşma emrini vermiş, öte taraftan da Selim için “Hak süphânehu ve taâlâ onu hatardan saklaya deyu” dua etmişti¹²⁰.

Evlâtlarına bu kadar merhamet gösteren Bayezid’in, kardeşi Cem hakkındaki hareketlerini izah etmek biraz güçtür. Bununla beraber Cem için de önceleri merhametli ve âdil davrandığını gösteren deliller vardır. Fakat taraftarlarının ve belki de annesi ile Molla Gürâni’nin yaptıkları teşvikler sonunda Bayezid’in insafli tekliflerinin hiç birisini kabul etmeyen Cem, kendi felâketini kendisi hazırlamış oldu. Fatih’in ölümünü takibeden günlerde ve belki de Cem’in Bursa’da Padişahlığını ilân ettiği sırada yazıldığını tahmin ettiğimiz bir mektupta¹²¹, annesi Ceme bazı tavsiyelerde bulunmakta bilhassa “aç gözünü aç elini, padişahsın kimine vermekle, kimine iyi söylemekle güler suret gösterin” diyerek Cem’i halkı elde etmek için teşvik etmekte ve yanında bulunan Molla Gürâni’nin de bazı tavsiyelerde bulunduğunu ifade etmektedir.¹²² Birtakım sebeplerden dolayı kendisini Osmanlı saltanatının meşru varisi telâkki eden Cem, Yenişehir savaşından (29 Haziran 1481-22 Rebiulahir 886) biraz önce, büyük halası Selçuk Sultan vasıtasıyla Bayezid’e, Anadolu’nun baştan başa kendisine bırakılmasını teklif etmek suretiyle¹²³, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasında bir beis görmediğini ortaya koymuştu. Bundan sonra Cem, uzun müddet bu yersiz teklifinde ısrar etti. Hattâ emellerini gerçekleştirmek üzere bir tarftan Mısır Memlûkleri ile, öte taraftan Karamanoğlu Kasım Beyle anlaştı. Mısır topraklarına

¹¹⁹ İshak Bin İbrahim, vrk. 55 b.

¹²⁰ İshak Bin İbrahim, vrk. 55 b.

¹²¹ Topkapı Sarayı Arşivi, 10797.

¹²² Aynı mektup.

¹²³ Âşık paşa Zade, s. 221.

بعد الدعاء بنتم سلطانم سلام وودعا اديني
 اكي شاه كوزلر كوزدن ايزم قبول قدا ستر
 اشته موندلا كراي كادي نه بو روز ستر
 انه كند ديمم خمسة بنه يراي كون اكله
 يلتم ستر دن خبر كلينه اميدي بن سلطانم
 واران آدمه تعجب بومكسوي يازت مفر
 ليوب كندر ستر ستر و ثله بزم در اضره
 بنم قلسون سلطانم هله بزغوز كينده
 ستر صمدي كادي ستر و هي بوم
 او لما ليسه ايله اوز ع احمد بنه كير
 دولوزلا كوزدن اشته بنم سلطانم رخ
 كوزي ايج اوك ياد شاهين كينه و بوم
 كينه اي سيلمكله كوز سوزن كستر و بوم
 سلطانم و دخي شخه بوز اچه كندر دم دعا
 دن انتمك ديدم ايتهن بزد ايمر دعا بوم
 كند يه اوغل كركسه اعليه بلك كركسه تو
 بسن زنهار صماسون زير اكم بد كيندن
 سيلمدم ارنلر اذ نيله سيلم اميدي ستر
 سيلمدم و بوم جانم زنهار تو بكي صمام

VIII. — Cem'e annesi tarafından yazıldığını tahmin ettiğim mektup.
(Topkapı Sarayı Arşivi 10797).

sığındığı vakit, o âdetâ bir hükümdar gibi karşılanmış¹²⁴. Antakya kendisine timar olarak verilmiş¹²⁵, bir aralık Cem'le Mısır Sultanı arasında bir ittifak bile bahis konusu olmuştu.¹²⁶ Bununla beraber Cem Mısır'dan, sıkıntıda olduğunu bildirir bir mektup gönderince, Bayezid ona, hükümdarlık iddiasından vazgeçmek şartıyla “onkerre yüzbin akçe salyane tayin” olunacağını bildirdi¹²⁷ ise de, Cem isteklerinden vaz geçmedi. Fakat Bayezid'e karşı biraz daha başka bir dil kullanmak lüzumunu duydu. Mısır'dan yazdığı tahmin ettiğimiz bir mektubunda Cem,¹²⁸ toprağa ait olan isteklerini artık bir hak olarak ileriye sürmemekte ve fakat padişahın kendisine ihsan etmesini istemektedir. O, mektubunda Bayezid'e “birader-i ekrem ve atam yerine, “şehriyâr-i âlemim Bayezid Han” ve “mürüvvetli padişahım” gibi tâbirler kullanıyor ve Anadolu'nun kendisine ihsan olunmasını istiyordu¹²⁹. Belki de bundan sonradır ki Bayezid ona Mekke'de oturmasını ve bu takdirde “hiç bir ahade muhtaç” etmiyeceğini vadetti¹³⁰. Ancak, Cem'i hiçbir maddi teklif tatmin etmiyordu. Bayezid'in bu asilâne teklifini “rızk vermek hod Hudâ-i tealânındır, eğer ol kimseye rızk mukadder ise, ol kişinin kimesne rızkını elden alımaz ve eğer her kimsenin rızkın kesecek olursa, hiç kimse ana rızk veremez, imdi biz hod Allah virdiği rızka kaniuz, her kande olursak tevekkülümüz Allah'tır” diyerek reddetti.¹³¹ Kuvvetli bir Saltanat hırsı taşıyan Cem, bundan sonra taraftarlarının davetine uyarak, yeniden Anadolu'ya geçmiş ve Kramanoğlu Kasım Bey ile birlikte Osmanlı topraklarını işgale başlamıştı. Bu defaki teşebbüsünde de muvaffak olamayan Cem, Taş iline çekilmeye mecbur kaldığı günlerde, Bayezid galip olmasına rağmen, ona önce ulemadan Mevlâna Alaüddin'i¹³², sonra Koca Sekbanbaşını¹³³, daha sonra da “Ümerây-i izâm” dan¹³⁴ bah-

¹²⁴ Vakıatı Cem, s. 4.

¹²⁵ Kemal Paşa Zade vrk. 37 b.

¹²⁶ Ahmet Refik, s. 36.

¹²⁷ Feridun Bey Münşeati, I. s. 291.

¹²⁸ “Merhum Sultan Bayezid-i Veli karındaşları Sultan Cem'e göndermişlerdir” (Mektup). Namehây-i mülûk-i vüzera, vrk. Aşir Efendi kitaplığı. 895

¹²⁹ Aynı mektup.

¹³⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, s. 127.

¹³¹ Aynı eser, s. 127.

¹³² Kemalpaşa Zade, vrk. 16 a.

¹³³ Sadettin, 2, s. 22.

¹³⁴ Kemalpaşa Zade, vrk. 17 a.

şayış oğlu İlyas Bey ile imam Aliyi¹³⁵ göndererek, Kudüs'te oturabileceğini, eskiden yıllık geliri ne ise bunun aynen ödenebileceğini söylemek suretiyle bir anlaşmaya varmak istedi ise de Cem, toprak isteğinden vazgeçmedi. Bunun üzerine yeniden harekete geçen Bayezid kuvvetleri karşısında o, Rodos şövalyelerinin kendisine yardım edeceklerini düşünerek oraya gitti. Ancak, onun Rodos'a gitmesi, oradan Fransa'ya ve daha sonra Roma'ya götürülmesi, Osmanlı Devletini türlü yönlerden tehlikeye sokmuştu. Bayezid bir taraftan bu tehlikeye karşı gerekli tedbirleri alırken, öte taraftan da Cem'in ve onunla birlikte bulunanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere maddi fedakârlıklarda bulunmak mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber, geç de olsa, yaptığı işin yanlış olduğunu anlamış olan Cem'in hıristiyanların elinden kurtarılması hususunda Bayezid'e müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Bu hususta onun adamlarından olan Nasuh Bey'in yazdığı bir mektup üzerinde hassasiyetle durulmak icabeder¹³⁶. Tarihsiz ve fakat "Nasuh al zaîf" imzasını taşıyan bu mektupta Nasuh Bey, müslüman bir esiri kâfirlerin elinden kurtarmanın Allah katında neler ifade edeceğini, hele bu esir "rûkn-i selâtin-i müsliminden" olursa bunun, büsbütün mutlu birşey olacağını anlattıktan sonra diyordu ki : Cem ve onunla birlikte olanların kalblerinde ne saltanat ve ne de riyâset sevdası kalmıştır. Onların tek arzusu "kâfir diyarında" ölmemektir. Sözlerime inanılmazsa "Sultan-al harcemeyn" in¹³⁷ adına itimad edilmek icabeder. Buna da inanılmazsa "bari din gayreti için" Mısır Sultanı ile ittifak ederek bizi kurtarın. Kâfirler elinden kurtulduktan sonra padişah nerede istiyorsa "eğer Arap ve eğer Acem ve eğer Hinddir" orada oturmayı razıyız. Cem'in sözlerinde ve "ahdinde sadık idüğinden" şüpheniz olmasın¹³⁸. Onun için padişah nezdinde teşebbüse geçiniz. "Ve her kim bu emrin hilâfına sizleri telkin eder bi-şüpheniz ki ya fikrinde veya itikadında tamam istikamet yoktur. Anın için ki bu emre inkâr edüp hilâfına isrardan din-i islâma haylice za'f gelürlerdendir. Zira biz küffarın fikri ve ferâseti ve müşavereleri ne idüğün bilüriz. Amma ümiz dir ki Allahu taalâ müyesser kılmya".

¹³⁵ Vakıatı Cem, s. 7.

¹³⁶ Topkapı Sarayı Arşivi, 5690.

¹³⁷ Aynı vesika.

¹³⁸ Aynı vesika.

Bundan sonra, sözlerinin bir teki yalansa, ahirete imansız olarak gitmeyi kabul eden, bütün ailesinin mhavedilmesine razı olan, kanlarının ve mallarının padişaha helâl olduğunu söyleyen mektup sahibi “ben, bende-i fakîre öyle gelür ki, gerçi lâ ya’lem-ül gaybe illalah dır, amma bu emir ki ben huzuru şerifinize tembih ettim, galiba Cemi-i islâmın hakkında hayırdır” demek suretiyle de kendilerinin hıristiyanlar elinde bırakılmalarının mahzurlarını ifade ediyordu.

Türlü yollardan aldığı haberlerle, hıristiyanların Osmanlı devleti hakkındaki fikirlerini anlamış olduğunu kabul ettiğimiz Bayezid, kardeşi Cemî kurtarmak için belki de türlü teşebbüslere geçti. Bu arada onun tekrar Rodosa getirilmesi için Rodos şövalyelerine başvurdu ve onları sıkıştırdı. Bu hususta şövalyelerden söz bile aldı. Fakat şövalyeler samimî değillerdi. Padişahın elçilerini durmadan aldatıyorlardı. Bununla beraber bir defasında İskender adındaki elçi şövalyeler reisine “şimdi ben anı bunda bulam derdim, ne hâl oldu, gene va’de hilâf oldu. Devletlü Hüdâvendigâr hazretlerini katî incittün, gafil olmayasın bu işten” diyerek¹³⁹ onu tehdit etti. Bunun üzerine şövalyeler reisi, Avrupa’da karışıklık olduğu için ihtiyaten Cem’in getirilmesinin tehîr olunduğunu, yakında getirileceğini, söyledi : Ancak “bu yıl onu getirmeye safam yoktur” deyince elçi ona “vallah şu ahduni Hontkâr hazretleriyle etmişsiz ki aletta’cil getirüp yerine komak” lâzımdır, diyerek fikrinde ısrar etti;¹⁴⁰ ve durumu padişaha bildirirken de intibalarını “amma söylece bilmiş olasız, hiç bu kişünün anı bunda getirmeye niyeti yoktur” demek suretiyle açıkladı.¹⁴¹ Fakat Bayezid teşebbüslerinden vazgeçmedi ve Cem’in Rodos’a getirilmesi üzerinde ısrarla durdu. Aynı elçinin gönderdiği başka bir mektuptan¹⁴² Fransadan gemiler geldiği halde Cem’in yine çıkmadığı, bunun üzerine elçinin Rodos şövalyeler reisine başvurarak aşağıdaki şekilde bir konuşma yaptığı anlaşılmaktadır :

Elçi “hani gene nesne yok. Beni padişah hazretlerine gönderdün, var, gene ta’cil gel, gene hayır haber ile gidesin didün. . . . Padişah

¹³⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, 1460.

¹⁴⁰ Aynı vesika.

¹⁴¹ Aynı vesika.

¹⁴² Topkapı Sarayı Arşivi, 1461.

خست عیانند قضاوت و کرم اول حاصله می کند روز و کز طرک و در طرک کرم اول
 بمحوی یکی از اولیاد است سیله شادی اولی قضاوتی سیله شادی جی جگلی جلد ایید
 زضا و بر دو کندر صباک عاقبت شیله جوار و بر دو کم هر پارتش اعلی فی در لره اشلسور اشرفی
 بانه و جیح صلیق و قدیم در کز کز شیله اشکل اندر صکار اول بر کز کز قضاوتی سزار اشرفی
 سیله شادی شمد بن ایی بودند بولم در دم فحال اولی کند و عدل جلف اولی پدید و طو
 خداوند کز صفت کرم قوی انجید که حافظ المیکلن بو اشرف دیو جوار شیله و بر دو کم
 بز جنتکار صفت کز انجید سزار عا با سیله کرم بر دو سیله ایی اولی ایید و از ان مومز
 احتیاط ایید قوی سزار عا اشرف بقند کرم کز جوار و بر دو صکار جوی بو اول کم
 والله شمد بو طلغلق اولی کز کز اشرف بو کم کز جوار بو بو نیل ایی بودند کز مک
 صفام بقدرت بیله لایامری پادشاه بکر امر اولی و یکم کز کز صکار بر او کز جیح
 ای کجی ایی منی کز پرامانم جلد ایله اولی لاکور بر طلغلق اولی که احتیاط ایید
 ایلی ندرن نیز بر قوی کندین بو بللق در کز صکار کز بر کز او ایی جیدی
 بز انجید صکار والله شو عهد کز جنتکار صفت کز انجید کز کز ایی سیله جوار کز
 بر قوی کز کز بزم طلغلق کز سزار و امز وار دیدم کند کز سیله جوار و بر دو کم حله
 شو سوز کز کز کز کز جنتکار صفت کز کز صکار ایلی کم کز کز صکار ایلی کز کز
 بندانوک او سزار اولی ایی با کز طبر اغند بلدی لای کور کز صکار کز سیله جوار و از
 اولی کز کز سیله سزار عا شیله بلش او لکز جیح بو کز کز ایی بودند کز کز نیقی بو قدر
 شیله بل کز
 اریله صوز صکار کز وار کز و کز جیح و جهله بو طرقتنا احتیاط ایی کز نفس
 بقدرت سیله معلوم کز اولی و بز بند کز کز کز کز کز کز کز کز کز کز کز کز
 که کور حکمتی ایی امرا و لنه بز اول امر اولی و از باقی و کز کز کز کز کز کز کز
 کز

X. — İskender adlı bir zatın Cem hakkında Rodos sovalyeleri reisi ile yaptığı görüşmeyi bildiren mektubu. (Topkapı Sarayı Arşivi 1460).

bundan haber umarlar. Yalan söylemekten yüzümüz kalmadı. Belli haber ver, öldi mi? yohsa senün elünde değil mi? getürmek elinden gelmez mi?

Şövalyeler reisi — Bu gemilerle getirmiyeye korktum, büyük gemi yapıyorum onun ile gelir. Beylerden elçiler geldi, bize vir dediler, beyler birbirine düştüler, ol sebepten getirmedim.

Elçi — Gel, kerem eyle, doğru haber ver. Eğer doğru haber virir isen senünle dostluk yeğ olur.

Şövalyeler reisi — İşte ben bildiğümü مسكوز (?)¹⁴³ bilir, sana disün” diyerek işi yanlarında bulunduğu anlaşılın مسكوزه bırakarak dışarı çıktı. Bunun üzerine Elçi:

— Sen padişah hazretlerinün timarın yiyessin, niçün doğru haber virmiyessin

مسكوز -Haberin doğrusu, bunlar alup gidelim diyecek ol Frentse Beyi (Fransa Beyi) koyuvirmemiş didi¹⁴⁴

Bayezidin Cemi kurtarmak istemesinde, elbette hıristiyan devletlerin tasavvurlarına bir set çekme hususu ön plânda gelmektedir. Teşebbüslerinde muvaffak olsaydı acaba Bayezid, Cemi ne yapacaktı? Onu da oğlunu öldürdüğü gibi öldürecek mi idi?¹⁴⁵ Bu kadar hadiselerden sonra bile bu soruya evet veya hayır demeye imkân yoktur. Bununla beraber Bayezid'in Cem'i affedebileceğine dair bazı zayıf deliller vardır. Meselâ Cem, Dauphiné de La Pouët Şatosuna götürüldüğü sıralarda, Bayezid ona Hüseyin Bey ile bir mektup göndermiş ve şövalyelerden kurtulduğu takdirde, eski teklifi ne ise o yolda hareket edeceğini bildirmişti.¹⁴⁶ Rodrgio Borgia'nın Papalık makamına seçilmesi üzerine ona gönderdiği tebrik mektubunda da Bayezid, Cem'in muhafaza edilmesini isterken, ayrıca ona iyi muamele edilmesini de rica etmişti.¹⁴⁷

Cem'in bir zehirlenme sonunda mı, yoksa tabii bir ölüm ile mi öldüğü belli değildir. Ayrıca, bir zehirlenme mevcut ise, bunda Bayezid'in parmağı olduğu çok şüphelidir. Muhakkak olan şudur ki, ölüm haberi İstanbul'da duyulunca padişah mütessir olmuş, Cem için

¹⁴³ مسكوز belki de şövalyeler reisinin elçi olarak İstanbul'a gönderdiği Mosco Perpiano'dur.

¹⁴⁴ Topkapı Sarayı Arşivi, 1461.

¹⁴⁵ Cemin oğlunu Bayezid boğdurmuştu.

¹⁴⁶ M. Cavit Baysun, s. 49.

¹⁴⁷ Ahmet Refik, s. 192.

gaip namazı kaldırmış, üç gün matem tutulmasını emretmiş ve çok sadaka dağıtmıştı¹⁴⁸

Bu mülâhazalardan sonra şöyle bir neticeye varmak pek de hatalı olmaz sanırım : Bayezid, kardeşi Cem'e karşı daima toleranslı hareket etmiş, onu fikirlerinden vazgeçirmeye çalışmış, rahatça yaşayabilmesini sağlamak çarelerini aramıştı. Bunları yaparken yalnız ve sadece devletin bütünlüğünü korumayı ve ondan gelecek tehlikeyi değil, belki de bu topraklar üzerinde onun da hakkının olabileceği mülâhazasıyla, daha âdilâne hareket etmeyi ve merhametli olmayı düşünmüştü. Eğer Cem; itaatkâr bir hal alabilseydi, ihtimal Bayezid, babası tarafından konulmuş olan kardeş katli maddesini onun hakkında uygulamıyacaktı¹⁴⁹ Bayezid, Cem hakkında birtakım menfi düşüncelere sahip idi ise, bunun sebeplerini, Cem'in şahsında düşman devletlerin Türkiye'ye karşı birleşmek istemelerinde aramak ve bu bakımdan Bayezid'i mazur görmek iktiza eder¹⁵⁰.

Bayezid, mâ'mûr bir memleket içinde, mesut bir halk görmek istiyordu. Bunun için sulha ve sukûnete ihtiyaç olduğunu kabul ediyor ve vakit buldukça bu işlerle meşgul oluyordu. O, yurdun muhtelif bölgelerinde birçok cami, medrese, imaret, okul, hastane ve köprüreler yaptırdı. Fakat dış ve iç olaylar nasıl onu rahat bırakmadılarsa, tabii olaylar da onun için hiç müsait cereyan etmedi. Bayezid zamanında tahripkâr depremler, seller ve salgın hastalıklar birbirini kovaladı. Bilhassa 1490 yılının temmuz ayında İstanbul büyük bir felâkete maruz kaldı. Temmuzun 24. günü kuşluk vaktinde etrafı siyah bulutlar kapladı; gök gürledi; şimşekler çaktı; yıldırımlar düştü ve birçok yerler harap oldu. At meydanı yakınındaki "Güngörmez" kilisesine, ki barut mahzeni idi, bir yıldırım isabet etti.¹⁵¹ Öyle müthiş bir patlayış husule geldi ki, kilisenin kubbesi kıvılcıkların yakınına düştü. Kubbedeki taşların bazıları Galata'ya ve Üsküdar'a fırladı¹⁵². Bu yüzden evler harap oldu. Bilhassa kilisenin etrafında bulunan dört mahalle baştanbaşa yok oldu.¹⁵³ Aynı zamanda çok şiddetli yağ-

¹⁴⁸ Feridun Bey mürşaatı, I. s. 293.

¹⁴⁹ Hammer, 4., s. 4.

¹⁵⁰ Aynı eser, s. 4.

¹⁵¹ A. Bahaüddin. Cizyedar Zade Tarihi, vrk. 288 b. Millî Kütüphane, 287 sayılı film.

¹⁵² Aynı eser, vrk. 288, b.

¹⁵³ Aynı eser, vrk. 289 a.

murlar yağarak her tarafta büyük zararlar meydana getirdi. 1509 ağustosunda Amasya, Çorum, Tokat ve Sivas havalisinde dehşetli bir yer sarsıntısı oldu. İstanbul ve Edirne'de aynı şiddetle vuku bulan ve Osmanlı tarihinde küçük kıyamet "kıyamet-i suğra" denilen ve 45 gün süren bu felâket sonunda, memleket harabeye döndü.¹⁵⁴ Yalnız İstanbul'da yıkılan mescitlerin sayısı 109, harabolan evlerin adedi 1070 idi. Bu arada 5000 kişi de telef olmuştu.¹⁵⁵ Birçok cami, medrese, hastane, saray ve imaretler harabolmuş, Karaman mahallesi baştan başa yıkılmıştı. Ayrıca Edirne'de de büyük zayıat olmuş ve birçok insan ölmüştü.¹⁵⁶ Daha önce Edirne'de çıkan bir yangın, bütün çarşı ve pazarı, İshak Paşa mahallesini kül haline getirmişti.¹⁵⁷ 1492'de bir veba salgını İstanbul'da birçok insanın ölümüne sebep olmuş ve büyük bir felâket halini almıştı.¹⁵⁸ 908 senesinde (1502/-1503) "Anadolu ve Rumili'de veba ve kaht zuhur idüp veba üç sene ve kaht altı sene mütamadî ve bi- nihaye nüfus telef oldu"¹⁵⁹

Bütün bunlar karşısında yılmayan Bayezid, büyük bir enerjiyle, harabolanları ve yıkılanları yeniden yaptırma yolunda büyük gayretler harcamış ve kısa zamanda eskisinden daha mükemmel bir hale getirmişti.

BAYEZİD'İN SON YILLARI VE ÖLÜMÜ

Padişah, yalnız ihtiyarlamamış, aynı zamanda hastalanmıştı. Bu yüzden her işittiği söze çocuk gibi inanır olmuş¹⁶⁰ ve çok gizli tutulması gereken fikirlerini açığa vurmağa başlamıştı. Birgün vezir-

¹⁵⁴ Hadidi bu hâdisenin İstanbul'daki neticelerini birkaç satırla şöyle hulâsa etmektedir :

Yıkıldı sur-i İstanbul serâser
Şu resme kim yere oldu beraber
Nice medrese vü cami imaret
Nice han nice hane oldu garet

Hadidi, Al-i Osman Tarihi, S. 317. Süleymaniye Kitaplığı, 2403.

¹⁵⁵ Ali, vrk. 202 a.

¹⁵⁶ Fazla izahat için bak: Âli, vrk. 202 a, b ve Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 2, s. 229-230.

¹⁵⁷ Cizyedar Zade, vrk. 287 b.

¹⁵⁸ Aynı eser, vrk. 292 a.

¹⁵⁹ Müneccim başı, vrk. 82 b.

¹⁶⁰ Aynı eser, vrk. 84 a.

lerine ihtiyarlığından şikâyet etmiş, şehzade Selim'in sertliğinden, Ahmed'in ise yumuşak huylu ve merhametli oluşundan bahis açarak, onu "Veliaht idüp taht-i salatanatı ona teslim" edeceğim demişti.¹⁶¹ Gizlenmesi mutlaka lâzım olan bu fikir, kısa zamanda duyuldu. Bundan dolayı şehzadelerden "her biri tâç ü taht benim hakkımdır dimeye âğâz ittiler"¹⁶². Devlet erkânı arasında her üç şehzadeye de taraftar olanlar bulunmakla beraber, büyük bir çoğunluk, şehzade Ahmed'i tutuyordu. Padişah da bunlarla birlikte idi. Bu yüzden şehzadeler biriktirlerine karşı cephe aldılar. Diğer taraftan Doğuda Safevîler, Osmanlılar aleyhiende çalışmakta idiler. Safevîlerin genç ve enerjik hükümdarı Şah İsmail, Anadolu'ya gönderdiği halifelerle birçok insanları, Osmanlıların aleyhine hazırlamaya muvaffak olmuştu.¹⁶³ İşte Bayezid bu sıralarda, ihtiyarlığı ve hastalığı sebebiyle, işleri büsbütün vezirlere bırakmış ve kendisini ibadete vermişti. Padişah her bakımdan vezirlerine güveniyordu. Halbuki Devlet işlerini tamamiyle ellerine almış olan bu insanların zamanında "rüşvet virüp bezl-i mal etmeyince bir mansıp ehline düşmek muhâl idi"¹⁶⁴. Timar sahiplerinin birçoğunun timarları haksız yere ellerinden alınarak başkalarına verilmişti. Bu yüzden birçok sipâhî, Safevî propagandasına kendisini kaptırmış bulunuyordu. Nihayet Anadolu'da Safevîlerin desteklediği tehlikeli bir isyan hareketi başgösterdi. Şah kulu veya şeytan kulu'nun idaresinde harekete geçen isyancıları, Osmanlı kuvvetleri durduramamış ve birçok şehirlerin yağma edilmesine mâni olamamıştı. "Ben, sahip zuhur olan Şah İsmail bin Haydar'ın halifesiyim" demeye¹⁶⁵ ve devlet ve saltanatın kendisine ait olduğunu söylemiye

¹⁶¹ Âli, vrk. 215 a.

¹⁶² Aynı eser, vrk. 115 a.

¹⁶³ Aynı eser, vrk. 215 b.

¹⁶⁴ Muhyi Çelebi, Tarih-i Al-i Osman, s. 83. Millet Kitaplığı, 15. Padişahın, vezirlerin ve halkın durumunu Hadidi pek veciz bir surette aşağıdaki şekilde açıklamaktadır :

Maraz müstevli olup sonra anı
Zebun itti unutturdu cihânı
Özünden bi haber şeh hasta vü zâr
Raiyyet bi riâyet kaldı nâçâr
Çü zâfın padişahın bildi beyler
Zebûnu yimeye başladı beyler
Şehin kulları olmuştu serkeş
Cihan tolmuşidi âşubu ateş

Hadidi, s. 317.

¹⁶⁵ Âli, vrk. 213 b.

başlayan şah kulu, haram, helâl arasında fark gözetmiyor, nikâhın da lüzumsuzluğunu ileri sürüyordu¹⁶⁶. Ayrıca Mehdi, Peygamber ve hattâ Allah olduğunu iddia eden bu zat, Kur'an ve diğer kitapları ateşe atıyor, uğradığı her yeri yakıp yıkıyor, kendine uymayanları öldürdükten başka ailelerine de tecavüz ediyordu¹⁶⁷.

Harekât gittikçe genişledi; Antalya'dan tâ Bursa'ya kadar uzandı. Bu hadise padişahı o kadar ezmişti ki "marazları iştidâd ve zaaf-ları izdiyâd buldu"¹⁶⁸ ve bu bezginlik arasında Şehzade Ahmed'i tahta geçirmek istedi¹⁶⁹. Fakat bu hususta alınan tertipler ve tedbirler, zamanında Şehzade Selim tarafından haber alındığı ve yeniler de şehzade Selim'e taraftar oldukları için, bu tasavvur gerçekleşemedi. Tersine olarak Selim, İstanbul'a davet olundu¹⁷⁰ ve gelişinden birkaç gün sonra da padişah ilân edildi. Bu suretle, yıllarca şefkatla üzerlerinde titredığı evlâtlarından birisi, onu âdeta zorla tahtundan indirmişti. Şimdi oğlu ile birlikte Bayezid'in aynı şehirde yaşaması pek zor olacaktı. Bu hususta bilgi veren kaynakların hemen hepsi, Bayezid'in başka tarafa gidip gitmemesi hususu üzerinde Selimin tamamiyle babasına tabi olduğunu söylerler. Dimetoka'ya gitme arzusunun da Bayezid tarafından ileriye sürülmediğini ve Selimin yalnızca babasının isteğini kabul ettiğini yazarlar¹⁷¹.

Saltanatı oğluna terkettikten sonra, geri kalan ömrünü, bir köşeye çekilerek, ahiret işlerine hasretmeyi düşünen Bayezid, vaktiyle tamir ettirdiği Dimetoka sarayına çekilmek istedi ve bu sebepten Selim'i huzuruna davet ederek, ikisinin bir arada bulunmasının doğru olmayacağını, kendisinin merkezden uzaklaşması lâzım geldiğini ve Dimetoka'ya gideceğini söyledi¹⁷². Selim, onu memun etmek üzere bu isteği hemen kabul etmiş ve yine onun isteğine uyarak Rumeli beylerbeyisi Yunus Paşa'yı emrine vermişti. Ayrıca Kasım Paşa'yı da

¹⁶⁶ Âli, vrk. 213 b.

¹⁶⁷ İshak bin İbrahim, vrk. 17 a. N. Çağatay, s. 66-67.

¹⁶⁸ Müneccim başı, vrk. 86 a.

¹⁶⁹ Sadettin, 2, s. 166. Müneccim başı, vrk. 88 a. Tarihi şahı, vrk. 344 b.

¹⁷⁰ N. Çağatay, 126. sayfadaki 6185 numaralı vesikadan.

¹⁷¹ Muhyi Çelebi, s. 188. şahı Tarihi, vrk. 446 a. İshak bin İbrahim, vrk. 82 a.

Cenâbi'ye göre mesele şöyledir: "Bayezid Dimetokaya gitmek isteyince Selim, anlar eski sarayda otursunlar, biz yeni sarayda deyüp Sultan Bayezid, iki kılıç bir niyamda olmaz dedi" Cenâbi, vrk. 84 b.

¹⁷² Sadettin, 2, s. 205.

“edây-i merâsim-i hizmetleri için şeref-i mülâzametleri ile serbülemlend” etmiş ve kapu halkının her bölüğünden seçilen bir kısım adamları da hizmetine vermişti ¹⁷³.

Hazırlıklarını bitiren Bayezid, 5 Mayıs 1512 'de (18 safer 918) ¹⁷⁴ İstanbul'dan ayrılırken, Selim onu “tahtrevan”ının yanında yaya olarak yürümek suretiyle yolcu etti ¹⁷⁵; bu refaket, babasının birkaç defa, artık geri dönmelisin, demesine ¹⁷⁶ kadar devam etti. Selim, vedalaşmadan önce onun duasını istemiş, babası da Selim'in başarılı olması için dua etmişti ¹⁷⁷.

Bayezid, bitkin bir halde idi ve çok zayıf düşmüştü ¹⁷⁸. Yaşı en güvenilir kaynaklara göre 67 'ye varmıştı ¹⁷⁹. Birkaç yıldan beri esasen sıhhati bozuk olan Bayezid'e, oğlu Selim'in takındığı tavır ve onu âdeta zorla tahttan indirmesi keyfiyeti çok dokunmuş olmalıdır. Bu bakımdan, yolculuk sırasında hastalığı arttı ¹⁸⁰. İhtimal, bu esnada kendisine bir vasiyeti olup olmadığına dair bazı sorular sorulmuş, o da “hîn-i vasiyette bazı nesnelere zikir idüp ve bazısını zikir eylememiş” ve “imâret-i merfûat ül bünyânım vakfiyetinde efrad bizzikr olunmuştur, hattâ Mustafa Paşa hazretlerinin dahi malûmlarıdır” demişti. ¹⁸¹ Nihayet 10 Haziran 1512 perşeme günü (25 rebiulevvel 918 Perşeme) Abalar köyünde öldü. ¹⁸²

¹⁷³ Sadettin, 2, s. 205.

¹⁷⁴ Cenâbi, vrk. 84 a. Yalnız bu tarih şüpheli olmak iktiza eder. Çünkü Bayezid yola çıkmasından 35 gün sonra ölmüş oluyor.

¹⁷⁵ Âli, vrk. 219 b. Müneccimbaşı, vrk. 89 a.

¹⁷⁶ Selim babasını Edirnekapısı dışına kadar teşyi etti. Muhyi Çelebi, s. 189.

¹⁷⁷ Sadettin, 2, s. 206. Ayrılışın pek hazin olduğu, baba oğul her ikisinin de ağladığı, onlarla birlikte bulunanların da çok üzüldükleri anlaşılmaktadır. Bak: Tarihi Şahi, vrk. 446 b. Müneccim başı, vrk. 89 a.

¹⁷⁸ Şahi Tarihi, vrk. 446 b.

¹⁷⁹ Sadettin, 2, s. 208. Müneccimbaşı, vrk. 89 a. Şahi Tarihi, vrk. 446 a.

¹⁸⁰ Müneccimbaşı, vrk. 89 a.

¹⁸¹ Topkapı Sarayı arşivi, 12216.

¹⁸² Topkapı Sarayı Arşivi, 12216 ve 6335. Abalar köyü, Edirne Merkez kazasına bağlı Hafsa bucağının bir köyüdür. Bak: İsmail Hami Danişmend. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 2, s. 507. Halbuki muhtelif kaynaklar onun öldüğü yeri başka başka gösterirler (Bak: Sadettin, 2, s. 207. Müneccimbaşı, vrk. 68 a. Tarihi Şahi, vrk. 446 a). Yine türlü kaynaklar Bayezid'in ölümünü 10 rebiulevvel 918 tarihinde gösterirler (Bak: Sadettin, 2, s. 207. Müneccimbaşı, vrk. 68 a. Tarihi Şahi, vrk. 446 b. Hammer, 4, s. 86. Znkeisen, s. 2. 565. İslâm Ansiklopedi, 2, s. 396). Bayezid'in, Selim'in yahudi doktoru tarafından zehirlendiği söylenilir. Znkeisen, 2, s. 565.

۶۳۳۵

مہ کشف و بکاء کیونکہ وہی ہوا ہے کہ سیدنا نے فرمایا ہے کہ ہر شخص کو اپنے
 اور اپنے عزیزوں کے لئے ہر روز دعا کرے اور دعا کرتے ہوئے کہے کہ یا اللہ
 اللہ کیونکہ تو ہی ہے جو ہر شے کو پیدا کرتا ہے اور ہر شے کو فنا کرتا ہے
 اور ہر شے کو جلا کرتا ہے اور ہر شے کو برباد کرتا ہے اور ہر شے کو
 برباد کرتا ہے اور ہر شے کو برباد کرتا ہے اور ہر شے کو برباد کرتا ہے
 اور ہر شے کو برباد کرتا ہے اور ہر شے کو برباد کرتا ہے اور ہر شے کو
 برباد کرتا ہے اور ہر شے کو برباد کرتا ہے اور ہر شے کو برباد کرتا ہے

XIII. — İkinci Bayazitin hangi tarihte ve nerede öldüğünü bildiren Yunus Paşanın mektubu. (Topkapı Sarayı Arşivi 6335).

Kendisi ile birlikte bulunan Rumeli Beylerbeyi Yunus Paşa, bir taraftan dinî merasimi icra ettirmiş, öte taraftan da hemen oğün geriye dönüldüğünü ve ertesi Cuma günü sabaha karşı Burgaz'a gelindiğini, Selim ve Sadrazama birer mektupla bildirmişti. Mektuplarda gece gündüz İstanbul'a doğru yola devam edildiği açıklanıyordu. Bu mektuplardan anlaşıldığına göre Yunus Paşa, hemen hergün durumu İstanbul'a bildiriyordu. 13 Haziranda (20 Rebiulevvel) "Arabludan" cenazeyi yola çıkaran Paşa, Hüssam Bey çiftliği yakınında duraklayacağını ve burada padişahın emirlerini bekleyeceğini, emrin çabuk gönderilmesini istemekteydi.

Ölüm haberini duyan Yavuz, bundan büyük bir teessür duymuş, ağlamış, cenazeye karşı çıkmış ve onu Bayezid camii yanına gömdürmüştü.

Yukarıdan beri hulâsaten vermiye çalıştığımız iç ve dış olayların büyüklüğü ve giriftliği karşısında, bilhassa her taraftan tecavüze maruz kalan imparatorluğu koruyabilmek, haylice güç bir işti. İşte Bayezid, Osmanlı devletine müteveccih olan bütün düşmanca hareketleri, zamanında aldığı tedbirlerle durdurmaya veya tehlikesiz bir hale getirmeye muvaffak oldu. 14 yıl, yani Cem'in ölümüne kadar padişah, dış politikada, tebasının kendisine karşı ayaklanacağını da hesaba katarak, daima teenni ile hareket etti. Bu suretle düşmanlarının aynı zamanda yapabilecekleri müşterek bir taarruzdan kaçınmakta büyük bir diplomatik incelik gösterdi.¹⁸³ Fakat Cem sahneden çekildikten sonra, Bayezid'in dış politikasında belirli bir değişme meydana geldi. Gerçi onun hükümdarlığı zamanında imparatorluk az yer kazandı. Fakat bu yerler fevkalâde değerli idi. Kili ve Akkerman'ın elde edilmesi, Karadeniz'e büsbütün hâkim olmayı sağladı. Yunan sahil şehirlerinin ve Arnavutluğun alınması da, yalnız Balkan yarımadasında değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurulmasına ve bu deniz ticaretinin bütününün elde edilmesine sebep oldu¹⁸⁴. Doğu ile Batı arasındaki ticaret de, Osmanlıların kontrolü altına girdiği için, devletin geliri dikkate değer surette arttı. Ayrıca bütün devletlerle ticarî münasebetler kuran Bayezid, dünyanın en zengin monarşisine sahip oldu. Bayezid'in Venediklilere karşı kazandığı zafer, Osmanlı tarihinin en mânalı zaferlerinden birisidir. Çünkü

¹⁸³ Sydney Nettleton Fisher, s. 50.

¹⁸⁴ Aynı eser, s. 112.

Osmanlılar, bu savaş sonunda büyük bir denizci Devlet olarak da meydana çıktılar.¹⁸⁵ Bu hal, Adalar denizindeki adaların çoğunun onlara vergi vermesini sağladı. Yine bu savaş, daha sonra Yavuz Selim'i'n Suriye ve Mısır'ı kazanmasındaki güçlükleri, Venedik deniz kuvvetini zayıflattığı ve Venedik ile şark sahilleri arasındaki limanları azalttığı için, hafifletti¹⁸⁶. Eğer Venedik, Doğu Akdeniz'de bir deniz kuvveti olarak kalsaydı, Kanunî Sultan Süleyman'ın uzun süren Rodos kuşatması belki de bir Türk zaferi ile sonuçlanmıyabilirdi¹⁸⁷. Fatih ile Selim ve Süleyman arasında, tarih sayfalarında gölgelenmiş gibi kalan bu padişah zamanında Osmanlı İmparatorluğu, türlü isyanlar, mezhep ihtilâfları ve iç karışıklıklara, deprem ve sel gibi tabii afetlere rağmen, dünyanın en kuvvetli devletlerinden biri olarak teessüs etti¹⁸⁸. Bununla beraber onun karakteri, kan dökmiye pek müsait görünmemektedir. Fakat olaylar onu hem içte, hem de dışta, belki de nefret ettiği bu işle karşı karşıya getirdi. Galiba mecbur oldukça vurdu; fakat imkân bulunca savaştan uzak kalmayı tercih etti.

Sukûneti seven, memleketini ma'mûr görmek ve halkı rahat ettirmek isteyen bu insan, hiçbir zaman ne sükûnet içinde kalabilirdi; ne istediği şekilde ma'mûr bir memleket görebildi; ne de tabasını huzur içinde yaşatabildi. Ancak, bu üç hususu gerçekleştirebilmek için O, elinden gelen bütün gayreti harcamaktan geri kalmadı. Filhakika onun son saltanat yılları hesaba katılmazsa zamanında "Cemi" vüzerâ ve erkân, muntazam-al ahval ve kâffe-i reâya eyyâm-i saltanatında müreffeh-al hal idi. Kavânin-i şeriat ve adâlet muhkem, devletinde kamu ehl-i vilâyet muazzez ve muhterem idi¹⁸⁹. Halk, onun için o kadar muhteremdi ki, bir deprem olayını, devlet adamlarının halka yaptığı zulme bağlıyor ve bundan dolayı vezirlerini azarlıyordu¹⁹⁰.

Fikir hürriyetine pek taraftar olmamakla beraber, babası zamanında başlamış olan ilim cereyanını devam ettiren, şair ve bilgileri koruyan, aynı zamanda kendisi de şiirler yazabilen Bayezidin

¹⁸⁵ Sydney Nettleton Fisher, s. 89.

¹⁸⁶ Aynı eser, s. 89.

¹⁸⁷ Aynı eser, s. 89.

¹⁸⁸ Aynı eser, s. 112.

¹⁸⁹ İshak Bin İbrahim, vrk. 5 b.

¹⁹⁰ Sadettin, 2, s. 133.

devrinde, “âfitâb-i ilm ü irfan” pek parlak bir dereceye varmıştı¹⁹¹. O, fikrî hayatın gelişmesine yaptığı büyük yardımlarla kendisinden öncekilerden aşağı kalmayan, daimi ve şerefli bir hatıra bıraktı¹⁹². Sanat eserlerine ve âmme menfaatına yarayan eserlere beslediği canlı anlayışın, hâlâ konuşan şahitleri vardır¹⁹³. Bunların dışında, orduyu islâh eden, yeniçerlilerin sayısını artıran, onları yeni silâhlarla teçhiz eden, topçu ve süvari teşkilâtı ile ciddi surette meşgul olan yine o idi.

Sözün kısası, Bayezid, Osmanlı hükümdarlarının büyükleri arasında yer almaya hak kazanmış olan bir padişaktır¹⁹⁴. Çok karışık siyasi hâdiseler karşısında bile O, tedbir alabilecek ve düşmanlarının kendisine karşı takip etmek istedikleri politikayı bozabilecek kadar ileri siyasi düşüncelere sahipti. Bayezid, devletin menfaatlarını görebilen, bunları sağlamaya çalışan, barış ve sükûnet içinde yaşamayı, ma'mûr bir memleket ve mesut bir halk görmeyi özleyen bir şahsiyettir. O, mecbur kalmadıkça kan dökmekten ve fenalık yapmaktan sakınan, ilim ve sanatı himaye eden bir hükümdardır. Kemal Paşa-zade, onun devrini en doğru ve en veciz bir surette aşağıdaki cümlelerle özetlemektedir:

“Hâmi-i adl ü insaf olan riyâset-i kâmileyle mesâlik-i bahr ü ber masun ve memun” ve “siyaset-i şâmilesiyle memâlik ma'mûr oldu; kerâmet-i bâhiresiyle livây-i hilâfeti mansur; velâyet-i zâhiresiyle ehîbbây-i salatanatı mevfur; devlet-i kahiresiyle eiddây-i memleketi makhûr oldu,,¹⁹⁵.

¹⁹¹ 4976 numaralı mecmua, vrk. 86 a.

¹⁹² Znkeisen, 2, s. 565.

¹⁹³ Znkeisen, 2, s. 566.

¹⁹⁴ “Merhum Eâzım i Selâtin i Rum'dan” idi. 4976 numaralı Mecmua, vrk. 85 b.

¹⁹⁵ Kemalpaşa Zade, vrk. 108 b.

RAGUSAN SPYING FOR THE OTTOMAN EMPIRE

SOME 16th-CENTURY DOCUMENTS¹ FROM THE STATE
ARCHIVE AT DUBROVNIK

by N. H. BIEGMAN, Leiden

INTRODUCTION

The Republic of Ragusa (Dubrovacka Republika) occupied, from the middle ages to 1808, a coastal strip in the south of present-day Yugoslavia, stretching from the south of Konavli, not far from Kotor (Cattaro), to the Neretva valley and including the peninsula of Peljesac, the islands of Mljet and Lastovo, and the city of Ragusa, nowadays called Dubrovnik, its Serbo-croatian name. It formed an aristocratically-ruled, trading city-state in the Italian tradition, and under the protection of the Ottoman Empire outlived that tradition for a long time.

At the beginning of the 13th century the territory became a possession of Venice. One and a half century later, the sovereignty passed to the kings of Hungary who interfered in no way with Ragusa's affairs, so that the Ragusans started to call their constitutional unit a Republic, as in fact it was, and which it remained until it was conquered by Napoleon.

As early as the Venetian period, Ragusa, besides being an important transit port for the western Balkans, possessed a merchant fleet whose ships regularly went all the way to the north coast of Africa, Lebanon and Asia Minor. Contacts with near-by Mediterranean ports, especially those on the Adriatic coast of Italy, were very frequent, and trade relations excellent. By the end of the 14th century Ragusa had become the most important harbour on the east coast of the Adriatic, and in the whole region ranked third, after Venice and Ancona.

¹ The collection of which was made possible by a grant from the Netherlands Organisation for the Advancement of Pure Research (Z.W.O.)

About 1450, the Republic came gradually under Turkish influence, and the Sultan replaced the Hungarian monarch as its sovereign; but until 1526 the Ragusans continued to recognize the latter's rights, especially when they felt they needed his protection or mediation; which in any case proved of no great help.

Ragusa payed tribute of 12,500 ducats, and expressed its devotion to every new Sultan. For the rest, its freedom was considerable, and founded upon capitulations the first of which was issued in 1430 by Murad II, and they got their definitive shape from Süleyman I. The territory was guaranteed; Ragusans were allowed to trade freely in the Ottoman Empire on payment of exceptionally low customs duties and often on better terms than the local people themselves; and no Turkish official was to prevent the coming and going of any foreign merchants, even of declared enemies of the Sultan, to the port.

In the firmans, stored at the Ragusan archives, Ragusans are often referred to as *dhimmi's*, and ranked with the other *ra'aya*². They did not, however, pay an individual poll tax. When in these firmans the word *jizya* occurs, it means the same thing as is mostly called *kharaj*; that is to say, the annual tribute. On the other hand, tax collectors on the Balkans had to be reminded of the fact that they were not to treat them as *ra'aya* on matters of taxes and duties and thus claim too much from them³.

Still, the Ragusans, though in the course of time slavified,⁴ kept in close touch with the Mediterranean world; their religion being Roman Catholic, their official language Italian, and their trading interests being to a large extent situated in Christian countries. Cultural and sentimental ties with Italy were strong, notwithstanding a certain, and often bitter, rivalry with other trading cities; primarily with Venice.

Thus lying on the border of two antagonistic "blocs"- forming a loose part of the Turkish Empire, but in many ways attached to the

² e. g. in A.T. K 127: دوبره ونيكلوساير رعايا كيمي خراج كذار رعيا لرمدر .

³ in the narratio of the same document: امينلر سز دخي ساير رعايا كيمي كرك وزياده نسته طلب ايندوكلرين سز ديو خلاف شرع

⁴ In the firmans, Ragusa is always referred to as Dubrovnik; written دوبروونيك or دوبره وونيك

Christian Mediterranean sphere- the Ragusans were in an excellent position to help both parties, and to profit from each one. The stress no doubt, was laid on the second element, as was usual in those times.

One of the most obvious ways in which the tiny republic could serve was by collecting information.

To the traders, scattered all over the Ottoman lands and more especially in Rumelia, together with the envoys who brought the yearly tribute to Istanbul by land, little from what was going on in the Empire could remain unknown, so that a substantial amount of information about conditions and events in Turkey was passed on to the West by way of Ragusa. The Turks were not perfectly unaware of this, and in 1591 a firman was issued to the Beylerbey of Bosnia, ordering that the Ragusan envoys on their way in Bosnia should be accompanied by reliable *ça'uşes*, one of the reasons being that "with the envoys there came so many spies of the Frankish misbelievers"⁵.

But nor on the other side did the Ragusan intelligence service remain inactive. Their widely developed Mediterranean trade kept them abreast of many things worth knowing, and often very interesting, to their Ottoman sovereigns. Especially of naval affairs the the Ragusans must have had a thorough knowledge, and probably most of their reports to Istanbul contained information on those matters.

The documents edited here, in any case, deal, as far as the subject of the news received is mentioned, with reports concerning the sea, and the Venetian fleet being the most important in the surroundings of Ragusa, we may presume that a good deal of the information bears on this traditional rival and enemy, of Ragusa and the Turks alike.

Our first three documents on Ragusan spying date from the years 1541-51, on the seaways a comparatively quiet period as a result of the Turco-Venetian peace treaty of 1540, which was to remain in force for 30 years.

The Sultan, Süleyman I, was occupied in Europe and Persia.

Still, rather intensive pirate activity was taking place in the western Mediterranean, not wholly outside Ragusa's sphere of inte-

⁵ In A. T. A 109: ایلچی ایله بيله فرنکستان کفرهستدن نیجه جاسوس کلوب

rests. Khair ed-Din Barbarossa infested the coast of Italy, besieging Nice in cooperation with the French in 1543; and he was succeeded in those regions by Turghut reis, who raided the Neapolitan shores in 1548 and took the fortress of Mahdiya in Tunisia shortly after, only to be expelled from it in 1550 by Andrea Doria. He sustained, however, Doria's subsequent siege of the island of Djerba.

The receipts for the information from this period are very brief, maybe because the Ragusans had not very much to tell, and they do not even go into the subject matter of the information, with the exception of A8 10, which mentions "some information concerning the sea".

The last three, from the years 1570 and '71, are far more explicit in their statements, as a result of the circumstances of the moment: Christian states preparing for an all-out naval attack on the Turks.

After actions in the Aegaeon and elsewhere Turkish troops had landed under the command of Lala Mustafa Paşa, on the 1st of July, 1570, at the Venetian possession of Cyprus, near Limasol, and soon occupied the whole island, with the exception of two fortified places, Nicosia and Famagusta. It seems that Venice had invited Ragusa to assist her, but the Ragusans refused. This appears from a firman (A. T. K 112) from May 1570 to Sinan, the Sancakbey of Bosnia, ordering him to assist the Ragusans in every possible manner, "as it is likely that the Venetians will attack them, because they do not give them assistance...⁶"

During that time, the Venetian captain-general, Girolamo Zane, was waiting with his fleet in the Adriatic -at Zadar until June, and then at Corfu; the papal commander Colonna waited at Otranto for the Spanish ships that were waiting with Andrea Doria for an order of king Philip II.

At the end of August, finally, they all assembled in the bay of Suda, Crete⁷. On September 9th Nicosia surrendered, and nine days later the siege of Famagusta started.

⁶ وندیکلویه یاردم ویرمدوکلریچون اوزرلرینه کلمک احمالی اولوب

⁷ In the instructions for the Ragusan ambassadors at Constantinople of 11.9.1570 we read, among other things:

"Nuove scritte al signor bassa (paşa):

Che le XII galee del Papa, per quanto s'intende, si sono unite con 49 galee del, Re Filippo. Che in tutto sono 61 galee, le quali intorno a XVIII del passato

Still, the commanders at Suda could not for a long time agree on going to Cyprus; and when at last they sailed eastward, Doria turned back off Karpathos, and Zane and Colonna felt they had to follow his example; so Doria returned to Messina, Colonna to Otranto, and Zane with a loss of thirteen galleys to Corfu. Discontent was great in Venice, and Zane was dismissed and punished. In his place was appointed Sebastiano Venier.

In the autumn and winter 1570-71 talks took place between Venice and Spain to form an anti-Turkish league; because of mutual distrust and disagreement over the choice of a commander and vice-commander the talks were without quick results. After lengthy deliberations, however, and partly because of the interest taken by Pope Pius V, a Holy League, consisting of Venice and Spain, together with the Pope was proclaimed in May, 1571.

The supreme command would be with Don Juan of Austria, the vice-command with Colonna. In the treaty, among other things, was recognized the inviolability of Ragusa, which had passed into Venetian hands on the occasion of an earlier crusade, in 1205.

The place of rendezvous was Messina. The papal ships arrived in June; the Venetians came from Crete and the Adriatic in July; and the Spanish fleet, with Don Juan and Doria, arrived on the 25th of August.

On the first day of that month Famagusta had surrendered to the Turks. The combined fleet sailed on September 16th from Messina, and crushed the Turkish forces at Lepanto on October 7th.

(i.e. the month of August) passorno da Corfu, ueleggiando inuer' Candia per unirsi con l'armata uenetiana, la quale si trouaua in Candia, che in tutto tra l'una et l'altra armata saranno galee sottili 195, galee grossi XI, il galeone Fausta et XX nauì. Et s'intende che e fatta la lega tra il Papa, il Re Filippo et i Venetiani. Il Re di Francia ha fatto pace con gli Ugonoti, suoi ribelli. Quanto altro intenderemo, subito ne daremo auviso a vostra Signoria illustrissima per fante a posta. Ma delle armate difficilmente potremo intendere cosa alcuna, per essere molto lontane di qui.

(Radonic 2,2 - p. 238)

D.A.D.A.T.⁸) - A8 ga
 1d.4.948 h—
 25.7 - 3.8 1541 a.d.

هو

TUGHRA OF SÜLEYMAN I

(سليمان بن سليم خان مظفر دائماً)

افتخار امراء الملته المسيحيه مختار كبراء الطائفة العيسويه دوبرونيك
 بكارى توقيع رفيع همايون واصل اوليجاق معلوم اولاه كه 2 حاليا دركاه
 سعادت دستكاهمه ادمكز ايله مكتوب كوندروب بعض اخبار عرض ايلمش سز
 بوبابده هر نه كه دنلمش ايسه 3 تمام معلوم ومفهوم اولدي ايله اولسه
 بيوردوم كه من بعد داخى اول جانبيره كوز قولاق طوتوب 4 لايح وسائح
 اولان اخبار صحيحه¹⁰ اصلى و حقيقتيله¹⁰ مفصل دركاه سعادت دستكاهمه
 يازوب 5 عرض ايلمكدن خالى اوليه سز شويله بلاسز علامت 6 شريفه
 اعتماد قلاسز تحريراً فى اوائل شهر ربيع الآخر 7 سنه ثمان واربعين وتسعايه
 بيورت مورش صويو

HE⁹

(Süleyman, son of the sovereign Selim, the ever-triumphant)

Pride of the rulers of the Christian community, choice of the
 great of the nation of Jesus, the Beys of Ragusa.

When the imperial, illustrious Cipher arrives, it shall be known
 that now you have sent to my Court, the seat of felicity, one of your
 men and a letter, and you have submitted some information.

Everyting that was said on this matter has become completely
 known and understood.

So, then, I have ordered that henceforth, too, you keep your eyes
 and ears to those parts, and do not cease to write and submit the true
 information that appear and that circulate, in accordance with¹⁰

⁸ i. e. Drzavni Arhiv u Dubrovniku Acta Turcorum

⁹ i. e. God!

¹⁰ comp. this use of-la in expressions such as (A.T. K 131) شرعله كفالتي ثابت (A.T. K 166a) and دكيلى ايكن
 اليم لري اولان يرلردن شرعله ثابت اولورسه الالر

their source and with the real state of affairs, in detail to my Court, the seat of felicity. Thus you shall know; upon the noble Sign you shall rely.

Dated in the first (decade) of the month of Rabi' al-akhir of the year 948 in the camp on the river Mureş¹¹).

D.A.D.A.T. - A8 10.3d.11.953 h-
13 - 22. 1. 1547 a.d.

هو

TUGHRA OF SÜLEYMAN I

مفاخر الامراء الملة المسيحية دوبرونيك بکلری توقيع رفيع همایون واصل
اولیجاق معلوم اولاه که 2 حالیا درکاه معلومه مکتوب کوندروب دریایه
متعلق بعضی خبرلر بلدرمش سز 3 هر نه که دنلمش ایسه مفصلاً معلوم
اولدی امدی بیوردوم که من بعد دآخی 4 خبرکک عقبن کسایوب منصال
کفار خاکسار طرفلرندن ودونامه سندن 5 و¹² فکر وفراست باطله لری نه نک
اوزرنه ایدوکین¹³ حقیقتی ایله معلوم ایدنوب¹⁴ 6 یوجه استانمه عرض
ایلمکدن خالی اولیه سز 7 شوپله بلاسز علامت شریفه اعتماد قلاسز 8 تحریراً
فی اوآخر شهر ذی القعدة سنه ثلث وخمسین وتسعمایه

بمقام ادرنه

Pride of the rulers of the Christian community, the Beys of Ragusa. When the imperial, illustrious Cipher arrives, it shall be known that now you have sent a letter to my Court and communicated some information concerning the sea.

Everything that was said has become known in detail.

Now I have ordered that henceforth, too, you shall not interrupt the flow of your information, and shall not cease to find out from the

¹¹ The Mureş (Hung. Maros) takes its rise on the Carpathians, runs through Transylvania, and discharges into the Tisza near Szeged, in southern Hungary. The Sultan was on his way to Buda, which he took and annexed about a month later.

¹² superfluous (note 2)

¹³ idüğün

¹⁴ edinüp

troops of the dust-like infidels and from their fleet what in fact their absurd thoughts and intuitions are about, and submit it to my high Threshold.

Thus you shall know; upon the noble Sign you shall rely.

dated in the last (decade) of the month of Dhu'l-qa'da of the year 953 in the Residence Edirne.

D.A.D.A.T. - K 68. 216 x 562 mm. 3d.12.957 h— 31.12.1550 - 8.1.1551 a.d.

هو

TUGHRA OF SÜLEYMAN I

مفاخر امراءِ الله المسيحيه مراجع كبراءِ الطائيفه العيسويه دوبره ونيك
 بکلری توقيع رفيع همایون واصل اوليجاق معلوم اولاه كه 2 حالیا سده
 عدالت بخشمه مكتوب كوندروب اول طرفلره متعلق بعض اخبار بلدرمش سز 3
 هر نه كم ديمش ايسكز مفصلا معلوم اولدي بيوردوم كه حكم شريف واجب
 الاتباعم 4 واردوقده من بعد داخي خبركزك عقبن كسميوب معلومكز
 اولان احوال و اخباري 5 مفصل و مشروح يازوب سده سعادتme عرض
 و اعلام اتمكدن خالي اوليه سز 6 شويله بلاسز علامت شريفه اعتماد قلاسز
 تحريراً في او اخر 9 شهر ذي الحجه سنه سبع و خمسين و تسعميه

بمقام ادرنه

Pride of the rulers of the Christian community, recourse of the great of the nation of Jesus, the Beys of Ragusa.

When the imperial, illustrious Cipher arrives, it shall be known that now you have sent a letter to my Gate, the giver of justice, and have communicated some information concerning those parts.

Everything you have said has become known in detail.

I have ordered that, when my noble decree, with which conformity of action is imperative, arrives, you shall henceforth, too, not interrupt the flow of your information, and shall not cease to write down, in detail and with a commentary, the circumstances and information known to you, and submit and report them to my Gate of felicity.

Thus you shall know; upon the noble Sign you shall rely.
dated in the last (decade) of the month of Dhu'l-hijja of the
year 957 in the Residence Edirne.

D.A.D.A.T. K 113. 2d.2.978 h—15 - 24.7.1570.a.d.

هو

TUGHRA OF SELİM II

(سليم بن سليمان خان مظفر دائماً)

مفاخر الامراء الملة المسيحية مراجع الكبراء في الطائفة العيسوية
دوبرونيك بکلری توقيع رفيع همايون واصل اوليجق معلوم اولاه 2
سده* سعادتہ مکتوب کوندروب دوبرونیکه قریب التمش بشن پاره کوچک
قادرغہ سی¹⁵ ایله ونديکلو کچوب 3 و بیله اون پاره بیوک قادرغہ و اون
پاره کیلری داخلی اولوب هر بری آدملری ویراقلری ایله 4 حاضر اولوب
و کریتده داخلی اوتوز پاره قادرغہ ایله برقاچ کوندن صکره کچمک اوزره
اولدقلرین 5 بلدروب اولبابده داخلی هر نه که عرض اتمش اسکوز معلوم
شريف اولدی ایمدی بیوردوم که حکم شریفم واردوقده 6 آستان سامی
مکاتمه اولان عبودیت و اخلاصکوز مستدعاسنجه اعدا طرفلر نه یرار
جاسوسلر کوندروب 7 فکر فاسد و خیال کاسدلرین تتبع ایلیوب و دوناتمه لری
وسایر احوال لری نه اسه صحتی ایله معلوم ایدوب 8 واقف اولدوغکوز اخبار
صحيحه* علی التوالی اعلامدن خالی اولمیه سز شویله بلاسز علامت شریفه اعتماد
قلاسز 9 تحریراً فی اواسط صفر المظفر سنه ثمان و سبعین و تسعاً ینه

بمقام قسطنطنیه

HE

(Selim, son of the sovereign Süleyman, the ever-triumphant)

Pride of the rulers of the Christian community, choice of the
great in the nation of Jesus, the Beys of Ragusa.

¹⁵ The qadirga (Byz. katargon) was one the smaller warships - H. and R. Kahane - A. Tietze - The Lingua Franca in the Levant, 1958. 241, 523-526.

When the imperial, illustrious Cipher arrives, it shall be known that you have sent a letter to my Gate of felicity, and have communicated that the Venetians passed near Ragusa with 65 of their small galleys, and that there were also 10 big galleys and 10 of their ships with them, each one prepared with its men and arms; and that a few days later they were passing by at Candia, too, with 30 galleys; on that matter, too, everything you submitted has come to my noble knowledge.

Now I have ordered that, when my noble decree arrives, you shall, according to the demands of your devotion and sincerity towards my illustrious Threshold, not cease to send capable spies to the enemies' parts, study their wicked thoughts and unmarketable fancies, make known anything concerning their fleet and other circumstances in accordance with the truth, and report continuously the true information of which you are cognizant.

Thus you shall know; upon the noble Sign you shall rely.

Dated in the middle (decade) of triumphant Safar of the year 978 in the Residence, Constantinople.

D.A.D.A.T. - A7 29a. 3d.11.978h-16-25.4.1571, a.d.

At the beginning of the dispositio we find کرکدرکه instead of accustomed بیوردوم که .

In the sanctio شویله بلاسز is left out.

هو

TUGHRA OF SELİM II

مفاخر امراء الملة المسيحيه مراجع كهراء الطائيفه العيسويه دورونيك
 بكلى توقيع رفيع همايون واصل اوليجق معلوم اولاه كه 2 سده سعادتمه
 مكتوب كوندروب فليب قرال ونديكه معاونت ايچون يوز پاره قدرغه
 پاپايه ويروب 3 احضارينه عجله ايلدوكلرين وبالجمله اكر ونديكه متعلق
 و اكر پاپا ودوقه وپچ قرالى وسائر فرنكستان 4 وغيره متفرع هر نه كه
 اعلام اولمش ايسه مفصلا معلوم شريفم اولمشدر كر كدر كه قديمدن 5

آستان سعادت آشیانمزه اولان وفور عبودیت و اخلاصکمز موجبنجه من بعد
 داخلی اول طرفلردن 6 غفلت ایلمیوب دایما احوال و اطوارین تتبع و تجسس
 ایلیوب واقف اولدوغکز اخبار صحیحه یی 7 علی التوالی اعلامدن خالی اولمیه سز
 علامت شریفه اعتماد قلاسز تحریراً فی اواخر ذی القعده سنه ثمان و سبعین
 بمقام قسطنطنیه وتسعایه

Pride of the rulers of the Christian community, recourse of the great of the nation of Jesus, the Beys of Ragusa.

When the imperial, illustrious Cipher arrives, it shall be known that you have sent a letter to my Gate of felicity (and made known) that king Philip has given 100 galleys to the Pope to assist Venice¹⁶, and that they make haste to get there; (that,) and in short, everything that was communicated, that which concerns Venice as well as that which touches the Pope, the Doge, the king of Vienna and the rest of Europe, etc. came in detail to my noble knowledge.

It is necessary that henceforward too, you donot cease to study and spy in those parts, without neglect, unceasingly their condition and circumstances, and report continuously the true information of which you are cognizant, according to the abundance of devotion and sincerity that you have had from olden days towards my Gate of felicity.

You shall rely upon the noble Sign.

Dated in the last (decade) of Dhu 'l-qa'da of the year 978 in the Residence, Constantinople.

¹⁶ before the proclamation of the Holy League (see introd.)

D.A.D.A.T. - K 82

217 × 572 mm.

Id. 4. 979 h—23/8-1/9. 1571. a.d.

هو

TUGHRA OF SELİM II

مفاخر امرآ الطایفه النصرانیه مراجع کبرآء فی المله المسلیحیّه دو برونیك
یکلری توقیع رفیع همایون واصل اولیجاق معلوم اولاکه 2 سده سعادتمه
مکتوب کوندروب وندیکلو اسپانیه ایله اتفاق واتحاد ایلدکلرین وندیك
قپودانی 3 جنه رال¹⁷ احوالن بلدروب اولبابده داخی هر نه دیمش ایسکز
معلوم اولدی امدی بیوردوم که 4 حکم شریف واجب الاتباعم وصول
بولدقده سده سعادتمه اولان وفور عبودیت 5 واخلاصکز موجبنه من بعد
داخی یرار ادملریکز کوندروب احوال واطوارین تتبع و تجسس 6 ایدوب
فکر و¹⁸ فاسدی وخیال کاسدی نه ایسه واقف اولدوغکز اخبار صحیحه
اعلامدن 7 خالی اولیه سز شویله بلاسز علامت شریفه اعتماد قلاسز 8 تحریراً
فی اوایل ربیع الاخر سنه تسع و سبعین و تسعایه
بمقام قسطنطنیه المحروسه

Pride of the rulers of the Nazarene nation, recourse of the great in the Christian community, the Beys of Ragusa.

When the imperial, illustrious Cipher arrives, it shall be known that you have sent a letter to my Gate of felicity and communicated that the Venetians have formed an alliance¹⁹ and united with Spain and you have reported the case of the Venetian captain-general²⁰; on that matter, too, everything you have said became known.

I have ordered that when my noble decree, with which conformity of action is imperative, arrives, you shall, according to the re-

¹⁷ most probably to be read: جنه رال قپودانی

¹⁸ comp. K 113, line 7

¹⁹ The so-called Holy Alliance (see introd.)

²⁰ by this time Sebastiano Venier; maybe Zane's dismissal from that post, and his being replaced by Venier-which, however had taken place as early as december 1570(see introd.)

quirements of the abundance of devotion and sincerity that you have towards my Gate of felicity, not cease to send henceforward, too, capable men of yours to study and spy their condition and circumstances, and report the true information of which you are cognizant about any wicked thoughts and unmarketable fancies they have. Thus you shall know; upon the noble Sign you shall rely.

dated in the first (decade) of Rabi' al-akhir of the year 979 in the Residence, Constantinople, the well-protected.

itt: I. Bozic - Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku - Beograd, 1952

A. Galante - محاربه' بحريه مى in TOEM, Istanbul 1340.

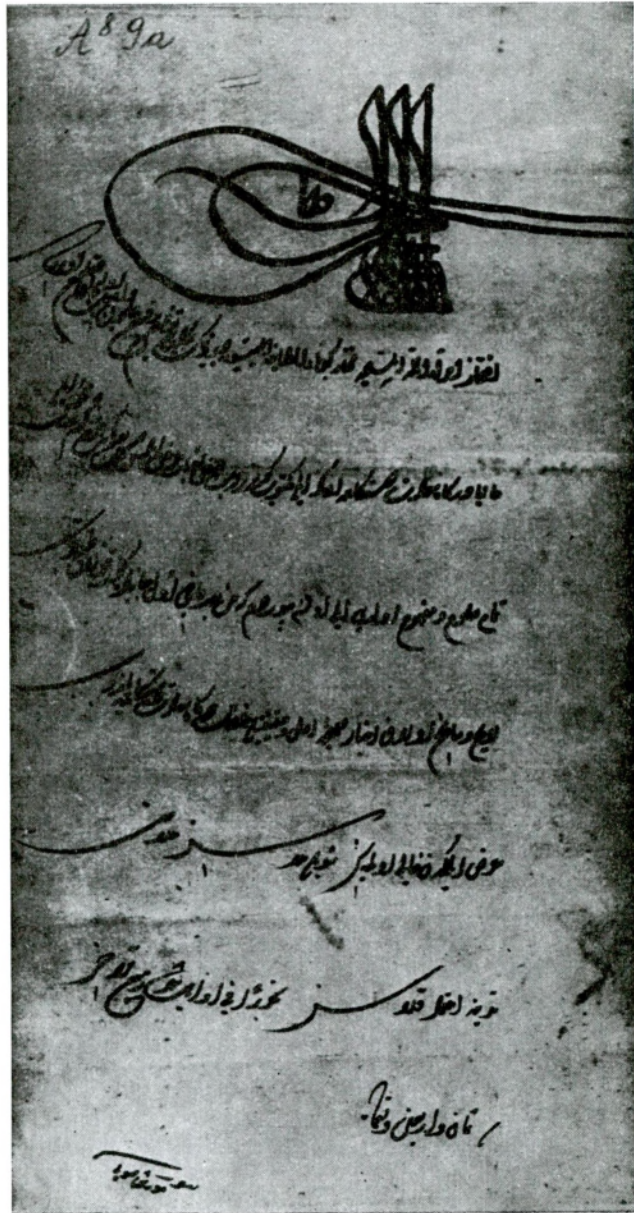
J. von Hammer - Geschichte des Osmanischen Reiches, Pest, 1827/35

W. Heyd - Histoire du Commerce du Levant - Leipzig, 1885/6

H. Kretschmayr - Geschichte von Venedig, Band 3 - Struttgart, 1934.

J. Radonic - Dubrovacke Akta i Povelje - Beograd, 1938.

B. Stulli - Pregled Drzavnopravne Historije Dubrovacke Republike - Dubrovnik 1956.

A 8 9 a

(1)

جانا در کانه سلفه دکاتور کونور و درنا بینانی بعضی غیر لولدر مشن
 بر نه کوه نشن بر مقصد سلام اولای لوی پور جم کن بود تلفی
 خبر کس عقیق کتا پور مضار کفار خاک رطوفالزنه و خواند سندن
 دنگه و فرامین با فله لوی ز نهر اوزنه ایر و کین عصفی ابله اسلام
 یوه رسنا ذخرق لیکنه تا چار و یه
 نوبع نبه سز علفه و سز شربته انما انده
 کونبره لولر فونزه الفند سندن شرفین و نیما

مقام
 اور زنه

 ما زال امره المكنة جزوا لبحر لمراده العنانة وتروى في بحر الجاهل في بحر الجاهل

حابا سه طارح كحمة كمنو كوسه برادك في طرفة منافع بعين اصدار بلدرش

يوتغ وبعث لاسلا منضلة معلوم وليا بورتهم في علم

واره فر من بعد واني جنو ككل عبقن لاسمير ملوك كذولاة لحوول والقبائل

منصرفه ووضوح بارويس سوزال غندون في علم لغلدة فيا اولمه

شوبال كعلا وسوسه اعماله لولو كمنو لاوله

في عام

شهر ربيع الثاني سنة ١٢١٥ هـ

مفاخر در روز یکشنبه و راجع به کبریا و انطا بقیه سوره و برده های نکستی تو در جمیع روزها در روز
 سوره سوره کنز روین و برودیکه در بخش بنی بان کو چکر فایز در روز یکشنبه و در روز یکشنبه
 و بیلده باج بیوک فایز و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر
 حاضر در یون و در کبریا و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر
 بدر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر
 راسته ماه مک نما و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر
 فکانه و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر
 در حق او و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر و در روز بان کبیر

عقده

تجزیه در اسطرسلو المظفر نماه در سبب تبار

K 113

(4)

 نماز اولاد الطاهره بجزء من كتابه العيسوي بروي سنين اربعين

سنه ١٠٠٠ م كتبها في شهر ربيع الثاني سنة ١٠٠٠ م في مدينة بغداد

اضافة على ايدو كل باب ويا لها اكون بركة اسلمه واكبرها باوهة وچم دارا كود و نكته

وغيره من نوعه اطلع اوله في باب انتقال طوم باج ارجح در كوكرد و قردن

استاه ساهان آستان اوله و فرجه و بن در فله مكر و مينه و سهر و از هاجه اوله

غلظت بلبوب و زبا اوله و اطوار و تسبع و تحسنا الجير طيف اوله و مكر از بار ميمون

على التوزن اطلعه في اوله

و كذا في كتابه و سنه ١٠٠٠ م

A 7 29 a
(5)

منه فرموده العالیته انصرا به مرجع کرامه و بالملک السیور و بجهت علی و فریضه
س شمسایه مکتوب کور و در و نیکو سپاس به ابرارنا و در غایر ایدیکار فرود زینا فرود

جستار احوال بر روی و لایین و انچه در پیش از اسکار صلوم او رویا می کردیم

حاج زینبی باطله بلایه و وصله بر طرفه سنا شمسایه در دانه و فرود جعفر

و انچه از کار و منتهی من به خطی در اوله ای که کورتر در میرا حواله و اطوار بر بنده بنشیند

بر روی کور و فاسدی و ضایع کاسدی تا برید و راقف او روی کور و فاسدی و بر روی

فایده علی سوزای بلیه علامه شریفه انکار ملک

کویلیه دل در بر پیچ کور و منتهی بنشیند و سنا

ABDÜLHAMİD FERİD PAŞA'NIN RUZNÂMESİNDEN

Ord. Prof. İ. H. UZUNÇARŞILI

Ruznâme (gündem) sahibi Abdülhamid Ferid Paşa *Kastamonu*'lu debbâğ esnafından Mustafa Efendi'nin oğludur, *İstanbul*'da doğmuştur. Sadaret mektubî kalemine girmiş ve devlet ricalinden şair ve âlim meşhur ve matbû (جواهر ملتقطه *Cevahir-i Mültekta*) mütercimi Lebib Efendi'ye¹ damad olmuş H. 1255 (1839) de Âmedî hülefalığına ve sonra mabeyn kâtipleri arasına alınarak 1264 Recep (1848 haziranda) Tersane Nezaretine tâyin edilen Ali Şefik Bey'in yerine mabeyn başkâtipliğine getirilmiştir. 1271 cumadelâhır'da (1855 Ocak) *bâlâ* rütbesiyle Serasker müsteşarlığına ve 1279'da Meclis-i Vâlâ âzalığına ve 1280 rebiulâhırda (1863) Evkaf nazırlığına tâyin olunmuştur.

Abdülhamid Ferid Efendi 1282 cumadelâhır'da (1865 Eylül) ikinci defa Meclis-i Vâlâ âzası olmuş 5 rebiülevvel 1283 te ikinci defa Evkaf-ı hümayun nezaretine tâyin, aynı ayın ondokuzunda pâdişahın [Abdülaziz'in] kız kardeşi Âdile Sultan kethüdalığı, memuriyetine ilâve kılınmış ve 1284 senesi 12 zilkadesinde (1868 mart) Sultan kethüdalığı üzerinde kalmak üzere Şurây-ı Devlet âzalığına ve aynı sene sekiz gün sonra Sadaret müsteşarı ve daha sonra Mahkeme-i Nizamiye reisi ve İcra Cemiyeti reisi ve 15 şevval 1286 senesinde (18 Ocak 1870) Sultan Abdülaziz'in valdesi [Pertevniyal] kethü-

¹ Mehmed Lebib Efendi, Tophane ruznamçesi Mustafa Efendi'nin oğludur. Muhtelif mühim devlet hizmetlerinde bulunmuş H. 1273 (1856) Takvimhane nazırından ayrıldıktan sonra H. 1284 (1867) de vefat etmiştir. Şair, edip, rindmeşrep bir zat olup hanesi edip ve şairlerin toplantı yeri idi. Arap edebiyatından Tuğraî'nin *Lâmiyettü'l-acem* isimli eserinin şerhi, *Cevahir-i Mültekta* isimli eserleri matbû olup basılmamış olarak da telif ve tercümeleleri vardır. Hayh şiirleri varsa da dağınık olup mürettep bir divan vücuda gelmemiştir.

Değildir mevki-i hüsn-ü nazar jenk olsa âyine

Bu yüzdendir ki dâim lehçe-i hâsid beşuş olmaz

Beyti Lebib Efendi'nindir. Sultan Üçüncü Selim'in bir na'tını muvaffakiyetle tahmis etmiştir.

dası olarak İcra cemiyeti reisliğinden alınmış ve 29 rebiulevvel 1288 de (1871 haziran) vezir ve Valde kethüdalığıyla beraber Hazine-i hassa nazırı ve aynı senede kethüdalığa ilâveten Bahriye nazırı ve ikinci defa Hazine-i hassa nazırı olmuştur.

Abdülhamid Ferid Paşa 1291 senesi son ayında (1875 Ocak) yine Valde kethüdalığı üzerinde olarak Bahriye nazırı vekili iken 29 Muharrem 1292 senesinde (1875 Mart) vefat ederek Sultan Mahmud Türbesi bahçesine defnolunmuştur. Memleketini çok seven bir zat olduğu hatıratındaki tenkitlerden anlaşılıyor.

Abdülhamid Ferid Paşa'nın ruznamesi merhumun torunu Abdürrahim Şadan Bey'in oğlu sayın Doktor İzzeddin Şadan Bey'de olup ben oradan aldığım bazı kısımlarını aşağıya naklediyorum. Ferid Paşa'nın kendi el yazısıyla olan bu gündem'in Kurum kütüphanesi için alınmasını tavsiye ederim.

29 RECEP 1269 PAZAR (1853 MAYIS)

Mesele-i mezhebiyeden dolayı Rusya elçisi (Mençikof) salı gününe kadar bir cevap isteyip red ile cevap verildiği halde sefaretî takımıyla avdet edeceğini ifade eylemesi üzerine Sadr-ı âzam² ve Serasker³ Paşa ve Hariciye nazırı Rifat Paşa Mabeyn-i hümâyuna gelmişlerdir. Mösyö Kanin⁴ mesele-i malûme üzerine Hariciye nazırı olduğu halde min-gayr-i resmin mülâkat etmiştir.

2 ŞABAN 1269 SALI

Umûr-ı mezhebîyeye dair Rusya sefiri Mençikof'un tekâlifi kabul olunamayacağını ve hıristiyan tebea hakkında teminât-ı lâzime, Devlet-i aliyyenin evâmîr-i mahsusasiyle neşr ve îlân olunacağına ve kilise ve hastahane misillü şeylerin müzakeresine girişileceğine dair prens-i mûmaileyhe takrir-i resmî verilmiştir.

5 ŞABAN 1269 CUMA

Mençikof min-gayr-i resmin mülâkat edip mesele-i malûme üzerine ifadat icra etmiş ve bugün mesned-i sadaret, reis-i meclis (Meclis-i

² O tarihte sadr-ı âzam damad Mehmed Ali Paşa idi.

³ O tarihte serasker Mütercim Mehmed Rüştü Paşa idi.

⁴ İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi.

Vâlâ reisi) Mustafa (Naili) Paşa'ya tevcih ve sadr-ı esbak Reşid Paşa Hariciye nezaretine ve sadr-ı sabık Mehmed Ali Paşa Seraskerliğe ve serasker Mehmed (Rüştü) Paşa Hassa müşirliğine memur buyrulmuş ve hariciye nazırı Rifat Paşa'ya Meclis riyaseti ihâle olunmuştur.

9 ŞABAN 1269 SALI

Mesele-i hâzıra üzerine kâffe-i vükelâ ve mazulîn-i sudûr (Kazaskerler) hazır oldukları halde bugün meclis akd olunmuştur.

11 ŞABAN 1269 PERŞENBE

Mençikof dünkü çarşamba günü kat'-ı muhabereyi havi takrir vermiştir.

13 ŞABAN 1269 CUMARTESİ

Mençikof avdet etmiştir.

1 ŞEVVAL 1269

Cuma gecesi mühr-i hümayun Mustafa (Naili) Paşa'dan istirdad olunmuştur.

2 ŞEVVAL 1269

Hariciye nezaretinden infisaline dair Reşid Paşa'ya kablesalât tezkire tahrir olunmuştur.

3 ŞEVVAL 1269

Hassa müşiri Mehmed (Rüştü) Paşa sadr-ı âzam ve Trabzon valisi Sarım Paşa'nın hariciye nazırı nasb ve tâyin olunmaları serasker Mehmet Ali Paşa'nın reyî üzerine derdest-i icra olduğu ve müşarünileyh Mehmed (Rüştü) Paşa ile şeyhulislâm (Arif Hikmet Bey) efendi hazretleri Mabeyn-i hümayuna celb buyrulmadığı halde bilâ-istîzan saraya azimetle müşarünileyhima Mustafa Paşa ve Reşid Paşa'nın memuriyetlerinden infisalleri münasip olmayacağına dair vuku bulan ihtarât üzerine müşarünileyhima celb ile memuriyetlerinde ibka buyrulmuştur.

21 ZİLHİCCE 1269 CUMARTESİ

Sadr-ı âzam, şeyhülislâm, hariciye nazırı, serasker Fethi Paşa, Kaptan Paşa, Rifat Paşa, Maliye nazırı Safvetî Paşa, Hassa müşiri, Mabeyin-i hümayuna celb buyrulup muharebeye karar verilmiştir.

26 ZİLHİCCE 1269 PERŞENBE

Rumeli ordusu (müşiri) Ömer Paşa'ya taltifi havi hatt-ı hümayun tastir buyrularak yaver binbaşı Mustafa Efendi'ye tevdiân irsal buyrulmuş ve hatt-ı hümayuna "22 zilhicce 69" tarihi vazolunmuştur.

6 SAFER 1272 (1855 M.) PERŞENBE

Kars'ta vukubulan muzafferiyet-i seniyyeden dolayı Anadolu müşiri Vasıf Paşa hazretleriyle ümera-i zabitan ve neferat-ı askerîyenin taltif ve *Kars* ahâlisinin üç sene müddet kâffe-i tekâliften ve bu müddet zarfında kendülerinden kur'a ile asker alınmasından muafiyetleri zımnında evâmîr-i aliyye tesyir ve müşîr-i müşarünileyh ile sairlerine vükelâ cânibinden teşekkürü hâvi bir kıta tahrîrât irsal kılındığı haber alınmıştır.

27 SAFER 1272 PERŞENBE

İstikraz maddesinden yâni bunun sarfı için İngiltere ve Fransa devletleri cânibinden tâyin kılınan memurlardan dolayı Tersane-i âmîrede meclis-i has akdolunup serasker bulunan Mehmed Rüştü Paşa tarafından buna muvafakat olunmamış olduğu istifsar kılınmıştır.

27 REBİULEVVEL 1272

Kars'ın Rusyaluya teslimi hakkında vukubulan müzakeratı hâvi Feyzi Paşa ve Macarlı İsmail Bey tarafından hassa müşiri olup *Erzurum*'da bulunan Selim Paşa'ya kâğıt gönderilmiş olduğuna dair *Erzurum* valisi Reşid Paşa cânibinden taraf-ı sadaret-penâhiye ve seraskeriye tahrirat vürûd etmiş ise de müşarünileyh Selim Paşa'nın bir iş'arı zuhur etmemiştir.

28 RA 1272

Sadr-ı âzam Âli Paşa hazretlerinin valdesi vefat etmiştir.

6 REBİULÂHIR 1272

Hassa müşiri olup Erzurum canibinde bulunan Selim Paşa hazretlerinin şehir-i rebiulevvelin yirmi biri tarihiyle müverrah olup bugün topçu miralay (Albay) İbrahim Bey vasıtasıyla vürud eden tahriratı mealinde *Kars*'ın malûm olan ahvali cihetiyle bundan böyle ne asâkir ve ne ahali de tab ve takat kalmayıp açıklıktan telefât vuku bulmağa dahi başlamış olduğundan Vilyams Paşa bazı memurîn ile Rusya ceneraline giderek yedi madde üzerine mukavele birle çâr-nâçar *Kars*'ın Rusyaluya teslimine karar verilmiş ve mevadd-ı seb'ayı hâvi mûmaileyh tarafından îta olunan memhur varakayı irsal eylemiş olduğu muharrer olup muharrerat-ı sairesi dahi *Erzurum* için gerek asker ve gerek mühimmatça taleb-i muavenetten ibaret bulunmuş ve mîr-i mûmaileyhin ifadat-ı şifahiyesi dahi *Kars*'a şimdîye kadar bir günâ imdat ve îâne olunmamış olduğundan ve zehâir-i mevcude dahi tükenerek pek aşırı sıkılmış idüğünden herkes âlem-i hayrette kalıp egerçi hücum ile *Kars*'tan çıkmak tasavvur olunmuş ise de Rusyalunun elhaletühazihi *Kars* civarında onsekiz binden müteceviz askeri olduğuna ve *Kars*'ta bulunan asâkir-i şâhanenin açıklıktan dolayı harekete mecali kalmayıp dört bin şu kadar hastası bulunduğu binaen çaresiz *Kars*'ın teslimi suretine izhar-ı muvafakat olunduğunu beyan demek olarak sûret-i hal ve mîr-i mumaileyhin vuku bulan ifadesine nazaran asâkir-i redife ve muvazzafa ile ketebeden başka kâffe-i asâkir-i nizamiye ve memurin-i saire esarete duçar ve bilcümle top ve esliha ve mühimmat Rusyalunun yed-i istilâsına giriftar olup memleketin ve emval ve eşyây-ı asâkir ve ahalinin yağma ve garet olunmıyacağı misillu, istihkâmat ve cemi-i cephan ve mühimmat ve sairenin tahrip olunmaksızın Ruslayuya teslim kılınacağı ve ahalinin istedikleri mahallere azimetlerine ruhsat verileceği misillu redif ve başı bozuktan hasta olarak orada kalıp kesb-i ifakat edenlere dahi bâdehu irae-i ruhsat olunacağı ve fakat zabitan-ı askerîyyeden çavuştan yukarı bulunanların seyflerinin ahzından sarf-ı nazarla kendulere ibka kılınacağı mukavele iktizasından olduğu tebeyyün etmiş ve egerçi ruhsat verilecek asâkir-i redife ve muvazzafa ile saireye Rusyalu tarafından araba ve sairece muavenet olunmadığı halde bunların yollarda

telef olacağı dahi derkâr bulunmuş olup Anadolu'nun ahvali bu merkezde iken bu tarafça yine hiç bir tedbir ve tedarike sarf-ı zihin olunmayarak herkes zevk ve sefasında kimi ebniye inşası ve kimi düğün icrası gailesinde olduğu cümlelerin malûmu olan mevaddan olduğundan şimdilik bu kadarla iktifa olunmuş ise de tafsil-i keyfiyet rabt ve sebki yolunda daha etraflıca olarak kaleme alınıp nasa bir ibret bırakılması mutasavverdir.

10 REBİULÂHIR 1272 PERŞENBE

Kars vukuatından dolayı düvel-i müttefika memurları hazır oldukları halde Bâb-ı seraskerîde bir meclis akdolunup Hariciye nazırı mevcut bulunmuştur. Ve bu hususa dair dün gece nâzır-ı müşarünileyhin hanesinde dahi tekrar birleşilerek kaptan-ı derya Mehmed Ali Paşa hazretlerinin orada bulunduğu istihbar kılınmış ise de bugün Bâb-ı âlide bulunmadığı tahkik kılınıp adem-i tedbirden yâni *Kars*'ın istihlâsı zımında Serdar-ı ekremin *Sohum*'a gitmesinden ve buna sebep dahi Serdar-ı ekrem ile serasker Mehmed (Rüştü) Paşa ve hariciye nazırı Fuat Paşa olmasıyle bu babta müşarünileyhimin bir vartaya uğradıkları aaleb-i memul idügi.

17 REBİULÂHIR 1272

Bir müddettenberi hasta olarak geçenlerde fer'îye daire-i hümayununa çıkmış olan ikinci İkbâl Ceylanyar Hanımefendi irtihal-i dâr-ı beka edip nâaşı Fatih civarında kâin türbeye defnolunmuş ve müşarünileyha, Adile Sultan hazretlerinin takdimesi ve 8. Ş. 68 tarihinde vefat etmiş olan şehzâde Mehmed Rüştü Efendi'nin valdesi olup verem illetinden müteveffiye olduğu tahkik kılınmıştır.

18 REBİULÂHIR 1272

Cennet-mekân efendimiz kadınlarından ve *Beylerbeyi*'nde Nafiz Paşa merhumun mübayaa olunan sahilhanesinde mukime Hacce Başkadın efendi vefat etmiş ve naaşı Bahçekapısına çıkarılarak cennet-mekân (yâni İkinci Mahmud) türbesine defnolunmuştur. Müşarünileyha hemşire-i hazret-i sultanî Âdile Sultan hazretlerinin övey valdeleri olup beraberce saraydan çıkmış ve bir müddet, Sultan-ı müşarünileyha ile oturup muahharen ayrılmıştır.

19 REBİULÂHIR CUMARTESİ

Merhume Hacce Başkadın efendi hazretlerinin Beylerbeyi'nde kâin sahilhaneleri serasker-i sâbık Rıza Paşa hazretlerine ihsan-ı şâhane buyrularak müşarünileyhin dünkü cuma günü li-ecli't-teşekkür Mabeyn-i hümayun canib-i âlisine gitmiş ise de selâmlık resmi münasibetiyle zât-ı şâhane ile görüşemeyip teşekkürü hâvi evvelce yazmış olduğu arizayı başkâtip Hakkı Efendi'ye îta ile avdet eylediği istihbar olunup mezkûr sahilhane, mukaddema iştirâ etmek niyetinde bulunduğu halde bi'l-mübayea kadın-ı müşarünileyhaya verilmiş olmasından bahis ile Mabeyn-i hümayuna arıza takdim eylemesi ve bir takrib ele getirmek niyet ve emeline bulunması ve bunun evvelce davranmasından nâşi müşarünileyh Rıza Paşa hazretlerine ihsan buyurulması cây-i taaccüp bir keyfiyettir. Zira Devlet-i aliyenin şu esnada derkâr olan hal-i müzayekası cümlelerin malûmu olduğu ve istikraz akçesiyle kendüsünü idare eylemekte bulunduğu ve harb ve orduy-ı hümayunda bulunmakta olan asâkir-i islâmiyenin müterakim olan maaşları ve elbise ve şitâiyeleri verilemeyip çırıl, çıplak çadır altında oldukları halde bu nasıl alış verıştır? Buna nazar-ı ibret ve hakkaniyet ile dikkat olunmalıdır. Zira yakın vakitte Devlet-i aliyye bunun seyyiâtına giriftar olacaktır.

25 REBİULÂHIR 1272

Sadr-ı esbak Devletlu Reşid Paşa hazretlerinin yine makam-ı sadarete getirilmesiyle beraber elyevm mesned-i sadarete bulunan Âli Paşa hazretlerinin hariciye nezaretine ve kaptân-ı derya Mehmed Ali Paşa hazretlerinin seraskerliğe tahvil-i memuriyetleri ve hariciye nazırı Fuad Paşa hazretleriyle serasker Rüştü Paşa hazretlerinin şimdilik hanelerinde ikamet eylemeleri tashih-kerde-i âli iktizasından olduğu ve bu maddeden dolayı müşarünileyhima Âli ve Rüştü Paşa hazretleri beynlerinde Beylikçi Afif Bey vasıtasıyla bazı muhaberat vukuundan sonra müşarünileyh Âli Paşa hazretlerinin Rüştü Paşa hazretleri tarafından temin kılındığı işitilmiş ve buna vücud verilmemiş idi.

Tahkikat-ı sahihaya göre mâh-ı hâlin onikinci günlerinden birinde mâbeyn-i hümayunda bu hususa dair zât-ı şâhane ile serkurena İzzet Efendi beyninde bazı sohbet cereyan etmiş ve müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerinin istihdamına karar verilmiş olduğundan

mabeyn-i hümayuna memur Ferik Edhem Paşa yevm-i mezkûrda huzur-ı şâhaneye celb ile Reşid Paşa'nın istihdamına lüzum görünüp egerçi buna karar verilmiş ise de evvel-i emirde bir kere Fransa sefaretiyle istimzac-ı keyfiyet olunması îcap edeceğinden ve kendisine birgüna mesuliyet olmadığından sefaret-i merkumeye gidip müşarünileyhin istihdamı, ittifaka dokunup dokunmayacağına anlaşılaraq haber verilmesi Ferik-i müşarünileyhe emrû ferman buyrulmuş ve müşarünileyh bundan bihaber olarak mabeynce dahi bir şeyi tahkik edemeyeceğini bildiğinden doğruca Tophane-i âmireye azimetle Fethi Paşa hazretleriyle, yollanan memuriyet-i vakiasından dolayı istifsar-ı keyfiyet etmiş ise de hakikat-i hale kesb-i vukuf edemeyip fakat Reşid Paşa hazretlerinin istihdamına Fransa sefiri canibinden izhâr-ı muvafakat olunmayacağı müşarünileyh Fethi Paşa hazretleri canibinden îma olunmasıyla Ferik-i müşarünileyh oradan canib-i sefarete azimet ve elçi beyle⁵ görüşüp memuriyetini beyan ve hikâyet eylemiş ve bunun üzerine elçi-i mumaileyh bu misillü zevatın nasb ve azli yed-i istiklâl-i şâhanede olmasıyla buna kimesne tarafından müdahale olunması îcap etmeyip şu kadar ki müşarünileyh eski tabiatlarından vaz geçmeyeceği ve İngiltere taraftarlığından geri durmayacağı cihetle şimdi kendisinin mansıba çağırılması bazı müşkilâtı ve zat-ı şâhanece bertaraf olmuş olan sudai davet edeceğinden başka Mehmed Ali (damad) Paşa hazretlerinin nasbı maddesi İngiltere sefiri Kanin'in muamelât-ı gayri lâyikası üzerine icra olunmasıyla bunun Avrupaca hüsn-i tesiri olarak bu babta zât-ı şâhane namusunu vikaye etmiş ise de müşarünileyh Reşid Paşa hazretleri buna makis olmayıp zira kendisi daima bir donanmış sofrayı bozup yeniden tanzim etmek yâni mansıba geldiği gibi tebeddülât ile uğraşmak efkârında bulunmasıyla şu aralık kendinin istihdamı münasip olmayacağı misillü Kanin'in entrikasına haml ile bilâkis Avrupaca dahi sûy-i tesiri istilzam edeceğini ve devletin efkârı dahi bu merkezde bulunduğundan iştibah olunmamasını îrad ve beyan ve vükelây-ı hazıradan başkaca izhar-ı hoşnudî ve memnuniyet ile beraber Rüştü Paşa ve Fuad Paşa gibi zatların sokakta bulunur adamlar olmadığını ve Reşid Paşa elli yaşını mütecaviz olarak tabiatından vaz geçmeyeceğini dahi ifade ve ityan edip Ferik-i müşarünileyh bu haber ile Tophane'ye avdet ve zat-ı şâhane orada bulduklarından Fethi Paşa hazretleri

⁵ O tarihte Fransa'nın Türkiye elçisi Mösyö Tovnel idi.

hazır olduğu halde elçi-i mumailerhin ifadâtını ber-veçh-i muharrer hikâyet etmiş ve Ferik-i müşarünileyhin ibtida Tophane'de huzur-ı şâhaneye vüsulünde "lâ ve neam" haberinin istifsar olunması cây-ı dikkat olduğu misillu bu babta İzzet Efendi'nin mahcub olacağı keyfiyetinin muahharen îrad buyrulması dahi dikkate şayan bir keyfiyet olarak bu hususta meydana çıkışı Reşid Paşa hazretlerinin Fransalu ile uyduğu Ali Galip Paşa tarafından zât-ı şâhaneye ismâ olunmasından neşet edip müşarünileyh Reşid Paşa'nın istihdamı zât-ı şâhanece mültezem olmadığı ve bu dahi Fethi Paşa tâlimiyle bir entrika olduğu revîş-i halden istidlâl olunmuştur.

25 CUMADELÂHIR 1272 (1856 M)

Sadr-ı âzam Âli Paşa hazretleri konfransa tâyin buyrularak tanzimat meclis reisi Kıbrısı Mehmed Paşa kaymakam nasb buyrulmuştur. Kaymakamlık memuriyetinin serasker Mehmed Rüştü Paşa, ve seraskerlik kaymakamlığının Rumeli orduy-ı hümayunu kumandanı kaymakamı olup Dersaadet'te bulunan İsmail Paşa hazeratına ihalesi mukarrer olduğu halde müşarünileyh Rüştü Paşa hazretlerinin vukubulan istinkâfına mebni kariha-i şâhaneden olarak Mehmed Paşa memuriyeti icra kılınmıştır.

24 CUMADELÂHIR 1272 PAZAR

Sudûr-ı izâmdan Gelenbevî zâde Mehmed Said Efendi irtilal-i dâr-ı beka edip naaşı *Rumeli hisarı*'nda *Kayalar* nam mahalde kâin makbere-i mahsusasına naklolunmuştur.

26 CUMADELÂHIR 1271

Kaptan-ı derya sabık Halil Rifat Paşa pazartesi gecesi vefat edip naaşı Hazreti Halid رضى الله عنه ربه الودود Radiyallahü anh rabbi-hü'l-vedud civarına defnolunmuştur.

4 RECEP 1272

Hakkı Bey, Reşid Paşa hazretlerine gönderilmiş Mecalis-i âliye memuriyeti için.

5 RECEP 1272 ÇARŞAMBA

Safvet Efendi'nin dahiliye müsteşarlığına ve Hayreddin Paşa'ya maaş tahsisine dair vuku bulan ifade-i şifahiyesinden dolayı zat-ı şâhâne kaymakam Mehmed Paşa'ya igbirar buyurup Fuad

Paşa'nın kaymakamlığına mütedair mabeyince bazı lâkırdı cereyan etmiş olduğu işitilmiştir.

16 ŞABAN 1272 PAZARTESİ

Birbirini müteakip akdolunan Mecalis-i âliyede Kırım muntakasında bulunan asâkir-i şâhane ile Kırım ahalisinden hicret etmek isteyenlerin nakli ve ahali-i merkumenin *Dobruca* ovasına iskânı münasip olacağından bunlardan on sene müddetle vergi ve yirmi sene müddet hisse-i askeriye alınmayıp kendilerine arazi irae olunması ve teferruatı maddeleri müzakere olunarak iktiza eden sefainin tedarikine teşebbüs olunmuş ve Nusretiye ve Mukaddeme-i Hayr kalyon-ı hümayunlariyle Rehber ve Necm-i Şeref nam vapur-ı hümayunlar Beşiktaş pişgâhına ihraç olunup oradan Karadeniz canibine îzam kılınmış olduğu.

20 ŞABAN 1272

Üsküdar'da Hüdayi Hazretleri dergâhı reside-i hitam olduğundan oraya selâmlık resmi icra buyrulmuştur.

24 ŞABAN 1272 SALI

Serasker Mehmed Rüştü Paşa hazretleri li-ecli'l-istifa mabeyn-i hümayuna azimet etmiş olduğu işitilmiş ve sebep-i istifası dahi kaymakam Mehmed Paşa hazretleri tarafından geçende tersane-i âmirede akdolunan mecliste asâkir-i şâhaneye lâyikiyle bakılmamakta olduğuna dair vukubulan ifadâtтан neşet eylediği rivayet olunmakta bulunmuştur. Müşarünileyhin mabeyn-i hümayuna azimeti mekâtib-i şâhane imtihanının istizanı için olup zat-ı şâhane ile görüşemeyip Hakkı Bey vasitasiyle

26 SAFER 1273 CUMARTESİ

Zat-ı sadaret-penahînin (Âli Paşa'nın) Mabeyn-i hümayuna azimetiyle istifa etmiş olduğu istimâ olunmuştur. Sebeb-i istifa, Büyükdere'de bulunan İngiltere donanmasının Paris'te mün'akit olan muahede iktizasınca bu günlerde boğazların cenk sefâinine insidadı maddesinin icrası lâzım geleceğinden elhaletühazihi Büyükdere'de bulunan İngiliz donanmasının *Halic-i Kostantinye*'den *Bahr-i Sefid*'e avdet eylemesinin İngilterelüye ifade olunması ve bu suret kabul olunmadığı

halde protesto kılınması Fransa İmparatoru canibinden beyan olunmuş ve İngiltere donanmasının burada bulunması *Yılan adası*'yle *Polgrad* şehri ve *Memleketeyn*'in birleşmesi maddesinin men'i hususundan ibaret olmasıyla ve bunların Fransalı'nun dediği gibi tesviyesi Devlet-i aliyyeye muzır olarak kendileri dahi hayır-hah bulunmasıyla mevadd-ı mezkûreye bir hüsn-i suret verilmedikçe donanmanın avdet edemeyeceği cevabı verilmesinden neşet etmiş olduğu.

29 SAFER 1273

Hariciye nazırı Fuad Paşa'nın sahilhanesinde hususat-ı mezkûre için akd-i mükâleme olunmuştur.

3 REBİULEVVEL 1273 CUMARTESİ

Âli Paşa hazretlerinin makam-ı sadaretten infisaliyle Reşid Paşa hazretleri işbu sebt günü def'a-i hamis olarak mesned-i sadarete teşrif buyurmuş ve serkurena Neşet Bey ile Bâbüalî'ye gelip İngiltere devleti tarafından zat-ı şevket-simat-ı şâhaneye irsal olunan nişan bugün takdim olunacağı ve havass-ı vükelây-ı fiham mabeyni hümayunda tecemmû eylemiş olması cihetiyle müşarünileyh hazretleri dahi hatt-ı hümayun kıraatinden sonra Mabeyn-i hümayuna azimet buyurmuşlardır. Sadr-ı sabık-ı müşarünileyhin müddet-i sadareti ondokuz mah on bir gün olup bu müddetin elli dört günü Şefik Paşa hazretlerinin ve yüz otuz sekiz günü Kıbrıslı Mehmed Paşa hazretlerinin kaymakamlığı ile idare olunmuş ve bu cihetle müşarünileyh on üç mah yirmi beş gün Der-i saadette bulunmuştur.

22 REBİULEVVEL 1273 PERŞENBE

Sadr-ı sabık Âli Paşa, Fuad Paşa'nın yerine hariciye nazırı nasb buyrulup sadr-ı esbak Giridi Mustafa (Nailî) Paşa Mecalis-i âliyyeye ve serasker-i sabık Rıza Paşa seraskerlik memuriyetine ve Vasıf Paşa, Selim Paşa'nın yerine Hassa müşirliğine ve hassa müşiri esbak Reşid Paşa (darbhur) Dersaadet ordusu müşirliğine memur buyurulmuşlardır. Mesmuat; Hariciye nazırı Fuad Paşa bir kaç defa şifâhen istifa edip taraf-ı sadaretten geçirilmiş olduğu halde salı günü istifayı havi resmen bir ve mahremane olarak diğer bir kıta tezkire tahririyle hakipây-ı vekâlet-penahiye bi'l-irsal mahremâne tezkiresine azl ve nasb maddesi emr ve fermân şâhaneye menut olduğun-

dan bu babta şerefsudur buyrulacak irade-i seniyyeye değin memuriyetine devam eylemesi cevaben yazılıp keyfiyet taraf-ı eşref-i şâhaneye şifâhen ifade ve müşarünileyhin istifası kabul buyrulduğu halde yerine sadr-ı sabık Âli Paşa'nın memuriyeti münasip olacağı misillu Serasker Paşa'nın dahi istifa etmek niyetinde bulunduğundan böyle şey vukuu takdirinde kabul buyurulmaması ve belki şimdiden celb buyrulup bazı teminat icra buyrulması muvafık-ı maslahat olduğu ve sadr-ı esbak Mustafa Paşa ile Rıza Paşa'nın Mecalis-i âliyye memur buyrulması hâkipây-ı şâhaneye hikâye olundukta müşarünileyh Rıza Paşa'dan izhar-ı infial ile kendisine hiç bir vakitte emniyetleri olmadığından ve kendisinin hain olduğundan bahis buyurmasıyla beraber Fethi Paşa'ya dokunulmuyarak ve karabeti cihtiyle Mehmed Ali Paşa'ya bir şey denilmiyerek kusur her ne yapılır ise (muvafık) cevabı verilmesi üzerine taraf-ı sadaret-penahîden Rıza Paşa hakkında vuku bulan ifade geri alınarak avdet etmiş ve çarşamba günü hariciye nezaretine Âli Paşa'nın gelmesi hususu başkâtip Hakkı Bey vasıtasıyla zât-ı sadaret-penahîden istimzac buyrulup ertesi günü ber-minval-i muharrer tevcihat vuku bulmuş ve müşarünileyh Âli Paşa ve serasker (mütercim Rüştü Paşa) Paşa ve Fuad Paşa'nın istifa hususunda ittifak ve ittihadları olduğu karar-ı halden istidlâl olunmuş ve müşarünileyh Âli Paşa'nın yine istifa sadedinde bulunduğu sahîhen işitilmiştir.

24 REBİULEVVEL 1273 CUMARTESİ

Hariciye nazırı tâyin buyrulan Ali Paşa hazretleri taraf-ı sadarete istifanâme takdim etmiş.

26 REBİULEVVEL 1273 PAZARTESİ

Müşarünileyh Âli Paşa hazretlerinin zahirde illet-i vücudiyesinden bahis ile memuriyet-i âliyesinden afvına dair Mabeyn-i hümayuna ve taraf-ı sadarete istifanâmesini takdim etmiş ve bir iki defa dahi cânib-i Âli-i sadareten istitaf eylemiş olduğu işitilmiş idi. Bugün Mabeyn-i hümayun ketebesinden birinin Bâbüali'ye vürüd ederek zât-i vekâlet-penahînin bu babta olan mütalâaları istifsar olundukta müşarünileyhin afviyle yerine Meclis-i tanzimat âzasından Edhem Paşa'nın memuriyeti münasip olacağı ifadesiyle gelen zat iade olunup zât-ı sadaret-penahî dahi görüşmek üzere Bâbiseraskeri'ye teşrif buyurmuş

olduğundan akiblerinde mabeyn kapı çuhadarı Mehmed Bey gelip Edhem Paşa'nın taraf-ı şâhaneden istenilmiş olduğunu bi'l-ifâde zat-ı vekâletpenahi oradan Bâbîâli'ye avdet buyurmuş ve sahilhane-i âciziye avdet olunmak üzere akşam ezanı okunurken *Bahçe kapısı*'na vürudumuzda mir-i mumaileyhin Edhem Paşa'yı orada beklemekte olduğu görülmüştür. (Abdülhamid Ferit Paşa bu tarihte bâlâ rütbe- siyle serasker müsteşarı bulunmakta idi.)

7 CUMADELÂHİR 1273 (1857 Şubat)

Bâb-ı fetvâ - penahîde hıristiyanlardan asker ahzına dair akdo- lunan mecliste Fuad Paşa tarafından bazı güna itiraz vuku bularak bundan dolayı zât-ı sadaret-penahînin müşarünileyh Fuad Paşa'ya muğber olduğu işitilmiştir (Fuat Paşa bu tarihte Âli Paşa ile beraber Mecalis-i âliyyeye memur idi).

16 CUMADELÂHİR 1273

Vefat-ı Rıfat (Sadık) Paşa an-âzây-ı Meclis-i tanzimat وفات رفعت باشا عن اعضاء مجلس تنظييات

20 CUMADELÂHİR 1273

Vukû-ı isâet-i kethüdây-ı hazine-i hümayun:

Hazine-i hümayun kethüdası bulunan Daye zâde Mehmed Bey'in Hırka-i saadet odasında ve Hazine-i hümayunda mahfuz san- duka-i emanet olan teberrükât-ı celile hakkında bazı güna riayetsiz- liği ve bunlardan bir azının bahre ve bir miktarının bire ilkasına icti- sar eylemiş olduğu tahakkuk ve tebeyyün etmesiyle kendisi kiler oda- sında hapsolunarak ve konağı etrafına kordon çevrilerek Meclis-i vâlâ reisi Şefik Paşa ve Tanzimat müftisi Rüştü Molla ve Maliye müf- tüsü Sadettin Molla ile Meclis-i vâlâ âzasından Ziver Efendi marifetleriyle istintakı icra kılınmakta olduğu.

25 CUMADELÂHİR 1273 CUMA

Hazine kethüdası bulunan Mehmed Bey'in nef'-i müebbetle *Kıbrıs* ceziresine iclâsı ve oraya vusulünde kalebend edilmesi ittifak-ı âra ile kararlaştırılarak kendisi Tair-i Bahrî nam vapur-ı hüma- yuna irkâben menfasına gönderilmiştir.

9 RECEP 1273

İki gün evvel Darüssaade ağası bulunan Hüseyin Ağa, hazine vekili Abdülgani Ağa çırağ buyrularak baş musahip Rasim Ağa Darüssaade ağası, ikinci musahip Tahsin Ağa hazine vekili ve üçüncü musahip Yakup Ağa baş musahip nasb buyrulmuş olduğu işitilmiştir.

15 RECEP 1273

Kıbrıs'a neyfolunan Hazine kethüdasının (Daye zâde Mehmed Bey) esnây-ı rahta telef edilmiş olduğu işitilmiştir.

27 RECEP 1273

Darüssaade ağası bulunan Rasim Mehmed Ağa'nın infisaliyle yerine Tahsin Ağa Ağa-i Darüssaade nasb buyrulmuş.

14 ŞABAN 1273 PERŞENBE

Şehzade Nureddin Efendi hazretlerinin bed'i besmele ve Reşad Efendi ve Ahmed Kemalettin Efendi ve Burhaneddin Efendi hazerâtının hetemat-ı şerif cemiyet-i seniyyesi Beşiktaş sarây-ı hümayununda icra buyrulmuştur.

7 ZİLKADE 1273 PAZARTESİ

Reşat Efendi, Kemaleddin Efendi, Burhaneddin Efendi, Nureddin Efendi hazerâtının işbu pazartesi günü saat yirmi dakika mürurunda Beşiktaş sahilsaray-ı hümayununda emr-i mesnun-ı hitanları bi'l-icra top endahiyle ilân-ı keyfiyet olunmuş ve etfal-i sairenin dahi mekteb-i idadiyede hitanlarının icrasına mübâşeret kılınmıştır.

Reşat Efendi'yi İsmail Paşa Kemaleddin Efendi'yi Şakir Efendi Burhaneddin Efendi'yi Mehmed Efendi ve Nureddin Efendi'yi Nuri Bey sünnet etmişlerdir.

5 ZİLHİCCE 1273 PAZAR

Bâb-ıâli'de meclis:

Memleketeyn [Eflâk - Bogdan] meselesi üzerine geçen hafta gece Sahilhane-i seraskeride ve ertesi günü sahilhâne-i hazret-i sadaret-penâhîde akd-i meclis olunarak beylerin [Eflâk ve Boğdan beylerinin]

intihabı maddesinin Paris muahedesi iktizasınca ahaliye havale olunması Fransa sefaretı tarafından ve bunun tehiri hususu İngiltere sefiri canibinden ısrar olunarak buna bir karar verilememiş ve sefaretler devletleri canibine müracaata mecbur olarak ol vakitten beru Fransa sefaretı tercümanlarının Bâbîâli'ye gitmedikleri istihbar kılınmıştır.

8 ZİLHİCCE 1273 ÇARŞANBA

Memleketeyn üzerinde şimdiye kadar yapılan şeylerin kâffeten feshine dair Fransa İmparatoru namuna olarak Fransa elçisi canibinden Bâbîâli'ye bir nota verilerek iki güne kadar cevabı talep olunmuştur.

11 ZİLHİCCE 1273 CUMARTESİ

İyd-i şerifin ibtidası cuma günü saat dokuz, on kararlarında sadr-ı âzam Reşid Paşa ile Mecalis-i âliyye memur Giridli Mustafa Paşa ve bazı zevat Mabeyn-i hümayuna celb olunarak müşarünileyh Mustafa Paşa hazretleri mühr-i hümayun îtasiyle tebcil ve müşarünileyh Reşid Paşa hazretleri Meclis-i tanzimat riyasetine ve sadr-ı esbak Âli Paşa hazretleri Hariciye nezaretine ve tanzimat reisi sabık Mehmed Paşa (Kıbrıslı) hazretleri Mecalis-i aliyyeye ve hariciye sabık (nazırı) Ali Galip Paşa (Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu) hazretleri Evkaf-ı hümayun nezaretine ve Meclis-i vâlâ âzasından Kâmil Paşa hazretleri Seraskerliğe ve Evkaf nazırı sabık Hasib Paşa Maliye nezaretine memur buyrularak serasker-i sabık Rıza Paşa ve Maliye nazırı sabık Safvetî Paşa hazeratının sahilhanelerinde ikametleri muktezây-ı irade-i seniyyeden olarak kendilerine müstevfa maaş tahsis kılınmıştır.

13 ZİLHİCCE 1273 PAZARTESİ

Rikâb resm-i âlilerinin icrasından sonra yâni saat dokuz raddelelerinde havass-ı vükelâ Kuruçeşme'de kâin daire-i kapudanîde (Damat Mehmed Ali Paşa) tecemmü ederek memleketeyn meselesi üzerine akd-i meclis olunmuş ve İngiltere Sefiri Kanin li-ecli'l-mülakat Mabeyn-i hümayuna azimet eylemiştir.

16 ZİLHİCCE 1273

Fransa ve Rusya ve Prusya ve Sardinye elçilerinin memleke-

teyn meselesinden dolayı armalarını indirerek müteheyyi-i azimet oldukları.

21 ZİLHİCCE 1273

Bâdehu vuku bulacak iş'ara intizaran Dersaadet'ten te'hir-i hareketle keyfiyeti rüfekası bulunan Rusya ve Prusya ve Sardunya süferasına dahi bildirmesine dair Fransız elçisine tahrirat-ı telgrafîyye gelmiş ve Fransız İmparatoru dahi Londra'ya azimet etmiştir.

25 ZİLHİCCE 1273

Serasker-i esbak Mehmed Rüşdü Paşa ikinci mabeyinci Ahmed Bey vasıtasıyla *Büyük Çamlıca*'da kâin bağından Mabeyn-i hümayuna celb buyrularak seraskerlik memuriyet-i cesimesi kariha-i şâhaneden uhdesine bi't-tevcih Bâbîâli'ye îzam buyrulmuş ve serasker-i sabık Kâmil Paşa Bâb-ı seraskerîde bulunduğu halde karakulak ile kendisine ihbâr-ı keyfiyet olunarak konağına azimet etmiştir.

4 REBİULEVVEL 1274

Makam-ı sadarete bulunan Mustafa Naili Paşa hazretlerinin yerine Tanzimat Meclisi reisi sabık Reşid Paşa ve serasker Mehmed Rüşdü Paşa'nın yerine Serasker-i esbak Rıza Paşa ve Tophane müşiri Vasıf Paşa'nın yerine Tophane müşiri sabık Fethi Paşa, Asâkir-i hassa müşirliği Tophane müşiri sabık Vasıf Paşa'ya tevcih.

4 CUMADELEVVEL 1274 PAZARTESİ

Fransa elçisi Tovnel Hariciye nazırı Âli Paşa hazretlerinin konağına ziyafete azimetle orada Reşid Paşa hazretiyle mülâkat etmiştir.

25 CUMADELEVVEL 1274 (1858 M)

Makam-ı sadarete bulunan Reşid Paşa evvelki cuma gününden beri na-mizac olarak geçen perşembe saat beş altı (ezanî) raddelelerinde irtihal-i dâr-ı beka ettiklerinden ertesi cuma günü naaşî sahilhanesinden vapur ile Köprüye ve oradan da Beyazid cami-i şerifine îsal olunarak selât-ı cenaze ba'de'l-edâ cami civarında kâin makberede pederi yanına defnolunup cuma, cumartesi ve pazar günleri burc-ı

akrebte olduğundan yerine ahari nasb ve tâyin buyrulmayıp makam-ı sadaret dört gün hali kalmış ve mesalih-i devlet tatil olmuştu.

Bugün Hariciye nazırı Âli Paşa ve Tanzimat reisi esbak Mehmed (Kıbrıslı) ve Tanzimat riyasetinde bulunan Fuad Paşa Serkurena Osman Bey vasıtasıyla mâbeyn-i hümayun-ı şâhaneye davet buyrulup sadaret-i uzmâ hizmet-i celilesi müşarünileyh Âli Paşa ve Tanzimat riyaseti Mehmed Paşa ve Hariciye nezareti Fuad Paşa hazeratına bi't-tevcih kendileri Bâbîâli'ye isra ve memuriyetleri icra buyrulmuştur.

24 ZİLHİCCE 1274

Zât-ı şâhâne bugün saat beş kararlarında kaptan Mehmed Ali Paşa ve serasker Rıza Paşa ve Tophâne müşiri Mehmed (Mütercim Mehmed Rüştü) Paşalar beraber olduğu halde Kapak vapur-ı hümayununa râkiben Ayastafanos'a azimet buyuracaklarından gerek azimet ve gerek avdet-i mülûkânede iktiza eden mahallerde top ve tüfenk endaht olunmasına irade-i seniyye müteallik buyrulduğu bâ-tezkire-i aliyye iş'ar buyrulmasıyla Dersaadet ordusundan Topkapı'ya ve hassa ordusundan *Mehmed Paşa köşkü*'ne (Üsküdar'da) ve *Şemsi Paşa*'ya ve *Dolmabahçe*'ye asker tertip olunduğu misillü *Tophane*'ye dahi Tophane mensubâtından asâkir geçirilerek ve ebvâb-ı Kostantiniyye'den yâni *Yenikapı* ve *Samatya*'da bir münasip mevki bulunduğu halde oraya dahi asker keşide olunarak azimet ve avdet-i seniyyede top ve tüfenk endaht olunacaktır.

25 ZİLHİCCE 1274

Bir gece Ayastafanos'ta beytütetle saat beş kararlarında avdet-i seniyye vuku bulmuş.

26 ZİLHİCCE 1274

Vapur ile şeref-vürûd eden irade-i seniyyeye mebni vükelây-ı devlet Topkapı haricinde zat-ı şâhâneyi istikbal edip kemâfissabık top tüfenk endaht olunmuştur.

Zât-ı şâhânenin bu veçhile azimet ve avdet-i seniyyelerine herkes birer günâ mâna verip şöyle ki: kimi uskur vapura henüz binmemiş olduğundan bunu tecrübe için ve bazıları konferanstan hafiyyen güzel haberler vürûduna mebni icrây-ı şenlik zımnında olduğunu irad

etmekte ve saireleri de yakıştırdıkları şeyleri tefevvüh eylemekte olarak halbuki bunlar hep efvahî kelâmdan ve erâcif ve türrehâttan ibarettir. Hakikat-i hal başka suretle olup yâni bundan on, onbeş gün mukaddem bu günlerde Der-i saadet'te bir azim ihtilâl zuhuriyle zât-ı şâhâne hal' ve Aziz Efendi tahta iclâs olunacağına dair Der-i saadet'te bulunan kâffe-i süferaya Fransaviyyü'l-ibare imzasız olarak birer varaka verilmiş ve bunun üzerine sefaretler canibinden dahi böyle bir şey zuhurunda bunu def'e Der-i saadet'te kuvve-i askeriye mevcut olup olmadığı istifsar olunmasına mebni Der-i saadet'te yirmi bin miktarı asâkir-i şâhane mevcut olduğu haber verilmesiyle beraber buna cüret edenler dahi derdest-i taharrî bulunmuş idi.

İşbu seyahat-i seniyyenin vükelânın tertibi veyahut zat-ı şâhanenin rey ve tedbiri olmak üzere bundan neşet etmiş olması aaleb-i memuldür. Bu babta pek çok diyecek söz var ise de ihtiyar-ı sükût olundu.

Mesalih-i devlet-i aliyenin mühver-i lâyikinde rü'yet olunmamasından ve bu da sadr-ı âzam Âli Paşa'nın gevşekliğinden neşet eylediğinden dolayı sefaretler caniblerinden vükelâyâ bess-ü-şekva olunmuş ve yalnız vikaye-i mansıb zımında vükelânın birbiriyle derkâr olan ittifakından nâşi sadr-ı âzam-i müşarünleyhten izhâr-ı memnu-niyet olduğu istihbar kılınmıştır.

8 MUHARREM 1275 SALI

Suret-i hatt-ı hümayun:

Benim vezir-i meâli-semirim

Hasbe'l-îcap sur-ı hümayunumuzdan dolayı vukubulan ve bundan başka hilâf-ı rızây-ı mülûkânemiz olarak müteallikat-ı şâhanemiz taraflarından tasarrufsuzluk ve kayıtsızlık sureti gösterilerek bazı mübayaat vuku bulmakta olduğu mesmuumuz olup bundan böyle kâffe-i müteallikat-ı şâhânemizin tahsisatlarıyla idare olunarak andan fazla bir güna masrafları vukû bulmasına kat'îyyen rızamız olmadığından gerek tebaa-i devlet-i aliyemizden ve gerek hariçten hiç kimesnenin her ne vakit olur ise matlubuma destares olurum mülâhazasıyla istenilen şeyleri getürmeğe mecburiyetleri olmadığı başkaca hatt-ı hümayunumuzla dahi ilân olunacak ise de işbu irade-i seniyyemizi bilcümle hademe ve memurîne ifade edip şayet hilâf-ı harekette bulunanlar olur ise anın dahi önü kestirilmek ve îcabına göre hapis ve tedip ettirilmek ve bunlara dair lâ-yenkati tahkikat ve tetkikat icra

olunmak lâzım geldiğinden serasker Rıza Paşa'nın bu hususa tâyini nezdimizde tensip olunmuş ve binaberin münasebet-i mevkiyyesi cihetiyle Tophane-i âmiremiş müşirliği idaresinin bizzat seraskerliğe ilhakiyle müşarünileyhe ihalesi ve Tophanemiz müşiri Mehmed (Rüştü) Paşa dahi mütehayyizan-ı vükelâmızdan bulunduğundan onun dahi meclise memuriyeti münasip görülüp müşarünileyhima celb ile memuriyetleri bi'l-icra Bâb-ı âlimize gönderilmiş olduğundan ve müşarünileyh Serasker paşa ile Maliye ve Hazine-i hassa nazırları paşalar heman bi'l-ictima müzakere-i maslahata mübaşeret ederek ve hakka makrun olan ve nice sebeplerden dolayı fahiş bulunan düyunu tetkik olunarak defterlerinin tanzimi ve vakten mine'l-evkat bu makule şey vuku bulmaması esbabının behemehal bulunması dahi irade-i katiyyemiz iktizasından bulunduğundan serian îcab-ı hale ibtidar olunsun (8 Muharrem 75 yevm Salı). İşbu hatt-ı hümayunun sebebi zuhuruna dair tahkikat:

Geçen cuma günü zât-ı şâhane Tophane-i âmireye teşrif buyurup Tophane-i âmire müşiri Mehmed Rüştü Paşa ile bazı müsahabat cereyanından sonra kelâm Reşid Paşa merhuma intikal ile müşarünileyhin Devlet-i aliyyeye açtığı yara vükelây-ı devlet başbaşa verse yirmi sene müddette iltiyam kabul etmiyeceğine ve meydanda olan fenalıkların neticesi vahim olduğuna dair müşarünileyh Mehmed (Rüştü) Paşa tarafından îrad olunan ifadâta cevab-ı müsakit verilemediği müşarünileyhin huzur-ı şâhânedan çıkmasıyla beraber taraf-ı mülükânedan serkurena Osman Bey'e hikâye buyrulmuş ve mir-i mûmaileyh dahi bunun merhumun hal-i hayatında ifade olunması lâzım gelirken niçin ol vakit ihtar olunmadığı cevabı verilmiş olsa idi münasip olurdu demesi üzerine müşir müşarünileyh bittekrar huzur-ı hümayuna celb birle münasebet getirilerek mir-i müşarünileyh canibinden ol veçhile cevap verilmiş olduğunu müteakip müşarünileyh dahi eğerçi ol vakit bizler adam yerine konulup da sual buyrulmuş olsa idi hakikat-i hali ifadede kusur olunmazdı demesine mebni bu keyfiyet telâşî mûcib olmasıyla sarây-ı hümayuna azimet ve ol gece bu hal ile imrar-ı vakit buyrulmuş ve ferdâsı pazar günü bazı güne ifadât-ı şifahiiyesi olduğundan mabeyin-i hümayuna azimeti hususuna dair sadr-ı âzam Âli Paşa tarafından ba-tezkrie vukubulan istizana mebni müşarünileyh celb buyrularak vuku bulacak ifadâtı lede's-sual azl, nefy veyahut katlolunmasını temenni ile beraber Devlet-i aliyyenin hal-i hazırımın pek fena halde ola-

rak bunun bir az müddet devamı maazallah-ü teâlâ altıyüz senelik Devlet-i aliyyenin inkrızını mûcib olacağından bu babta tedabir-i lâzimeye teşebbüs olunması vacibât-ı umûrdan olduğunu ifade ve Devlet-i aliyyenin müzayaka-i maliyesi derece-i nihayeye varmış olduğu halde Der-i saadet'ten peyapey Avrupa'ya murassa zi-kıymet ayna ve piyata ve buna mümasil eşyay-ı nefise ismarlanmakta ve şu sefaket bilcümle Avrupa ahali taraflarından ve hususa Fransa İmparatoru ve İngiltere Kırالیçesi caniblerinden bizzat takbih olunmakta olup çarçabuk bu uygunsuzluğun bir çare-i serii istihsal olunmadığı halde Avrupa'ca bir iş görülemeyeceği ve Devlet-i aliyyeye batmış nazariyle bakılmakta olduğu Fuad Paşa'nın cümle-i ifadâtından olduğunu dahi ilâve-i kelâm ederek zat-ı sadaret-penahî Bâbiâli'ye avdet ve zat-ı şâhâne dahi kemal-i iztirap ve piçtaba duçar ile Topkapı sarayına azimet buyurup serasker Rıza Paşa ve Maliye Nazırı Safvetî Paşa ve hazine-i hassa nazırı Muhtar Paşa hazeratını oraya celb ve harem-i hümayunun tesviye-i muhasebatı kendilerine havale olunacağından ifây-ı muktezasına îtina ve dikkat eylemelerini emir ve tenbih buyurmuş ve ertesi günü zât-ı sadaret-penahi vuku bulan ifadâtan dolayı azline müterakkiben Bâb-iâli'ye gelmeyip sahilhanesinde bulunduğu halde mâbeyn-i hümayuna celb ve müzakere-i maslahat buyrulduktan sonra salı günü bâlâda muharrer hatt-ı hümayun muktezay-ı münifi üzere müşarünileyhim bu hususa memur buyurulmuştur; Cenab-ı Hak encamını hayır buyursun Âmin.

17 MUHARREM 1275 PERŞENBE

Zât-ı şâhâne Bâbiâli'ye teşrif ile sadr-ı âzam Âli Paşa ve Kaptan Mehmed Ali Paşa ve serasker Rıza Paşa ve ticaret nazırı Ali Galip Paşa ve meclis âzasından Damad Edhem ve Mahmud ve İlhami Paşalar ve maliye nazırı Safvetî Paşa ve hazine-i hassa nazırı Muhtar Paşa hazeratını huzur-ı hümayuna celb ile sultanların düyunundan müşarünileyhim Mehmed Ali ve Ali Galip ve Edhem ve Mahmud ve İlhami Paşaları tevbih ve tekdir ve kendilerinden emin olmadığını tezkir buyurduktan (sonra) sadr-ı âzama dahi bu sırada muaheze ile Meclis-i vâlâ dairesine teşrif buyurmuş ve sureti zırde yazılacak hatt-ı hümayun kıraat olunduğunu müteakip bi't-tekrar müşarünileyhimden sadr-ı âzam ile Mehmed Ali Paşa ve serasker Paşa hazeratını ihzar ederek sureta düyundan ve

mânen Aziz Efendi meselesinden dolayı müşarünileyh Mehmed Ali Paşa'yı kemal-i hiddet ve şiddet üzere muahaze buyurup katil ve hain ve ölümüne (padişahın ölümüne) muntazır olduğunu bi'l-beyan üzerine hücum ederek ve *Mehmed Ali, Abdülmecid ölmez seni gebertirim* diyerek ve bir çok kabayihini serdederek oradan def ve muahharen müşarünileyhimi tekrar huzura celb ile *Mehmed Ali Paşa pek çok yemin etti, ben sözümü geri aldım* diyerek sarây-ı hümayuna azimet ve vükelâ dahi yerlerine avdet etmiş ve ferdası cuma günü Mehmed Ali Paşa ber-mutad selâmlık resm-i âlisinde bulunup ertesi cumartesi günü müşarünileyh kaptanlıktan azl ile meclis-i tanzimat reisi Kıbrıslı Mehmed Paşa ve onun yerine mecalise memur Mehmed Rüştü Paşa bâ-hat nasb ve tâyin buyrulmuş ve müşarünileyh Ali Galip Paşa, Edhem Paşa ve Mahmud Paşa ve İlhami Paşa sahilsaraylarında ikametlerine emrû ferman buyrulmuştur.

5 RECEP 1275 (1859 M) SALI

Akib-i rikâbta mabeyn-i hümayuna azimet ve düvel-i ecnebiyye tebaasından Hazâin-i şâhânedede matlûbâtı olan tüccara esham-ı müm-taze-i cedide îta kılınacağından bahis ile İngiltere elçisi, maliye nazırı Safvetî Paşa hazretlerinden şikâyeti havi bir varaka îta etmiş ve varaka-i merkume iktizasının müzakeresi zımnında taraf-ı şâhânededen Meclis-i vükelâya irsal buyrulmuş olduğundan esham-ı mezkûrenin ol veçhile eshâb-ı matluba îtası zımnında Hazâin-i şâhânededen verilmesi hakkında vükelânın malûmatı olmasına mebni bu babta nazır-ı müşarünileyhin lehine olarak bir mazbata tanzim olunmuş ise de elçi-i mumaileyh, müşarünileyhin azli hususunu iltimas ve beher gün tercüman vasıtasıyla zât-ı şâhaneyi tazyikden hâlî olmayıp bunun üzerine zât-ı mülûkâne Topkapı sarayında zât-ı sadaret-penahi ile mülâkat etmiş ve serkurena Osman Bey ve ikinci mabeynci Ahmed Bey dahi bu husus zımnında Bâbiâli'ye gönderilmiş olup henüz buna dair bir karar verilmemiştir.

21 RECEP 1276 PERŞENBE (1860 M)

Maliye nazırı Safvetî Paşa hazretlerinin lehine olarak her ne kadar vükelâ cânibinden mazbata tanzim olunmuş ise de İngiltere elçisinin vuku bulmakta olan ısrarına mebni nâzır-ı müşarünileyhin bekası uymayıp fakat bunun üzerine azli namus-ı Devlet-i aliyeye

dokunacağından kendisinin istifa etmesine karar verilerek ol veçhile müşarünileyh tarafından Bâbîâli'ye istifaname takdim olunduğu istihbar olunup her ne suretle olursa olsun müşarünileyhin azli elçi-i mumaileyhin vukubulan şikâyeti üzerine demek olacağından bâis-i teessüf olmaktadır. Bunun hakikatini yerinde beyan etmek lâzım geldiğinden ifadeye ibtidar kılınır şöyle ki :

Geçenlerde bâb-ı fetva-penâhîde mün'akid Meclis-i meşverette mesele-i sabika esnasında hıristiyanlar hakkında neşrolunan fermân-ı âlinin icrası, ahkâm-ı münderecesi lüzumu hariciye nazırı Fuad Paşa tarafından îrad olunması üzerine müşarünileyh Safvetî Paşa pek de sağ ayakkabı değilse de bu babta muktezây-ı hamiyyeti üzere bunun mazarrat-ı âtiyesini ta'dad ile beraber bunu terviç âdeti dinsizlik demek olacağını yad etmesi üzerine kemal-i tehevvrle, hariciye nazırı müşarünileyh dahi sen de hâinsin demiş ve meclise bir fenalık gelerek huzzar mahallerine avdet eylemişler idi.. Şimdi İngiltere elçisinin müşarünileyh Safvetî Paşa hakkında vuku bulan şikâyeti bir talim ile olmak ihtimalinden gayr-i baid görünüp hal-i hazır teemmül buyurula.

17 SAFER 1276 PERŞENBE

Bir müddettenberi bazı sebük-magzânın devlet ve vükelâ aleyhine ittifak etmiş oldukları serasker Rıza Paşa tarafından haber alınarak bunlardan Tophane müftisi ve Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi ve yüksek kaldırımında sakın Halidi meşayihinden Feyzullah Efendi ile zabıtân-ı askeriyyeden bazıları ahz-ü girift olarak *Kuleli*'de muhakemeleri icra olunmakta olduğu.

9 REBİULÂHIR 1276

Kuleli'de olan mahbusinden bazıları nefy ve bir azı pranga-bend edilmiş ve bir kaçı dahi koyuverilmiştir.

24 RECEP 1277 (1861 M)

Meclis-i vâlâ başkâtibi Midhad Efendi'ye (Merhum Midhat Paşa) bâ-rütbe-i bâlây-ı vezaret *Niş* eyâleti tevcih buyrulmuştur.

17 ZİLHİCCE 1277 SALI

Sultan Abdülmecid işbu salı günü sabahleyin üç saat on dakika mürûrunda irtihal-i dâr-ı beka buyurmuş ve makam-ı sada-

rette bulunan Kıbrıslı Mehmed Paşa ve kaptan-ı derya Mehmed Ali Paşa ve serasker Rıza Paşa yevm-i mezkûrda saat yarım sularında vuku bulan davete mebni mabeyn-i hümayunda bulunmuş olduklarından merhum müşarünileyh hazretlerinin birader-i mealigüherleri Sultan Abdülaziz bin Sultan Mahmud Han hazretleri müşarünileyhim marifetleriyle daire-i mahsusalarından mabeyn-i hümayun canib-i âlisine celb ve vezir odasının muhazisinde kâin odaya ik'ad ile merhum müşarünileyhin naaşı Hırka-i saadet dairesine naklolunmuş ve bâdehu zat-ı şâhâne dahi müşarünileyhimi bi'l-istishab kıçta iki nefer çavuş olduğhalde kendilerine mahsus olan beş çifte kayığa rakiben Topkapı saray-ı hümayununa azimet ve hazine kethüdası, Ağa dairesi civarında kâin Kasr-ı âlide bir müddet âram ve istirahat buyurduktan sonra Babüssaade pişgâhında tehyie olunan taht-ı âli-bahta cülûs ve muayede-i hümayunda olduğu misillü vükelâ ve ulema rical-i devlet ve ümeray-ı askeriye ve memurîn taraflarından resm-i biat icra ve münadiler vasıtasıyla îlân-ı keyfiyet olduğunu müteakib mevaki-i mütadeden yirmî bir pare top endahtıyla izhar-ı meserret kılınarak resm-i mezkûrun hitamında zât-ı şâhane kemal-i şevket ve iclâl ile Beşiktaş (Dolmabahçe) sarây-ı hümayununa avdet buyurmuş ve müşarünileyh Mehmed Ali Paşa dahi beraberce mabeyn-i hümayuna götürmüşlerdir.

Merhum müşarünileyh hazretleri tekfin ve techizi bâde'l-îfa nâşları Babüssaade pişgâhına çıkarılarak selât-ı cenaze eda ile *Sultan Selim*'de îdad olunan türbe-i şerifeye alay ile nakl ve îsal kılınmıştır.

26 ZİLHİCCE 1277 PERŞENBE

Taklid-i seyf (تقليد سيف) resm-i âlisi icra buyrulmuştur şöyle ki : Kâffe-i vükelâ ve memurîn-i devlet ve sudûr-ı ızam hazerâtiyle İstanbul ve Mekke pâyesinde bulunan daiyan ve huzur-ı mütad olan ümera ve zabitan-ı askeriye, Hazret-i Halid Radiyallahü anh civarında tecemmû ederek zât-ı şâhane bahren büyük iskeleye teşrif ve oradan selâmlık resmine mahsus olan alay ile mahfel-i hümayunı teşrif ve orada kudûm-ı şâhaneye muntazır bulunan vükelâ ve âyan ve memurine atf-ı nigâh ile taltif buyurup ve bâde edây-ı selât-ı zuhr, türbe-i şerife azimet birle feth-i şerif kıraatinden sonra derun-i türbe-i şerifede taklid-i seyf buyrulduğunu müteakip Şeyh Necati Efendi (Eyüp'te Taşlıburun dergâhı Şeyhi) makama münasip ed'iyeyi ifa ve Şeyh

Nuri Efendi dahi teberrüken fatiha güya ile derun-ı türbe-i şerifede bulunan vükelây-ı fiham ve sudûr-ı ızâm Oyuncakçılar içine gelerek resm-i teşrifat veçhile tertib-i alay olunup Hanım sultanlar sarayı pişgâhından (Defterdar caddesinden-Feshane'nin bulunduğu cadde-den) *Eğrikapı* caddesiyle *Edirnekapısı*'ndan ve *Çukurbostan* tarikiyle *Sultan Selim* caddesinden mürur ve Fatih Türbe-i şerifesini bâde'z-ziyare haffaflar (Kavaflar) içinden ve *Sarachane* önünden ve *Şehzadebaşı* ve *Bayezid* meydanından ve *Kökçüler kapısı*'ndan ubûr olunarak cennetmekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin türbeleri dahi ziyaret ve saray-ı hümayuna teşrif buyurup halk cemal-i şâhane ile rehin-i mesar olmuştur. *Eğrikapı* civarında *Kuyubaşı* nam mahalde süfera için çadır kurulmuştur.

5 MUHARREM 1278 (1861 Temmuz)

Zât-ı şâhanenin cülûslarından evvel tevellüd edip ismi Yusuf İzzettin tesmiye buyrulmuş olan şehzadelerin ilân-ı velâdeti zımında Bâbiâli'ye hatt-ı hümayun vürûd etmiştir.

Benim vezir-i meâli-semirim.

Hazret-i Rabbilâleminin ihsan-ı ilâhisi olarak yetmiş dört senesi şehri saferü'l-hayrının yirmi birinci cumartesi gecesini bir mahdumum dünyaya gelip ismi Yusuf İzzeddin tesmiye kılınmış olduğundan müşarünileyhin ilân-ı velâdetine ibtidar olunsun. Cenâb-ı hak cümleyi teyidât-ı rabbanîyesine mazhar buyursun Âmin bi-hürmet-i seyidi'l-murselîn.

9 RECEP 1279 (1862 aralık)

Zât-ı şâhâne vükelây-ı mevcudeden emin olmadıklarından bunların tebdili efkârında olup⁶ bir çok havadis işitilmekte olduğu ve vükelâdan bazıları temaruz eylemekte oldukları halde zât-ı şâhane akdemce hafiyen ihtiyar Said Paşa'ya bir mabeynci gönderip kendisinin makam-ı sadarete getirileceği tebşir olunmuş ve Rıza Paşa ve Hasib Paşa ve Safvetî Paşa'nın dahi istihdam olunmaları mutasavver bulunmuş olduğu haber alınması ve bu keyfiyetin muahharen kaptan Mehmed Ali Paşa'ya bir nebze açılması üzerine

⁶ Bu tarihte sadarete Keçeci zâde Fuad Paşa bulunuyordu.

vükelây-ı hazıradan birinin infisali zuhûrunda diğerlerinin dahi istifa eyliyeceklerine dair Sadr-ı âzam Fuad Paşa ve hariciye nazırı Âli Paşa ve serasker Rüştü Paşa ve kaptan Mehmed Ali Paşa beyinlerinde akd-i mukavele olunduğu sahidten tahkik kılınmış ve müşarünileyhim bu akşam bu madde için hane-i sadr-ı âzâmide tecemmu etmişlerdir.

Vezir-i meâli-semirim Yusuf Kâmil Paşa.

Fuad Paşa'nın vuku bulan istifasına mebni ⁷ hizmet-i sadaretin bir münasip zata ihalesi lâzım gelmiş ve sen dirayet ve fetanetle muttasıf vükelây-ı saltanat-ı seniyyeden bulunduğundan hizmet-i mezkûrenin uhde-i hamiyetine tevcihi nez'dimizde bi't-tensip iktizası icra kılınmış olmağla vükelây-ı sairemizle bi'l-ittifak mesalih-i devletimizin hüsn-i rü'yet ve temşiyetine ikdam ve gayret eyliyesin. Cenab-ı hak mazhar-ı tevfiyat buyursun. Recep 15 sene 1279.

RAMAZAN 1279 (1863 Şubat)

Ruznâme sahibi Abdülhamid Ferid Efendi'nin Meclis-i vâlâ âzalığına tâyini :

Serasker müsteşarlığından bi'l-infisal meclis-i vâlâ âzalığına memuriyetimiz icra ve yerimize Meclis-i vâlâ âzasından Mecid Efendi memur buyrulmuştur. Müsteşarlık müddetimiz sekiz sene üç mah yirmi bir gün (1271 ca ilâ 1259 Ramazan) Masarif nezareti müddeti bir sene yedi ay yirmi dört gün.

REBİULÂHIR 1280

Uhde-i âcizanemize Evkaf-ı hümayun nezareti tevcih buyrulmuştur.

19 RECEP 1280

Burhan ve Şadan'ın bed'i besmele ve Hasene'nin (Çocukları) hatm-i şerif cemiyetleri icra olunmuştur.

⁷ Fuad Paşa'nın istifası, aralarındaki karar mücibince Mehmed Ali Paşa'nın kaptanlığından ve Mütercim Rüştü Paşa'nın seraskerlikten azilleri dolayısıyla.

29 CUMADEVVEL 1282 (1885)

Evkaf-ı hümayun nezaretinden infisalimiz vukûiyle Meclis-i vâlâ âzalığına memuriyetimiz icra kılınmıştır.

5 REBİULEVVEL 1283 (1866 Temmuz)

Evkaf-ı hümayun nezaretine memuriyetimiz (ikinci defa) icra ve ilân olunmuştur. Aynı ayın on dokuzunda Adile Sultan kethüdalığı ilâveten uhdemize verilmiştir.

12 ZİLKADE 1284

Bugün Evkaf-ı hümayun nezaretinden infisalimiz vuku bulup Şurây-ı devlet âzalığına tâyin olduk. Müddet-i nezaretimiz yirmi mah onyedî gündür.

20 ZİLKADE 1284 (1868 M)

Sadâret-i uzmâ müsteşarlığına memuriyetimiz icra buyrulmuştur.

21 REBİULEVVEL 1284

İzzeddin (Abdülhamid Ferit Paşa'nın oğlu) Şurây-ı devlet âzalığına tâyin buyruldu.

3 REBİULÂHIR 1286 (1869 Temmuz)

Memur bulunduğumuz sadaret müsteşarlığının lâğviyle ve yirmi bin kuruş tahsisiyle mahkeme-i nizamiye riyasetine tâyin olunacağımız taraf-ı sadareten ifade olundu.

5 REBİULÂHIR 1286

Sadaret müsteşarlığının lâğviyle mahkeme-i nizamiye riyasetine memuriyetimiz icra ve ilân olundu.

3 REBİULÂHIR 1287 (1870 M)

Mecelle ve kanunnâme-i arazi ve ticaret ve ceza kanunnâmeleri okunmak üzere Babiâli'de bir mektep küşad olunmuştur.

9 REBİULÂHIR 1287

Deâvi nezaretinin lâğviyle Divan-ı ahkâmı adliye icra cemiyeti riyasetine memuriyetimiz icra olunmuştur.

15 ŞEVVAL 1287

İcra cemiyeti riyasetinde bulunduğumuz halde saat onbuçuk kararlarında Mecalis-i âliye memuriyetiyle mehd-i ulyây-ı saltanat kethüdalığı⁸ uhdemize ihale buyrulmuş⁹ ve Beşiktaş saray-ı hümayununda kâin Valde Başağası dairesine azimet ve bir müddet aramdan sonra Harem-i hümayuna dühul ve huzur-ı mehd-i ülyaya vüsul ile nâil-i iltifat ve bir kıt'a murassa kutu ihsaniyle mazhar-ı taltif buyrulduktan ve Büyük ağa hazretleri ve Kahvecibaşı ağa ile görüşüldükten sonra saat yarım sularında mabeyn-i hümayuna gidilip Başkâtip Emin Bey ve Nuri Paşa hazretleriyle bi'l-mülakat ertesi pazar günü hakîpây-ı şahâneye yüz sürmek üzere saat beş raddelerinde Mabeyn-i hümayuna azimet olunması müşarünileyh Emin Beyefendi tarafından ifade buyrulmasıyla oradan bendehaneye avdet kılınmıştır.

23 ŞEVVAL 1287

Maliye nazırı Mustafa Fazıl Paşa'nın yerine Dahiliye nazırı Rüştü Paşa (Şirvanî zâde) ve onun yerine âmedi-i divan-ı hümayun Said Efendi ve onun yerine dahi dahiliye müsteşarı Mahmud Bey (Çorlulu zâde) tâyin buyrulmuş ve müsteşarlık mansıbı lâğvedilmiştir.

Müşarünileyh Fazıl Paşa'nın sebep-i azli geçen perşembe günü münakid olan Meclis-i hassın akşamı yâni cuma gecesi vükelâdan bazıları hâne-i sadr-ı azamiye (Sadrâzam Âli Paşa) azimetle ba'de't-taâm bazı mevad müzakeresi sırasında taraf-ı seraskerîden masarif-i askeriye için bir az akçe istenilmesi ve Fazıl Paşa tahsisat-ı askeriye

⁸ Pâdişahların valdelerine mehd-i ülya derler, eski bir tâbir olup İlhaniler zamanında da kullanılmıştır.

⁹ Sultan Abdülaziz'in valdeleri Pertevniyal Valde Sultan kethüdası Tahir Paşa zâde Hüseyin Hasib Bey'in vefatı üzerine Mecalis-i âliye memuriyeti inziamiyle icra cemiyeti reisi ve Âdile Sultan kethüdası Ferid Efendi'ye tevcih kılınarak Âdile Sultan kethüdalığı da beylikçi-i divân-ı hümayun Niyazi Efendi'ye tevcih edilmiştir (Nuhbetü'l-vekeyi. Basılmamış cilt. Kütüphanemizdeki nüsha).

kâmilten tesviye olunmuş olduğundan marta kadar yâni iki ay zarfında bir akçe veremeyeceğini katiyyen ifade kılması üzerine müşarünileyhima beyninde bazı güftügü vuku bulmasına mebni serasker-i müşarünileyh (Hüseyn Avni Paşa) memuriyetinden istifa etmiş ise de taraf-ı sadr-ı âzamîden kabul buyrulmamış iki gün sonra müşarünileyh Fazıl Paşa'nın infikâki vuku bulmuştur. Suret-i hale nazaran serasker Paşa Mabeyn-i hümayuna ifade-i hal etmesinden neş'et etmiştir.

21 SAFER 1288 (1871 M)

Bu kere teşekkül eden Yemen valiliği rütbe-i samiye-i müşiri ve askerî kumandanlığı inzimaliyle Hicaz fırka-i askeriyesi kumandan Redif Paşa'ya tevcih buyrulmuştur.

1 REBİULÂHIR 1288

Nafia nezaretinin Maliye nazırı sabık Rüştü Paşa (Şirvanî zâde) Maliye nezareti rütbe-i samiye-i ve müşiri ile serasker müsteşarı sabık Hamdi Paşa'ya hazine-i hassa-i şâhane nezareti rütbe-i samiye-i vezaret ve müşiri ile kethüdây-ı mehd-i ülyay-ı saltanat bu abd-i âcize tevcih ve ihsan buyrulmuştur.

13 CUMADELEVVEL 1288

Tramvay hututunun Beşiktaş'tan Azapkapısı'na kadar olan hattı bu kere küşad olunacağından vükelâ ve memurîn saat beşte Topخانه'de müheyya olan mahalle davet olundu.

21 CUMADELÂHIR 1288

Makam-ı sadarete bulunup dört maha karip hasta bulunan Mehmed Emin Âli Paşa bugün saat dokuzbuçuk kararlarında irtihal-i dâr-ı beka edip naası ertesi perşembe günü sahilhanesinden vapur ile Sirkeci iskelesine nakl ve oradan Süleymaniye cami-i şerifine götürülüp (namazı) bâde'l-eda defnolunmuştur.

22 CUMADELÂHIR 1288

Makam-ı sadaretin Bahriye nazırı Mahmud (Nedim) Paşa hazretlerine tevcihine dair Başkâtip Emin Bey ile Bâbiâli'ye bi'l-vürûd kıraat olunan hatt-ı hümayun :

Vezir-i meâli-semirim Mahmud Paşa

Bu kere Âli Paşa'nın vuku-ı vefatına mebni senin mücerreb olan evsaf-ı dirayet-ittisafın cihetiyle hizmet-i celile-i sadareti her surette hüsn-i ifa edeceğin indimizde meczum ve mütehakkik bulunduğundan mesned-i sadaret uhde-i istihâline tevcih ve ihale kılınmıştır. Tafsilden müstağni olduğu üzere kâffe-i mesalih-i saltanat-ı seniyyemizin mihver-i lâyikinde hüsn-i idaresiyle her veçhile matlûb ve mültezemimiz olan islâhatın devam ve terakkisine vükelâmızın umum heyeti ile bi'l-ittihad sarf-ı makderet olunması memul ve muntazardır. Heman Cenab-ı rabbilâlemîn cümlelerin mesaisini makrun-ı tevfiik buyursun Âmin.

23 C 1288

Bugün Bahriye nezareti uhdemize bittevcih sahilhane-i sadarete memuriyetimiz icra¹⁰ ve oradan li-ecli't-teşekkür mâbeyn-i hümayuna azimet olunmuş ise de zât-ı şâhane *Nüzhetiye* kasr-ı hümayununda bulduklarından yarınki cumartesi günü saat dört buçuk kararlarında mâbeyn-i hümayuna azimetimiz başkâtip bey tarafından yaver vasıtasıyla tarafımıza ifade olunmuştur.

24 C 1288

Seraskerlik Yemen valisi Esat Paşa'ya Bahriye nezareti hazine-i hassa nazırı Ferid Paşa'ya hariciye nezareti rütbe-i vezaret ile Server Paşa'ya¹¹.

6 RAMAZAN 1288

Âli Paşa'nın konağı vereseden alınıp bâb-ı fetvaya tâyin olunmuştur.

23 RAMAZAN 1288 (1871 Kasım)

Bu gece yâni salı gecesi sadr-ı âzam tarafından yaver gelip konağa

¹⁰ Bahriye nezareti kethüdây-ı mehd-i ülyalık inzimamiyle Hazine-i hassa nazırı sabık Ferid Paşa'ya (Nuhbetü'l-vekeyden).

¹¹ Hariciye nezareti rütbe-i samiye-i vezaret ve müşiri ile Hariciye müsteşarı sabık Mahmud Server Efendiye (" ").

¹² Şadan Bey, Şûray-ı devlet âzası, Maliye ve Nafia dairesi reisi ve 1908 de Babıâli Hukuk müşaviri.

davet olunmuş ve uhdemize Hazine-i hassa nezareti inzimamiyle mabeyn-i hümayun müşirliği tevcih buyrulmuş olduğundan li-ecli't-teşekkür Mabeyn-i hümayuna azimetimizi tenbih buyurmalarıyla es-nây-ı teravihde mabeyn-i hümayuna gidilmiş ise de zât-ı şâhane ile görüşülemiyerek avdet ve işbu çarşamba günü saat üç buçukta tekrar Mabeyn-i hümayuna azimet olunmuş ve huzûr-ı şahaneye duhûl şerefine nâiliyetle mazhar-ı iltifat-ı şâhane olmuşuzdur.

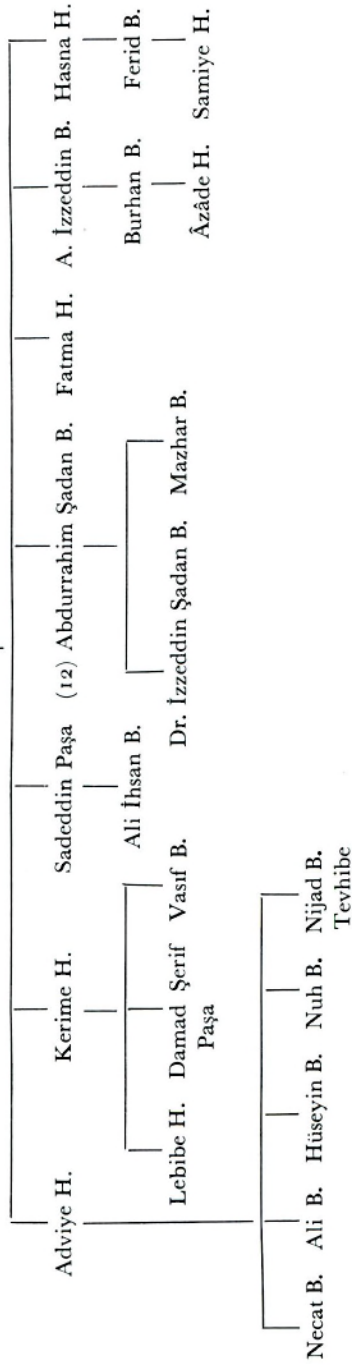
* * *

O devrin bazı bilinmeyen taraflarını açıklayan gündemdeki saatler alaturka yani ezani saat ileidir.

Abdülhamid Ferid Paşa'nın Şeceresi

Kastamonulu Mustafa Efendi
Debbâğ esnafından

Abdülhamid Ferid Paşa

Tebliğler :

KANALLI KÖPRÜ (SİLİVRİ) KALKOLİTİĞİNE
AİT YENİ KERAMİK BELGELER VE
“HERAEUM ?,, UN YERİ

Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU

I — Türkiye Trakya'sı Prehistorik arkeoloji ve antropoloji bakımından pekaz bilinen bir bölgemiz durumundadır. Türk Tarih Kurumu adına 1959 yılından beri yeniden başlanmış olan araştırmalar güngeçtikçe olumlu sonuçlar vermektedir. Bu kısa notumda 1962 mevsimi araştırmalarıma ait yeni bir buluntuyu haber vermek istiyorum. Silivri'nin takriben 10 kilometre kuzey doğusunda İstanbul-Edirne ve yeni açılan Tekirdağ kıyı asfaltlarının kavşağında bulunan Kanallı köprü mevkiinde 1961 yılında Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsünden D. H. French tarafından “geç kalkolitik” çağa ait bazı keramik parçalar elde edilmiştir (D. H. French-Late chalcolithic Pottery in north-west Turkey and Aegean. - Anatolian Studies. Vol-. XI. 1961. s. 99-141). 1962 yılı istikşafımda bu yere gittim. Burası Kanallı veya halkın “Kınalı” adını verdiği eski bir taş köprü kalıntısının ve dereciğinin Edirne asfaltının doğusuna düşen, sahibi tarafından ekilen bir tarlanın üstünde çok düzleşmiş bir *höyük* dür. (Resim 1) Höyüğün üstünde tarla sahibinin küçük bir bekçi kulübesi vardır. Ekini kaldırılmış tarlada, yüzeyde daha çok klâsik devre ait keramik parçaları kolaylıkla elde edilmektedir. Tarlanın sahibi B. Akif Tunalı buradan elde ettiği bir kaç keramiği bizim topladıklarımıza ilâve olarak verdi. (Resim 2). Bu tipik kalkolitik çağa ait üç keramik parçası büyük bir kâseye aittir. Bunların içi ve dışı siyah renkli, perdahlı, oldukça kaba hamurlu, dış yüzü geometrik oyuğu (çizgi) süslü, elle yapılmış piyeslerdir. Çizgiler muhtemelen beyaz bir madde ile doldurulmuşlardır. Bu geometrik süslü parçalardan başka (Resim 3) de görüldüğü gibi yine içi ve dışı siyah renkte, elle yapılmış, süssüz (sade) iki adet keramik; düz kenarlı, elle yapılmış grimsi daha ince bir keramik; elle yapılmış, çok kaba hamurlu grimsi keramik parçası, içi ve dışı kırmızımtrak, elle yapılmış düz keramik parçası ve nihayet Helenistik devre ait bir parça görülmektedir.

Şu halde Kanallı köprü höyüğü 1962 istikşafı buluntularına bakılacak olursa, şimdiki halde kalkolitik çağda kapsayan bir kaç seviyeli yerleşme katına ait arkeolojik izler vermiş bulunmaktadır.

Silivri Kanallı köprü höyüğünün kalkolitik buluntularının önemi, doğu, orta ve batı Anadolu kalkolitik kültür buluntuları ile yeni meydana çıkarılmaya başlanan Marmara ve Trakya bölgesi prehistorik kültür buluntuları arasında bir bağın kurulmasına imkân vermiş olmasıdır. Gerçekten Kanallı köprü höyüğü prehistorik (kalkolitik) keramikleri ile (D. H. French 1961, Kansu 1962) Doğu Anadolu Pulur 1960, Güzelova 1961, (H. Z. Koşay), Orta Anadolu Büyük Güllücek (H. Z. Koşay, M. Akok 1948), Yazır höyüğü (Raci Temizer 1955), Fikirtepe (K. Bittel, A. M. Mansel, H. Çambel 1952, Kansu 1960), Pendik (Ş. A. Kansu 1960 - 61), Kalkolitik keramiklerinin gösterdikleri kültür birliği çok ilgi çekicidir. Bu birliğe Edirne Çardakaltı (Ş. A. Kansu 1959 - 1960) Prehistorik belgelerini de eklemiş bulunuyoruz.

II — Bu notumda üzerinde durmak istediğim ikinci nokta klasik arkeoloji araştırmalarımı ilgilendirmektedir. Gerçekten 1962 mevsimi istikşafımlarım esnasında Tekirdağ'ına yeni açılan kıyı asfaltını takiben giderken Tekirdağ - Silivri yönünde Tekirdağ'dan 4-5 kilometre uzaklıkta (Papaztorla veya Değirmenaltı) mevkiinde yolun ikiye bölüğü büyük bir klasik yerleşme yerinin temeller, keramik kalıntıları gibi (resim 4, 5, 6) zengin izlerine rastladım. Burası H. Kiepert'in Atlas Antiquus (1902)unda işaret ettiği Heraeum'mudur?

W. M. Calder - G. E. Bean taraflarından yayınlanan (A classical map of Asia Minor. Supplement to "Anatolian Studies" vol. VII. 1957) de bu iskân yerinin adına rastlanmamaktadır.

Ancak, İstanbul Üniversitesi klasik Filoloji Doçenti Dr. Z. Taşlıkhoğlu'nun Sayın Prof. Dr. Cemal Tükin delâleti ile bana göndermek lutfunda bulunduğu notu konu ile yakın ilgisinden dolayı aynen alıyorum :

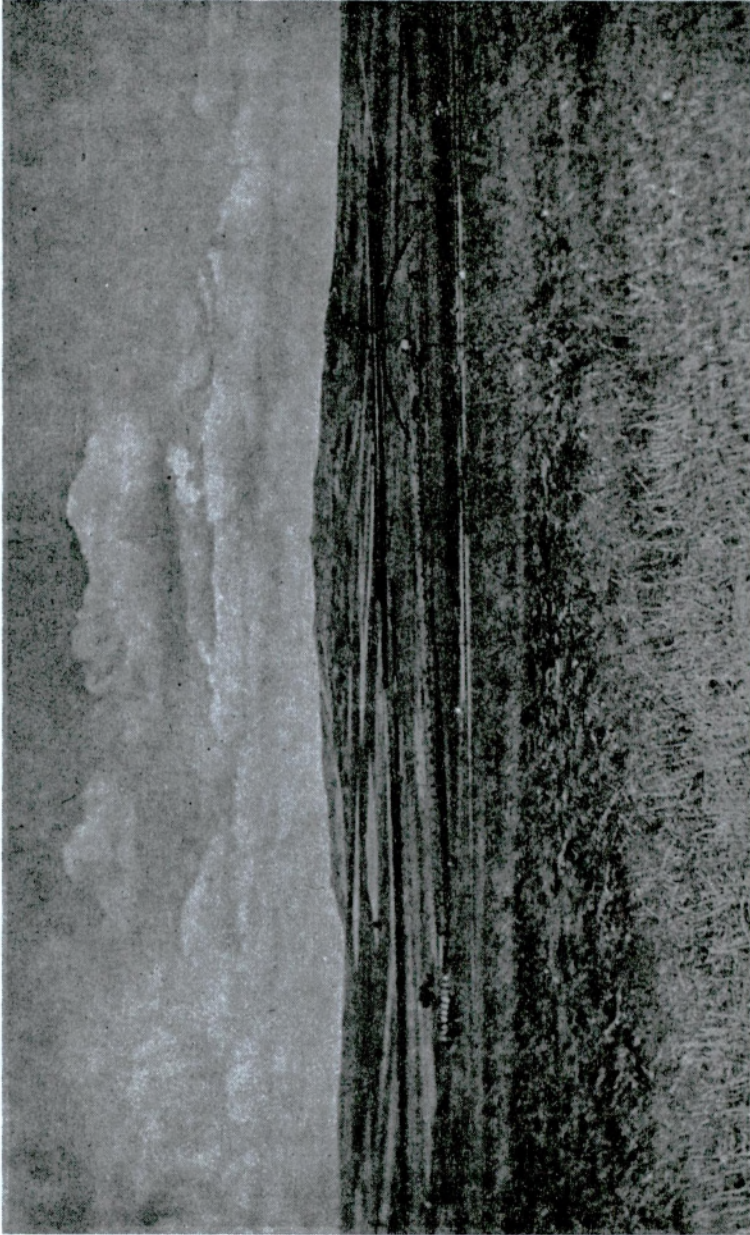
"Marmara Ereğlisi (Perinthos daha sonraki ismi Herakleia'dır) ile Tekirdağ (Bisanthe) arası 41 km. dir. Bu iki şehir arasında gerek sahilde gerekse yine sahile paralel olarak uzanan ve fakat iç kısımlarda da vaktile kolonizasyon devirlerinde (M.Ö. 750 - 550) bugün isimleri bilinen fakat yerleri henüz meçhul kalmış olan bir takım

antik şehirler mevcuttur. Bu şehirlerden isimleri ve yerleri bilinenler bugünkü Ereğli (eski ismi Perinthos veya daha sonraki adı Herakleia) ile Tekirdağ (Bisanthe) dir. İsimleri bilinip henüz yerleri tespit edilemeyenler de Tekirdağ ile Ereğli arasında, biri Ereğliden Tekirdağ istikametinde, 26 km. mesafede, Karaveli köyü arazisi dahilinde, sahilde Mokusura Trak limanıdır. Bunun yeri bugün tespit edilmiştir.

İsmi bilinen fakat yeri henüz tespit edilmemiş olan ikinci antik şehir de Heraion'dur. Bunun mevkii henüz bilinmemekle beraber, Mokusura ile Köprüce çiftliği istikametinde bir yerde olması icap etmektedir. Bununla beraber Tekirdağ Tarih öğretmeni Hikmet Çevik Heraion'un yerini Tekirdağ'dan Ereğli istikametinde, 5 km. mesafede sahilde, Değirmenaltı plajının bulunduğu yerde bulunabileceğini söylüyorsa da bu bir tahminden ibarettir. Bu hususu ancak bir kazı veya kitâbe gibi bir yazılı vesika ile aydınlatmak mümkün olacaktır. Bence Heraion'un yerini ne Değirmenaltı plajının bulunduğu yerde ne de sahilin başka bir yerinde aramamalıdır. Heraion olsa olsa Köprüce Çiftliği dolaylarında bulunabilir, fakat yine de bir araştırma lâzımdır."

Benim yerini Kiepert'e göre (Heraeum) olarak tespit ettiğimi sandığım mevki Sayın Taşlıkloğlunun bu notunda işaret edilen (Heraion) mudur? yoksa ben yanlışlıkla Mokusurayı mı tekrar izlemiş oldum?

Ayrıca bakınız : Doçent Dr. Z. Taşlıkloğul - Trakyada Epigrafiya Araştırmaları : Recherches Epigraphiques en Thrace et en Chersonèse I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 886. İstanbul. 1961.

Res. 1 — Silivri Kanalı (Kıralı) köprü höyüğünün Londra asfaltının batı-doğu yönünden görünüşü. (Höyük okla işaret edilmiştir.)

Res. 2 — Silitvri - Kanallı Köprü Kalkolitik'ine ait bezekli büyükce bir çanak'ın parçaları.

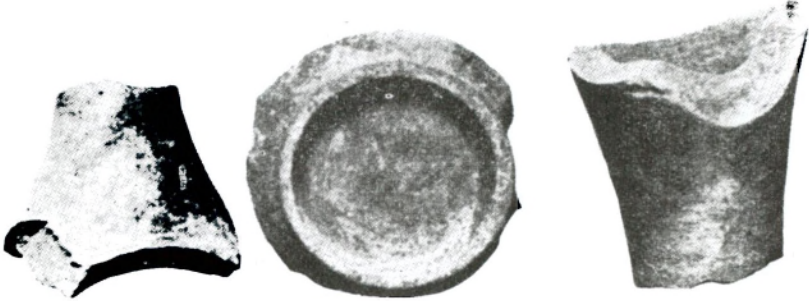
Res. 3 — Silivri - Kanallı Köprü höyüğüne ait 2. Resimde görülen bezekli kramiklerden başka düz, siyah, grimsi, kırmızımtrak, elle yapılmış parçalar ve Helenistik devre ait bir parça.

Res. 4—Heracum? yerleşme yeri Keramikleri.

Res. 5 — Heraeum? yerleşme yeri Keramikleri.

Res. 6 — Heraeum? yerleşme yeri Keramikleri

ALACA HÜYÜK VE GÜLLÜCEK BULUNTULARINA GÖRE ALADOLU VE BALKANLAR PREHİSTUVARI ARASINDAKİ İDENTİTE VE DİVERSİTE'LER

Dr. H. KOŞAY

(1962 Temmuz ayında Sinaî'de, UNESCO merkezinin ve Rumanya UNESCO Millî Komitesinin birlikte tertiplemediği "Balkan Kültürlerinde birleşme ve ayrılıklar" konusu üzerine Uluslararası bir toplantı tertip edilmişti. Bu toplantıda Türk heyeti arasında bulunan H. Koşayın Eski Anadolu ve Balkanlar arasındaki münasebetler üzerine resimler aksettirmek suretiyle yaptığı Fransızca konuşmanın Türkçe tercümesini sunuyoruz.)

Türkiye topraklarında her yıl ondan fazla yerde yerli ve yabancı ilim heyetleri tarafından kazılar yapılmaktadır. Müzelerimizde yığılan eserler komşu ülkelerle mukayeselere cesaret verecek durumdadır. Yarım asır önce Küçük Asya'da paleolitik yerleşmelerin bulunup bulunmadığı münakaşa edilebiliyordu. Halbuki bugün, yüksek dağlar müstesna, Anadolu'nun her tarafında yontma taş devrinden itibaren insan yaşadığı tesbit edilmiştir¹. Bunların arasında Antalya yakınındaki *Karain* mağaralarında Prof. Kılıç Kökten'in halen devam eden araştırmaları Anadolu paleolitikinin stratifikasyonunu tesbit bakımından önemlidir. Doçent Enver Bostancı yine Antalya civarındaki *Belbaşı* kaya sığınağında (abri sous roche) üst paleolitik ve mesolitik endüstrisi tesbit etmiştir. Mesolitik endüstri Tuzgölü, Kars ve Samsun çevresinde de mevcuttur.² Prehistorik araştırmalar bakımından ihmale uğrayan Doğu Trakya bölgesinde Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu çalışmaktadır. Yakın bir gelecekte Türkiye'deki paleolitik ve

¹ İlk eser 1894 de J. E. Gautier tarafından Birecikte bulunan acheuleen avuç topuzu. 1910'da Campbell Thomson Ankara yanında Uzağıld ve 1925'de E. Pittard, Malatya'nın Adıyaman-Pirun mevkiinde paleolitik istasyonlar tesbit ettiler.

² I. Kılıç Kökten, Bazı prehistorik istasyonlar hakkında yeni gözlemler. (D. T. C. Fakültesi Dergisi Tome V. No. 2. 1947).

mesolithik yerleşmelerin bütün nüansları ile aydınlanacağını ümit edebiliriz.

Neolithik eserlere sporadik olarak pek çok yerde rastlanmıştır. Neolithik yerleşme ise Mersin'in (XXVI-XXX) katlarında ve Burdur gölü güneyindeki Hacılar (VI-IX) katlarında kazılarla tesbit edilmiştir. Bu listeye Çatal Hüyük ve Çukurkent buluntularını da eklememiz gerekir. Bu çok erken devirde dahi Anadolu'da (Mellarta göre M. Ö. 5600) intenzif çiftçilik ile meşgul insanlar toplu köy hayatı yaşamaktadırlar. Mersin'de istihkâm dahi bulunmuştur.³

Dikkate şayan hususlardan biri de daha Mesolitikte, *Beldibi* mevkiinde minyatür sileks orak safihelerle (sickle blades) çok ibtidai siyah gri yahut kırmızı çanak-çömleğin bulunuşudur. (Antalya batı sahilinde, Belbaşından ayrı olup yine Enver Bostancı bulmuştur).

Mersin'in XXVII. neolithik katında "linear" stilde iptidai boyalı seramik bulunmuştur. Hacıların geç neolithik katlarında (IX-VI) Mellartın kendi ifadesiyle: "All pottery is buff, grey or black ware, with small white grifts. It is hard fired, and provided with a fine burnish, whether slipped or not"⁴.

Hacılar'da chalkolithik katlara gelince (V-II) monochrom seramik ile boyalı (painted) seramik nisbeti % 50'dir. Bu seramiği hafriyatçı şöyle tavsif eder: "*The painted pottery found at Hacilar is of a superb quality, as fine as and often better than Halaf ware from Northern Mesopotamia or the Middle Bronze Age ware of Kültepe II., A white slip was applied more often than and was always highly burnished with a piece of bone or pebble. The paint, always some shade of red, is often lustrous. Polychromy is unknown in Levels V-II, but variations in colour occur as the result of firing or subsequent burnishing*".

J. Mellart ilk raporunda (1958) Hacılar ile Thessalia'daki *Sesklo* boyalı kültürünü birleştirmekte ise de sonradan 1960'da çıkan raporda aradaki farkları göz önünde bulundurarak daha ziyade "proto-sesklo" boyalı seramiği üzerinde durmaktadır. Yunanistan'da bunun benzerleri Thessaliadaki *Argissa* menşeli "Frühkeramik" Anadolu'daki

³ James Mellart, Excavations at Hacilar. Third preliminary report, 1959. Anatolian Studies Vol. X. 1960./Anatolia and the Balkans, Antiquity, XXXIV, 1960, pp. 230-278./By neolithic artists of 7500 years ago statuettes from Hacilar, The Illustrated London News February II. 1961.

⁴ James Mellart, Excavations at Hacilar. First preliminary report. A. S. 1958 P. 142.

Hacılar IX-VII boyalı seramiği arasında, Konya'nın batısındaki *Çatalhöyük*'te ve *Kızılkaya*'da mevcuttur. Neticede gerek Yunanistan ve gerek Anadolu'daki bu kültürler müşterek ecdat (common ancestry) ile kabil izahtır. Yunanistan'daki bu en eski kültür hamilleri Anadolu'dan hicret etmişlerdir⁵.

Fritz Schachermeyer de Mersin neolithicum'u ve Tarsus çalkolitik buluntularını ele alarak Thessalia (Otzaki Magula) ile Kilikia arasında münasebetler olduğunu kabul eder⁶.

Beyaz zemin üzerine kırmızı boya süslü seramik Yugoslav Makedonya'sında *Vrsnik I.* çok eski katında ve Rumanya'da *Starçevo*'da ve Doğu Bulgaristan'da *Karanovo*'da zuhuru Mellart ve Garaşanin'e göre Anadolu tesiri ile ilgilidir.

Şimdi beyaz boyalı seramiği bir tarafa bırakarak asıl Anadolu'da yaygın monochrom siyah veya kırmızı seramikten bahs etmek istiyorum: Derhal şunu hatırlatmak isterimki Boyalı seramiğin bulunduğu Hacılar'da dahi % 50 nisbetinde siyah seramik mevcuttur. Kanaatimizce bu asıl yerli kültürdür. Büsbütün süsten de mahrum sayılmaz. Bu kültürün içinde de varyantlar ve mahallî gelişmeler mevcuttur. Eski boyalı seramik Kappadokya seramiğinde (Alışar III.), Kültepe'nin Hititi seramiğinde ve az ölçüde Alaca'nın Hitit devrinde, nihayet tek renkli seramik ile birlikte Fhryg devrinde (Pazarlı, Gordion) tekrar kendini gösterir. Bu ikiliğin yerli gelişmeler veya dış tesirlerden olup olmadığı henüz açık hal edilmemiştir.

Kurt Bittel, Üçüncü bin yılın ikinci devresinde Anadolu'da batı ve doğu olmak üzere iki kültür çevresi çizer; ancak bu ikisi arasında sıkı münasebetler olduğunu da kabul eder.

Batı kültür çevresi Ege kıyılarından Tuzgölüne kadar uzanır (Sinirce, Troya ve Yortan kültürü).

Doğu kültürü ise Tuzgölü doğusundadır. (Ahlatlıbel, Alışar, Kültepe, Sakçegözü) bu kültürleri temsil ederler.

Batının doğuya tesiri "Trojanische Becher" ile bazı idol şekilleri, Doğunun batıya tesiri ise kurşun idoller ve silindir mühürler ile isbata çalışılır⁷.

⁵ Anatolian Studies, Vol. X. 1960. P. 90.

⁶ Fritz Schachermeyer, Anzeiger für die Altertumswissenschaft X. Band 2/3 1957.

⁷ Kurt Bittel, Prähistorische Forschung in Kleinaasien. 1934, P. 112.

Kurt Bittel Agais bölgesine ve Balkanlara olan Anadolu tesirlerine işaret eder (P. F. K. 97). Şöyle ki Yunanistan da: Korinth, Orchomendos, Salonik, Jailadjik, Vardaroftsa, Marits (Meriç) sağındaki Makri; Bulgaristan'da ise Kernobad, Aitos, Varna, Seimen, Sveti-Kyrillovo kültürleri Anadolu ile münasebetlidirler. Kurt Bittel güneyden kuzeye bir Anadolu kültür yayılışını kabul ederken bunun Trakya ve Doğu Makedonya'ya şamil olduğunu açıklar (P. K. 105). Gordon Childe Troya ile Kyklad adalar kültürü arasında münasebetler arar⁸.

Batı Anadolu ile Trakya, Macedonia, Thessaly, Yunan ve Ege adaları ve Tuna bölgesinin "Black Earth" kültür münasebetleri üzerindeki araştırmaları toplu olarak H. Frankfurt, Studies II. 15-33'de tanıtmıştır.

Bu tezin hararetli taraftarlarından Dr. Milutin V. Garaşanin Vinça-Tordos kültüründen sonra gelen *Bubanj-Hum* kültürü için aynen şunları kayd eder : "Les elements dela civilisation de *Bubanj-Hum*, apparentes a ceux du type *Sveti Kyrillovo* en Bulgarie, sont certainement parvenus en Serbie par les vallée dela Marica et de la Nişava, Leurs origines doivent être rechechées dans les regions *egeo-anatoliennes* ou deja aux debuts de l'âge du bronze on peut retrouver des éléments tout a fait semblables⁹.

Aynı müellif Vinça gurupunun teşekkülü hakkında diğer bir eserinde şu mütalâayı yörütür :

"L'expension du groupe *balkona-anatolien* a dû suivre necessairement une voie allant du Sud-Est vers le Nord-ousst, de l'Asie Mineure en direction des Balkans. Il est probable que les routes suivies par differente groupes en furent point les mêmes: l'expension dut avoire lieu par voie de terre et de mer. C'est sans doutt par les vallées des prencipaux fleuves balcaniques (Morava-Vardar-Marica, Struma), que cette expension atteignit la Serbie où se forma alors le *groupe de Vinça*¹⁰. Şimdi kendi kanaatimi de söylemeye sıra gelmiştir : Vinca gurubu seramiği için gösterilen vasıflar şunlardır :

⁸ G. Childe, On the date and origin of Miniyan ware. JHS. 35. 1915. 196 ff.

⁹ Milutin V. Garaşanin, Sveti Kyrollowo. B. A. S. Tome VI. Nol. 1952. P. 3.

¹⁰ Dr. Milutin V. Garaşanin, Sur quelques problèmes de l'histoire du Néolithique récent en Serbie et en Bosnie. 1954. P. 37.

“L'écuelle biconique
 le carinted bowl
 anses zoomorphes
 des compotier dont le pied creux est de forme conique
 des cannelures (ornements)
 des ornements incisés
 les anses en forme de mamelons”.

Bütün bu vasıftaki çanak-çömlekleri Alaca Hüyük, Güllücek ve diğer Anadolu kazılarında göstermek mümkündür. Tabiatıyla mesafe ve zamanın doğurduğu mahallî gelişmeler, ve aykırı tesirler dolayısıyla husule gelen ayrılmaları (divergence) da hesaba katmak gerekir. Alaca Hüyük kazıları hakkında çıkacak yeni eserim 1940-1948 çalışmalarının bir hulâsası olup konuşmamın sonunda size bundan bazı resimleri projeksiyonla göstermek isterim. Hükmü siz vereceksiniz. Orta Anadolu ile Belgrad arasındaki kazılar zinciri henüz eksiktir. Bilhassa doğu Trakya'da bizim çalışmamız gerekir. Son sözü kazma söyleyecektir.

Profesör V. Mikov benimle konuştuğu zaman Bulgaristan'da bulunduğu bazı eserlerin Orta Anadolu Büyük Güllücekde aynen mevcut olduğunu söylemişti¹¹. Karanova'yı tanıdıktan sonra buna ben de kanaat getirdim. “Toponymy” yer adlarının mukayeseli araştırılması :

Anadolu yer adlarının muhtelif kültür çağları ile ilgileri hattâ öntarihe kadar gidişi çoktan bilinen bir gerçektir. Klâsik devirlerden kaldığı sanılan bir çok yer adlarının da aslında Hititlerden hattâ daha

¹¹ Alaca Hüyük eserlerini tabiatıyla Kafkasya, İran Luristanı, Mesopotamya ve Ege bölgesi ile de mukayese mümkündür. Bu kısmen yapılmıştır. Sırf tamamıyet hatırı için bir kaçını zikr edelim :

Dr. Franz Hançar, Ein hervorragende kupferzeitliche Siedlung (Wiener Beit-raege zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens. Band XII. 1938.) Kafkas münasebetleri üzerine.

Machteld J. Mellink, The royal tombs at Alaca Hüyük and the Aegean World. (Studies presented to Hetty Goldman).

Franz Hançar, Der kult der Grossen Mutter im kupferzeitlichen Kleinasien. Zur Deutung der Kultstandarten des Alaca Höyüks. (Archiv für Orientforschung, Band XIII. Heft 6.

Ruth B. K. Amiran, Connections between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age (İsrael Exploration Journal, Vol. 2, No. 2, 1952).

Alaca kültürünün Anadolu'da yeni buluntuları hakkında hatırlayımız: H. Koşay-M. Akok, Amasya Mahmatlar köyü definesi. (Belleten 5. 481).

Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, Horoztepe eserleri (Belleten XXI. 1957. No. 82).

önceden kaldığı tahakkuk etmiştir. (Konya-İconium-Kovanova) gibi. Bunlardan bir çoğu henüz münakaşa konusu olmakla beraber içlerinde kesin olarak belli olanlar çoktur. Misal: *Kemah*-Kumuha; *Kaneş*-Türk tarih belgelerinde (şeri sicillerde) yine *kaniş* aynı bölgede köyü.

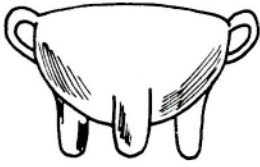
Kavim adlarından *Achijawa* -Achae ayniyeti üzerinde şüphe kalmamış sayılır. Juppiter *Dolichenus* -Gaziantep yanındaki *Dülük* köyü. Yer adlarının bir çoğu proto Hatti'lerden kalma ise de Götze ve Landsberger ayrıca bir temel (substrat) ve henüz ismi meçhul (X) dilin'den bahs etmektedirler. Ezcümle -*Umna* ile nihayetlenen yer adları Anadolu, Ege bölgesi ve Yunanistanda kalmayup İtalyaya kadar yayılmaktadır (Etrüskçede alelade yer nisbet eki -*umnus*) dir. -*Ahşa* eki de batıda -*aksos* şeklinde yayılmıştır. Tanrı *Tarhu* adı da (X) dilindedir. Bu tanrı *Tarhunt* şeklinde çok geç zamanlarda Lykya, Kilikya ve Pamphilia'da görülür. *Tarhu* İtalyada *Tarcinus* tanrı adı ile mukayese edilmiştir.

-*anda* veya -*aşsa* ile nihayetlenen ve Ege bölgesinde yayılan yer adlarının da (X) dilinden oldukları sanılmaktadır. Anadolu'da *Puruşhanda* yer adı *Aplahanda* ise şahıs adıdır.

Dilcilerin ve tarihçilerin bu tezleri seramik mukayeselerinden elde edilen sonuçları takviye etmektedir. Burada daha esaslı çalışmalara devam edilmesi ve daima fikir mübadelesi lüzumuna kaniiz.

Ethnolojik araştırmalar da öntarihe ışık saçabilir. Çok eski adetlerin fosilleşmiş olarak bu gün dahi yaşamaları mümkündür. Arkadaşımız Prof. Tahsin Özgüç'ün Öntarihte Anadolu'da ölü gömme adetleri. Ankara 1948 arkeoloji ve ethnolojiye dayanan örnek bir etüddir. Yalnız bu müşterek adetler dahi Anadolu ile Balkanlar arasında sıkı bağlar olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

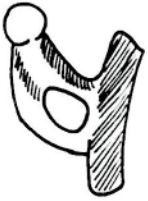
Şimdi müsa denizle Alaca Hüyük'te yaptığım kazılarda bulunan bazı eserleri projeksiyonla göstereceğim. Bunlardan hangilerinin Ege bölgesi ve Balkanlardaki buluntularla "identité" veya "diversité" arz ettiğini benden daha eyi takdir buyuracaksınız. Yalnız şunu da arz etmeliyim ki, Anadolu kalkolitiği sanıldığından çok daha önemli bir devirdir. Bu devir çok yüksek olan Eski Bronz çağı kültürünü hazırlamıştır. Hitit kültürü onun devamıdır. Bütün kültür "interdependen-ce" larına rağmen "continuité" de göze çarpmaktadır. Anadolu kendisi de hariçten ve komşularından gelen kültür cereyanlarından elbette faydalanmıştır. Aynı zamanda Anadolu müstakil kültür çevrelerinin gelişmesine müsaade edecek vüsattedir.

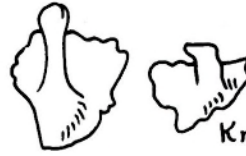
Troy.I.

Golyamat

Güllücek
chalk.

Krivodo

Pulur

Poussé
P.59 fig

Troy
VII.a

Sueti
Kıtıloua

Güllücek
chalk.

Kocadermen

Res 1 — Anadolu ile Balkanlar öntarihi mukayesesi.

Alaca 332
T. IV.

Karanova.
1938. p. 163
Fig. 5/8

Troy

Lerna.

Troy

Lerna
Pl. 45

Güllücek
chalk

Soultan

Alaca. K. 122
T. IV.

Humska
Çuka

Res 2 — Anadolu ile Balkanlar öntarihi mukayesesi.

BİBLİYOGRAFYA

GERHARD KLEINER, *Diadochen-Gräber [Diyadokh'lar mezarları]*. *Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft der Joh. Wölg. Goethe-Universität, Frankfurt-am-Main*. Wiesbaden 1963. 26 sayfa, metinde 2 resim, ayrıca 14 levha.

Büyük İskender'in, onun halefleri olan Diyadokh'lar ve Epigon'ların mezarları hakkında sarih hiçbir bilgimiz yoktur. Vaktâ Ptolemaios'ların İskenderiye'de, İskender mezarı civarında gömülmüş olduklarını biliyor, bunların mezarları hakkında antik kaynaklar sayesinde bir fikir edinebiliyorsak da ne Büyük İskender'in, ne de Ptolemaios'ların mezarlarına dair en ufak bir arkeolojik ipucuna dahi sahip değiliz. İskender'in silâh arkadaşlarından Lysimakhos ve Seleukos için de durum daha iyi değildir. Bunlardan birincisi Gelibolu yarımadasında Lysimakhos-*heia*'da, ikincisi ise Orontes (Asi) kenarında Seleukeia'da (sonraları Antiokheia=Antakya) mâbed şeklinde mavsoleum'larda gömülü idiler; fakat bu anıtlar hakkında da hiç bir şey bilmiyoruz. Yalnız sonradan kiral ünvanını alan bu Makedonyalı generallerin kendilerini Makedonya âdetlerine uygun bir şekilde gömdürmüş oldukları hatıra gelebilir. Makedonya mezarları ise içine bir dromos (koridor) ile ulaşılan taş bir mezar odası ve onun üzerinde vücuda getirilmiş bir yığma tepeden (tümülüs) ibaret bulunmakta, mezar odasının içinde bir taş kline, yani ölü yatağı şeklinde bir lâhit yer almaktadır. Binaenaleyh "Diyadokh" kelimesi ile Makedon aslından bir general yahut bir hükümdar, "Diyadokh mezarı" ile tümülüs altı taş mezar odası ve onun içinde duran bir taş kline hatıra gelmelidir.

Halen Frankfurt Üniversitesinde Arkeoloji Profesörü olan, fakat İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün ikinci müdürü olarak uzunca bir süre İstanbul'da kalmış, bu arada Anadolu'da birçok inceleme gezileri yapmış ve bizleri de Perge ve Side'de ziyaret etmiş olan G.Kleiner Makedonyalı böyle bir general yahut hükümdara ait bir mezar anıtının Anadolu'da bulunup bulunmadığı meselesini ortaya koymakta ve iki mezar üzerinde durmaktadır: Bunlardan birincisi Termessos'ta bulunan "Alketas mezarı", ikincisi ise, Ephesos yöresinde Belevi'deki "mavsoleum"dur.

Avusturya aristokratlarından Kont Lanckoronski'nin başkanlığındaki arkeologlar heyeti 1880 yılında Antalya'nın kuzeybatısında Güllüdağ'da Termessos şehri harabelerinde incelemeler yaptığı esnada, şehrin üzerinde yer aldığı plâtförmün batısında, sarp bir kaya fasadının içine oyulmuş kline şeklinde bir mezar, onun arkasında alt kısmı kafesli bir aedicula fasadı ve onun üzerinde pençelerinde bir yılan tutan büyük bir kartal kabartması, mezarın önünde ise bir sokl, yanındaki kaya sathında sağa doğru ilerleyen bir atlı, atlının önünde miğfer, yuvarlak kalkan, mızraklar ve dizlik kabartmaları bulmuş ve bir yazıtı olmamasına rağmen bu mezarı Makedonyalı komutan Alketas'a izafe etmişti (Lanckoronski,

Städte Pamphylens und Pisidiens II, s.64 v.dd. res.15v.d.). Fakat bu önemli buluş arkeoloji ve tarih dünyasında nedense hiçbir yankı yapmamış, kısa bir süre sonra ise tamamen unutulmuştu. İşte Kleiner'in hizmeti bu mezarı yeniden ele alması, bir kısmı kendisi, bir kısmı da bayan H.Erdmann tarafından çekilen fotoğraflarla arkeoloji dünyasına yeniden tanıtmasıdır. Alketas kimdi? Alketas İskender'in etrafında bulunan asıl Makedon'lardan birisi ve İskender'in ölümünden sonra saltanat naibi olan Perdikkas'ın küçük kardeşi idi. İskender'in Hindistan seferinde yararlık göstermiş, fakat kardeşinin Mısır'daki ordugâhında katledilmesi üzerine taihi değişerek birtakım felâketlere uğramış, M.ö.320'de Antigonos tarafından yenilerek Termessos'a sığınmak zorunda kalmıştı; fakat yaşlı Termessoslu'ların kendisini, şehirlerinin üzerine yürüyen Antigonos'a teslim edeceklerini haber aldıkta, zehir içmek suretile hayatına son vermişti (M.ö.319). Cesedi Antigonos'a teslim edilmiş, üç gün her türlü hakarete maruz kaldıktan sonra Termessos'un önünde bırakılmıştı. İşte o zaman taraftarları olan genç Termessoslu'lar, Diodoros'un bildirdiği gibi (XVIII, 47), onu "parlak bir surette" görmüşlerdi.

Kleiner bu mezarı, yanındaki kaya kabartmalarını ve diğer tesisleri, elindeki güzel fotoğraflar sayesinde, esaslı bir surette incelemekte, bu kaya mezarının şekli bakımından Termessos'un geniş nekropolündeki diğer bütün mezarlardan ayrıldığını tesbit ederek gerek kline'si, gerek kartal kabartmasından dolayı ancak bir Makedonyalı aristokrata ait olabileceğini ifade etmekte, böylece Avusturyalıların ileri sürmüş oldukları faraziyei desteklemektedir. Bu böyle olduğuna göre kline'nin kapağında herhalde Alketas yatar vaziyette tasvir edilmişti. Kapak bugün mevcut değildir; mezarın önü kazılırsa belki bazı parçaları bulunabilir. - Müellif mezardan sonra en çok süvari kabartması (levha II-III) üzerinde durmakta, bu kabartmaya en yakın analogi olarak Mesene'de bulunmuş olan çağdaş bir yuvarlak kaide kabartmasını zikretmektedir ki (levha XIV) bu kabartmada İskender'in Sidon'daki aslan avı tasvir edilmiştir. Atlının önündeki silâhları da (levha IV-V) inceleyen Kleiner bunların Makedon silâhları olmakla beraber İllirya etkileri de gösterdiğini tesbit etmekte, bu etkileri Alketas'ın Makedonya-İllirya sınırında Orestis'te yaşayan asıl bir aileden olması ile izah etmektedir. Bundan sonra müellif asıl mezarın solundaki ostotheke'i (kemik mahfazası) (levha X), sağında kayadan oyulmuş olup sunak mahfazası olarak kullanıldıkları anlaşılan kapları (levha XI-XII), onların üzerindeki insan figürlerini ve nihayet anıtsal kartal kabartmasını (levha VI) târif etmekte ve bunların İskender'in ölümünden çok geç olmayan bir Makedonya aristokrat mezarına işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

İkinci Diyadokh mezarı olarak Belevi mavsoleum'u ele alınmaktadır. Ephesos'ta çalışan Avusturyalı arkeologlar tarafından bundan aşağı yukarı 30 sene önce kazılmış olan bu anıt büyük bir kayalığı işlemek suretile vücutte getirilmiş bir alt kat, onun üzerinde Korint nizamında mâbed şeklinde bir üst kat ve mâbedin damını teşkil ettiği anlaşılan bir piramidden meydana gelmekte, anıt bu iki katlı şekli ile Halikarnassos'taki "mavsoleum" un etkilerini açıkça göstermektedir. Bina'nın ölçüleri de Halikarnassos türbesinininkine yaklaşmaktadır. Tamamile bitmemiş olan bu binanın alt kat mezar odasında kline şeklinde bir mezar ve onun üzerinde yatan sakalsız, başı diyademli bir erkek figürü bulunması bu mezarın Makedonya

ile bir ilgisi olduğuna işaret etmektedir. Belevi mezarı ne zaman yapılmıştır ve kime aittir? J. Keil ilk önce bu anıtı M. ö. 264 yılında Ephesos'ta ölmüş olan Suriye kralı Antiokhos II'ye izafe etmiş, fakat sonraları Praschniker'in yanlış olarak binayı M. ö. 4. yüzyıla tarihlemesi üzerine mezarın sahibi olarak başka bir takım tarihî şahsiyetleri ileri sürmüştü. Binanın Korint nizamındaki başlıkları, Yusuf Boysal'ın isabetli bir surette gösterdiği gibi (*Anatolia II*, 1957, s.123 v.dd.) kenger yaprakları ve dallarının kalathos'un etrafındaki tertibi bakımından bir bucalama devrine ait bulunmakta, klâsik şekiller gösteren Atina'daki Olympieion'dan daha iptidai, binaenaleyh daha eski bir devreye işaret etmektedir ki bu devrenin M. ö. 3. yüzyılın ortalarına tekabül etmesi çok muhtemeldir. Şu halde mezar anıtının Antiokhos II ile olan ilgisi kuvvetlenmiş oluyor. Belki şu hususu da ilâve etmek faydalı olur ki o da Anadolu'da ilk Hellenistik devir Korint binalarının (meselâ Uzuncaburç'taki Zevs mabedi, Didyma'daki Apollon mabedinin iç salonu, Millet'te Laodike binası, Bulevterion'un propylonu) Selevkos'larla ilgili olmalarıdır. Bu açıdan bakıldıkta Belevi'de Korint nizamının sebepsiz kullanılmadığı anlaşılır. Binanın şeklinden başka kline mezarı kralın Makedonya menşe'ine işaret etmekte, dam üzerindeki grifonlar yahut mezar odasındaki kederli köle tasvirleri ise Pers'lerin din etkilerini açığa vurmaktadır ki Selevkos'ların Pers kırıllarının vârisleri oldukları göz önünde bulundurulacak olursa bu hususu tabii karşılamak gerekir.

İşte bu suretle İstanbul'daki dostlarına ithaf ettiği bu küçük, fakat özlü eserinde Prof. G. Kleiner 1- çoktan unutulmuş bir Anadolu mezar anıtını bilim dünyasına yeniden tanıtmakta; 2- tarihlenmesi birtakım tartışmalara yol açmış olan diğer bir anıtın (Belevi) ana karakterini kavramak ve sanat tarihindeki yerini tesbit hususunda bizi hiç şüphesiz bir adım ileri götürmektedir. Sayın dostumuza teşekkürlerimizi sunarken Avusturyalı arkeologlardan bir ricada bulunacağız ki o da Belevi mezar anıtını bir an önce esash bir surette neşretmeleridir.

ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD MANSER

Hüseyin: *Bedâyi'ül-Vekayi*. Metni basıma hazırlayan, redakte eden ve önsözü yazan A. S. Tveritinovalar, fihrist ve indeksi hazırlayan Y. A. Petrosyan. 2 cilt. Moskova 1961, IVL 75 + 116 + 4 S. 40 = Akademi Nauk SSSR Institut Karadov Azii.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü, "Doğu Halkları Edebî Âbideleri" adıyla yayımlamağı plânladığı külliyatın büyük serisinin metinler kısmından 14 numara altında "*Bedayi'ül-Vekayi*"i XVII. yüzyılda yazılmış Osmanlı kronikleri kütüphanesine kazandırmış bulunuyor.

Eser, Enstitünün Osmanlı Tarihi ile meşgul üyelerinden bulunan Bayan Dr. A. S. Tveritinovalar tarafından metni basıma hazırlanan, redaksiyonu yapılan ve değerini belirten derin bir inceleme önsözü ve Y. A. Petrosyan tarafından tertip edilen kronolojik bir fihrist, kişi ve yer adlarına ait indekslerle zenginleştirilerek umumii istifadeye sunulmuştur. Bu eserin, bu şekilde bastırılıp yayımlanması suretiyle Türk-Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait ikinci elle derlenmiş ünik kaynaklarından birini, bu alandaki bilim çalışmalarının gelişmesini aydınlatan temel vasıtalar arasına katmış olan Asya Halkları Enstitüsü, tebrik ve takdire değer bir hizmet yapmıştır.

Bedayi'ül Vekayi'in, yazarı XVII. yüzyıl ortalarında Reisülküttaplık görevinde bulunmuş ve Koca Nişancı adıyla tanınmış bulunan Bosnalı Hüseyin Efendidir. Müellifin kimliği hakkında, "Müverrih Koca Hüseyin Efendi" başlığı altında bilgi veren kaynakların en eskisi *Sefinet'ür-Rüessad*¹. Ahmet Resmi Efendi (1700-1783) nin "Reside-i Enzar olan Bedayi'ül Vekayi' nam iki mücellid tarihinden istişar olunduğuna göre" diye söze başlamasına ve eserin metninden bazı fıkralar nakletmiş bulunmasına bakılacak olursa XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden biri de sayılması gereken yazarın, Hüseyin Efendi'nin söz konusu olan eserini okuduğundan, bu eserden ve kendi zamanında bilinenlerden müellifin hayatı hakkında da bazı bilgiler toplamış ve yazmış bulunduğundan şüphe edilemez.

Ahmet Resmi Efendi'ye göre, IV. Murad'ın Bağdat seferinde maiyetinde bulunmuş olan Hüseyin Efendi, Padişahın işareti üzerine "Ahbarüddevlle" adlı Arapça tarihin de tercümesine başlamış bulunmaktadır. Ahmet Resmi Efendi, Koca Hüseyin Efendi'nin 1639'da sefer dönüşü Diyarbakır'da Mesnevi şarihi Sarı Abdullah Efendi'nin (ölm. 1661) yerine Reisülküttab olduğunu yazmakta ve Naima'ya atfen de² elli dört vekayii hilâlinde (M. 1644) öldüğünü ve bu yüzden eserini tamamlayamamış olduğunu kaydetmekte ve sözü geçen tercüme ile tarihin, Hüseyin Efendi'nin orta seviyede eşhabı dirayetten olduğunu gösterdiğine işaret eylemektedir.

¹ s. 34-35, İstanbul H. 1269.

² C. IV, s. 111. İkinci basım, İstanbul H. 1280.

Süreyya Bey, *Sicill-i Osmani*'ye her nasılsa biyografisini almamışsa da, Reisül-küttaplar listesinde³ birincisi Hicri 1033 de, ikincisi 1038 de, sonuncusu 1044 de olmak üzere üç defa bu vazifede bulunmuş olduğunu göstermektedir. Bursalı Tahir Bey de⁴, Hüseyin Efendi (Bosnavi Koca Müverrih) başlığı altında "Babasının Saraybosna'da Gazi Hüsrev Paşa camii kütüphanesi hâfız-ı kütübü bulunduğunu, edib ve tarihçi olduğunu, IV. Murad'la Bağdat seferinde bulduktan sonra "Diyarbakir'de Reisülküttab tâyin edildiğini", bir kaynak göstermeden, yazmaktadır.

Cemaleddin Efendi'nin *Osmanlı Tarih ve Müverrihlerinde*⁵, Rüsumat Muhasebecisi Seyit Ahmet Rifat Efendi'nin (Ölm. 1875) *Ravza-i Aziziyesindeki*⁶ vaka'nüvisler ve tarih yazarları listelerinde görülmeyen bu ismi, Türk kaynakları arasında bir de Bağdatlı İsmail Paşa'nın eserinde⁷ bulmaktayız.

Ahmet Resmi Efendi tarafından bahsedildiği ve Bursalı Tahir Bey'in cilt sayısını da tasrih suretiyle naklettiği gibi, Hüseyin Efendi'nin biri IV. Murad'ın isteğiyle arapçadan tercüme ettiği "*Ahbarü'd-Düvel*", biri de iki ciltten müteşekkil "*Hilkat-i Âdemden zamanına kadar olan vekâyiden bâhis "Bedayi'ül Vekayi"* isminde iki eseri olmak gerekmektedir.

Bu eserlerden Hammer de⁸ bahsederek Bedayi'ül Vekayi'in Viyana kütüphanesinde bir nüshasının da bulunduğunu söylemekte, Flügel kataloğu da 864 numarada kayıtlı bu cildin muhtevası ve vasıfları hakkında bilgi vermektedir.⁹ Prof. Babinger de, sözü geçen Türk ve yabancı kaynaklarına dayanarak eserinde¹⁰ Hüseyin Efendi'ye ve kitabına bir bahis ayırmış bulunmaktadır.

Kendisinden hemşehrisi Profesör H. Mehmet Hancıç de eserlerinde¹¹ bahsetmekte ise de, Ahmet Resmi Efendi ile Bursalı Tahir Bey'den fazla bir bilgi vermemekte, yalnız o tarihte Hüsrev Bey Kütüphanesi müstakil bir müessese olma-

³ C. IV, s. 795, İstanbul H. 1307.

⁴ *Osmanlı Müellifleri* c. III, s. 46.

⁵ İstanbul H. 1314, Kütüphane-i İkdam neşriyatından.

⁶ İstanbul H. 1291, s. 165-183.

⁷ *Hidayetül-ârifin, Esmâül-müellifin ve Asârül-musannifin*, c. I, s. 322. İstanbul 1949.

⁸ *Geschichte des Osmanischen Reiches*-J. v. Hammer c. IV, s. 601.

Hammer Tarihi Tercümesi-Mehmet Ata, İstanbul, 1333, c. VIII s. 266-267.

⁹ *Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*-Prof. Dr. G. Flügel, Wien 1865, c. II. s. 94-96.

¹⁰ *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*-Prof. F. Babinger, Leipzig 1927, s. 186-187.

¹¹ I. الجوهر الأسنى في تراجم علماء وشعراء بو سنة ، القاهرة 1349, s. 66, numara 65.

II. Knjizevni Rad Bosansko - Hercegovačkij Muslimano, Sarajevo 1933, s. 38-39 No. 4.

(Bu bilgiyi sayın Prof. Tayyib Okıç'e borçluyum).

dığı cihetle, babasının her halde medrese veya camide de bir görevi bulunması gerektiği mütalâasını yürütmektedir.

Bu iki eser hakkında *Keşfüzzünun*'da ve zeyillerinde herhangi bir işaret bulunmadığı gibi, gerek İstanbul kütüphanelerindeki tarihe ait eserlerin ilk defa 1850-1854 yıllarında tam bir alfabetik listesini tertip eden Ruscuklu Ali Efendi'nin (1804-1857) kitabında¹², gerek son yıllarda Kütüphaneler Tasnif Komisyonu tarafından uzun araştırma ve çalışmalarla hazırlanan İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları Kataloğunda¹³ ve Topkapı sarayı kütüphanelerindeki Türkçe yazmalar arasında¹⁴ Hüseyin Efendi'nin bu eserlerinin hiç bir izine rastlanmış değildir.

28 Ağustos-4 Eylül 1957 tarihleri arasında Münich'te toplanan XXIV. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresinin Türkoloji seksiyonunda, Sovyet Tarih bilginlerinden Bayan Dr. Tveritinovaların yapmış olduğu bir tebliğ¹⁵ SSCB Bilimler Akademisi Leningrad şubesi kütüphanesi yazmaları arasında "Bedayi'ül Vekayi" in Osmanlı tarihine taallük eden cildinin bir nüshasının bulunduğunu, müellifi, muhtevası ve kısa bir tenkidıyla birlikte ilim âleminde ilk defa olarak tanıtmış ve Leningrad'da 1951'de dikkati çeken bu eser hakkında, konferanscının 1956'da "Vizantiyski Vremennik" adlı Rusca dergide (c. XI, s. 100-104) yayımladığı kısa bir raporla, eseri daha önce Sovyet tarihçilerine de haber vermiş olduğu bu tebliğden anlaşılmıştı.

Dr. Tveritinovaların bu tebliğine göre Viyana nüshasının ikinci cildi ve devamı olması gereken bu yazma, arşiv kayıtlarına bakılırsa¹⁶ 1862 yılında Petersburg'ta Asya Müzesi tarafından bir hususi koleksiyon sahibinden satın alınmak suretiyle Rusya'ya gitmiştir. Kitabın cilt kapağı içinde yazılı ve daha önceki sahiplerini gösteren kayıtlara ve tarihlere göre de eserin 1800 yılına kadar Türkiye'de bulunmuş olması gerektiğine hükümlenabilir. I. İbrahim devrinde kaleme alındığı, başındaki medhiyeden anlaşılan bu kitapta müellif, eserin yazılmasına sebep olan ahvali

¹² Türk Tarih Kurumu kütüphanesi yazmaları No. 1002, *El-Asür-ül Aliyye fi Hazain-ül kütüb-ül Osmanıyye (Min Esmâ-i kütüb-üs Sıyer-iş Şerife vet-Tevarih vema yeteallaku bihüma)*.

¹³ İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları: *Türkçe Tarih Yazmaları 1. fasikül; Umumi Tarihler*, İstanbul 1943, 2. *Fasikül; Türk Tarihine ait eserler*, İstanbul 1944.

¹⁴ *Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu* - Fehmi Edhem Karatay, 1-2 cilt, İstanbul 1961.

¹⁵ *Akten des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses, Münche* [Section VIII. Turkologie: Tveritinovalar, A. S. (Moskou) The Turkish manuscript of Qoğa Husein's Chronicle Beda'iül Veqa'i (Volume I) from the Collection of the Institute of Oriental Studies (Leningrad Branch), USSR Academy of Sciences] 1959 Wiesbaden. s. 398-402.

¹⁶ SSCB Bilimler Akademisi arşivi, 1 inci fond, 1a numaralı defter, No. 106, yıl 1862/204.

anlatmakta, başlıca kaynaklarını göstermekte, kaynakların rivayetleri arasında zaman zaman karşılaştırma ve münakaşalar yapmakta, bahis konusu ettiği olay ve kişileri tenkit etmekte, devletin teşkilât ve icraatı hakkında orijinal belgelere dayanan bilgiler vermektedir. Ya müellifinin ölümü dolayısıyla tamamlanması veya tamam nüshadan istinsahı bitmediği için kronoloji bakımından 1520 olaylarına kadar gelen bu eser, Dr. Tveritina'ya göre, XVII. yüzyılda yazılmış olan Osmanlı devleti tarihlerinin en tamamı sayılabilir. Bu sebeple bu el yazmasının bastırılması, Ortaçağ Osmanlı devleti ile bu devlete tâbi olan memleketlerle halklarının tarihlerini araştıran Ortaçağ tarihçileri için, büyük önemi olan bilgilerin artmasına hizmet edecektir. Aynı zamanda müellif esas itibarıyla kendi yaşadığı zamana ait olmayan vekayii hikâye etmekte olduğundan, eseri, bir dereceye kadar tarihi tetkikler kategorisine de dahil saymak gerekir. Bu bakımdan Koca Hüseyin'in el yazması, XVII. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devletinde tarih bilginlerinin seviyesini gösteren bir belge olarak da üzerine alâka çekmektedir. Bundan başka Koca Hüseyin, eserinde Müverrih Hoca Sadettin Efendi'nin "*Tacüttevarih*" ini oldukça yakından takip ettiği yerlerde, Sadettin'in çok sık ve bol bol kullandığı Arap ve Fars terkipleriyle süslü nesrini, Türkçe sözler ve Türk dili kurallarıyla değiştirerek sadeleştirmekte ve Türkçeleştirmekte de büyük başarı göstermiştir. Bu itibarla dil bakımından da bu eserin ayrı bir önemi vardır.

Kısaca özetlediğimiz Münich tebliğini, Dr. Tveritina, Koca Hüseyin'in bu eserinin elde mevcut aslına uygun olarak yayımlanmasını, kongrenin ihtisas seksiyonunda bulunan Türk ve yabancı tarih bilginlerinin tasvibine sunduğunu söyleyerek, hakkında araştırma yapıp başka bir nüshası bulunduğu takdirde Edition critique hazırlanmak üzere iş birliği yapılması dileğiyle bitirmişti. Dinleyenlerin önemle ilgisini çeken bu nüsha metninin biran önce bastırılması da, oybirliği ile temenni olunmuştu. Münich'ten memlekete dönünce bizzat yaptığım araştırmalar bu eserin bazı nüshalarının memleketimizde de bulunabileceği ümidini, maalesef boşa çıkardı.

1960 'da Moskova'da toplanan XXV. Şarkiyatçılar kongresi münasebetiyle SSCB i Doğu İncelemeleri Enstitüsünün 1959-1961 döneminde basıma hazırladığı yeni eserler hakkında yayımladığı bir broşürden, 1961 'de "*Badeyi'ül Vekayi*"in 518 varaktan müteşekkil metninin 14 cü numarayı teşkil etmek üzere Dr. A. S. Tveritina tarafından yazılan bir giriş ve Y. A. Petrosyan tarafından hazırlanan bir izahlı fihrist ve indekslerle birlikte basılmakta olduğu memnurlukla öğrenilmişti¹⁷. İşte bu yazımızda tanıtmağa çalıştığımız eser, 1962 mayısında Moskova'yı ziyaretimiz sırasında birer nüshası heyetimiz üyelerine de hediye edilmiş bulunan bu kitaptır.¹⁸

Eser, 205 X 265 mm boyunda bezli mukavva kapaklı iki büyük cilt halinde yayımlanmıştır. Birinci cilt, giriş (sf. 1-23) ile açıklamalı fihristi (sf. 24-75) ve met-

¹⁷ *Monuments of Oriental Literature*, Publishing House for Oriental Literature, Moscow 1960, s. 13-14. Aynı broşürden (s. 6) Zeyneddin Vasfi'nin XVI. yüzyıl Orta Asya Tarih ve Edebiyatını anlatan Farsça yazılmış aynı isimde bir eserinin daha Enstitüce basıma hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu kitap ta geçen sene yayımlanmış bulunmaktadır.

¹⁸ Türk Tarih Kurumu Kitaplığı: B 4463/1 ve 2.

nin tıpkı basımından ilk 400 sahifeyi teşkil etmekte, ikinci ciltte de metnin geri kalan (sf. 401-1052) kısmı ile (7 numaralı ek fotoğrafa bakınız). şahıs adları (sf. 1055-1091), yer ve topluluk adları (sf. 1092-1116) indeksleri yer almaktadır. İkinci cilde ayrıca ilâve olunan dört sahifelik bir cetvelle de tıpkı-basımda silik çıkmış olan kelimelerin okunmaları sağlanmıştır.

Dr. Tveritina, "Giriş" başlığı altında eseri tanıtmak maksadiyle yazdığı önsözünde, Osmanlı tarihçiliğinde Vekayiname tarzındaki eserlerin büyük ölçüde yer aldığını söyleyerek, bunlardan bilhassa zamanının olaylarını nakledenlerin önemini belirttiikten sonra, 16 ve 17 inci yüzyıllarda yazılmış bu neviden bir kısım eserlerin de, yazarların kullandıkları kaynakların çokluğu nisbetinde üzerlerinde durulmağa değer bir özellik taşıdıklarını, bilhassa bunlarda zamanımıza kadar gelemeyen kaynaklardan elde edinilmiş bilgilere de rastlandığını işaret etmektedir.

Yazara göre, 17 nci yüzyıl Türk tarihçileri arasında Osmanlı devletinin kuruluşundan başlayarak zamanlarına kadar olan devrin tarihini yazmış bulunan sayılı kimseleri teşkil eden Solakzâde Hemdemi (Ölm. 1658), Kara Çelebi zâde Abdülaziz (Ölm. 1658) ve Münecimbaşı Ahmet (Ölm. 1702) den başka, yalnız Hammer tarafından kaynakları arasında kendisinden bahsedilmiş bulunan, Bosnalı Koca Hüseyin Efendi'nin yazmış olduğu "Bedayi'ül Vekayi"i de, bu kategoriden sayılması gereken bir eserdir. Müellifin aynı zamanda IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Padişahın emriyle Ahmet Yusuf Sinaneddin Karamanî (Ölm. 1610) nin 1599 da yazdığı "Ahbar-üd Düvel" adlı İslâm tarihini de arapça aslından Türkçeye çevirmiş bulunduğu, ölümünden önce de iki ciltlik bir umumî tarih yazmakla meşgul olduğu bilinmektedir.

Dr. Tveritina, bu önsözde Viyana'da bulunan Bedayi'ül Vekayi'in, kendince, sözü geçen eserin birinci cildi olduğunu, son zamanlara kadar nerede olduğu bilinmeyen hattâ Hüseyin Efendinin yaşının ilerlemesi dolayısıyla yazamamış bile olduğu tahmin edilen ikinci cildinin Leningrad'da 1950'de ortaya çıkışı ve Rusya'ya gidiş şekli ile menşe'i hakkındaki tahminlerini de kaydetmektedir.

Bir mükaddime, üç bab ve dört faslı ile bir fihrist ve bir tenbihi ihtiva eden ve Viyana'da bulunan "Bedayi'ül Vekayi'in birinci cildi, tarafımızdan sözü geçen eserin Türk Tarih Kurumu Kitaplığı arşivinde bulunan mikro-filmi üzerinde yapılan incelemeden anlaşıldığına göre, "Hayatın, levh-ü kalemin, göklerin ve yerin, meleklerin ve cinlerin, Âdem ve Havva'nın yaradılış hikâyelerinden sonra Hazreti Muhammed'in ecdadı hakkında bilgi vermekte, doğumundan hicretine, hicretten ölümüne kadar geçen olayları anlatmaktadır. Birinci faslı Hülefa-i Raşidîn ve Oniki İmamla, Emevî, Abbasî ve Fatimî Halifelerini, ikinci faslı Abbasî Halifeleri zamanında Horasan ve Maverâünnehir'de, Fars, Azerbaycan ve sair bilâdda istiklâl üzere saltanat edenlerin icmalen menakiblerini, üçüncü faslı, Abbasî halifelerinden sonra Mısır, Şam ve sair diyar-ı İslâm'da olan padişahların menakibini, dördüncü faslı ise, Cengiz oğullarıyla Kızılbaşlar dediği İranlılar hakkındaki malûmatı kronolojik bir sıra dahilinde teşkil etmekte ve kitabın son kısımlarında da eshab-ı tabakata, hükümdar silsilenameleri, şehir tasvirleri, Aristo ve Eflatun gibi filozoflar hakkında bilgilerle Samanoğulları, Gazneliler, Afrika müslüman devletlerine ait bahisler yer almaktadır. 609 varaktan ibaret bulunan bu eser "İnşallahü

Tealâ Afrika dahi Memalik-i Mahrusa-i Osmaniye'ye müdahhaldir, Cezayir-i garp dahi" diyerek sona ermektedir (1, 2 ve 3 numaralı ek fotoğraflara bakınız).

Tıpkı basımı yazımıza konu olan *Bedayi'ül Vekayi* nüshası gibi, Sultan İbrahim'in saltanat zamanında yazıldığı bilinen Viyana nüshasında Padişaha duadan sonra müellifin "sebeb-i tahrir-i kitab oldur ki" (V. 2 a) diye başlayan (1 numaralı fotoğraf).

"Bu hakir-i pür taksir, Hüseyin ül fakir mukaddema Divan-ı âlişanda Reis-i küttab-ı Utarid-i-nazir ve enis-i vüzera-i Müşteri tedbir olup badehu pür olmakla küşe-i uzlette caygir olmuşidim. Bir ruz-ı piruzda hâtıra bu hatıra hutur eyledi ki, bu güzergâh-ı fenadan ubur ettikte, bazı âsârımız sudur eyliye ki, ila merr-iş-şühur ved-dühur namımız mezkûr olmağa bais ola. Ol ecilden manzurumuz olan kütüb-i tevarih ve siyerden pür iber olan bazı bedayi-i vekayi ve nevadiri bedayi' ve menakib-i acayib ve garayibi silk-i tahrire çeküp bir mecmua tastir oluna, tâ ki kıssalarından hisseler alınıp ve eshab-ı düvel amellerin â'mal-i mütekaddimine tatbik eyliyeler. Zira her madde ki mukaddema vâki olmuştur. Mürurı zamanla geru vâki olağandır. İnsanın ömrü ise kalil olup her nedenlu müsün olsalar yine tecrübe ile her maddeyi malûm edinemezler. Pes dîn-ü devlet hizmetinde olan eshab-ı manâsıba münasıptir ki nûsuh-i tevarihe müracaat edip eyyam-ı devlet ve hengâm-ı hizmetlerinde hâdis olan havadis-i güzeste sâllerde emsali olan ahvale misal edip, herhalde âmal-i melihayı mürtekip ve ef'ali kabihayı müctenib olalar."

Sözleri gözden geçirilecek ve fihristi (v. 2 b) ile onu takip eden tenbih başlıklı satırlar okunacak olursa (6 numaralı fotoğraf) aynı adı taşımak ve aynı kimse tarafından yazılmış bulunmakla beraber Viyana nüshasıyla Leningrad nüshasının ayrı ayrı zamanlarda yazılmış oldukları ve birinci cilt yazılırken ikincinin düşünülmediği ve müşterek bir plâna bağlı bulunmadıkları açıkça görülür. Viyana nüshasının konusunu İslâm tarihi teşkil ettiğine göre, yazılışında Hüseyin Efendi'nin, *Ahbar-üd Düvel*'den faydalanmış olduğunu gösteren herhangi bir işarete de rastlanamamaktadır. Sadece "Ahmet Gaffari'nin (Ölm. 1552) Nigâristanı¹⁹ tertibi ihtiyar olunup ve anun hikâyeleri dahi tercüme olunmuştur." (V 3 a) şeklindeki kayıttan, müellifin daha çok adı geçen bu eserden mülhem bulunduğu ve istifade ettiği anlaşılmaktadır (2 numaralı ek fotoğrafa bakınız). Bu itibarla Viyana nüshasını, IV. Murad'ın Türkçeye çevrilmesini emrettiği kitabın, Hüseyin, Efendi tarafından yapılmış bir tercümesi ele geçinceye kadar, sonradan başka isim altında ve başka bir plân dahilinde yine o zatın kalemıyla vücuda getirilmiş İslâm devletleri tarihine ait bir eser olarak kabul etmek gerçeğe daha uygun düşer sanırım²⁰.

¹⁹ *Nigâristan*'ın Altıparmak Mehmet Efendi (Ölm. 1613) tarafından yapılmış Türkçe iki tercümesi Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde (Revan, 1466 ve 1467) mevcuttur.

²⁰ Üzerinde eski sahibi tarafından satın alındığı yazılı bulunan 26 Kasım 1763 tarihinden sonra Viyana kütüphanesinin malı olmuş olduğu şüphesiz bulunan nüshanın, sözü geçen ilk ve son sayfelerinin tıpkı basımları bu yazımıza eklenmiştir.

Ahmet Resmi Efendi'nin *Sefinet-ür Rüesa*'da *Ahbar-üd Düvel* hakkında vermiş olduğu haber de, sadece tercümeyle başlanmış olduğunu işaretten ibaret sayılmak gerekir. Ahmet Resmi Efendi gerçi *Bedayi'ül Vekayi*'in iki cilt olduğundan bahsetmekte ise de, eserin mukaddemesinden naklettiği satırlar, yalnız bu defa yayımlanan Leningrad nüshasında aynen görüldüğünden (4 numaralı ek fotoğrafa bakınız), onun sadece bu cildi okumuş olduğunu ve o tarihlerde bu cildin bazı nüshalarını henüz İstanbul'da da bulunduğunu göstermesinden daha fazla bir değer taşımamaktadır.

1862 yılında A. Dorn tarafından Asya müzesine hediye edildiği bilinen bu nüshanın, Leningrad'a intikal yeri ve şekli hakkında yapılan tahminin de, o kadar önemli olmamakla beraber, bir noktasını tartışmak gerekmektedir. Nüshanın üzerinde adları ve hüviyetleri tasrih edilmek suretiyle kayıtlı bulunan eski sahiplerinin Edirne'yle ilgili bulduklarına bakarak, kitabın oradan alınmış olduğu sanılmış ise de, son sahibi olduğu anlaşılan Valde Kethüdası Zâde Mehmet Sadık Efendi²¹ H. 1210 dan, İstanbul'da ölümü tarihi H 1232 (18 Ekim 1817)'ye kadar, devlet merkezinde yüksek kaza görevlerinde bulunmuş ve Reisülülema pâyesini almış bir zat olduğuna göre, bir müddet hususî kütüphanesinde yer almış bulunan bu kitabın, ancak onun terekesinden alınabileceği ve bu tarihten sonra İstanbul'dan dışarı götürülebileceği ihtimali akla daha yatkın görünmektedir. Bununla beraber sözü geçen eserden Bağdat'lı İsmail Paşa'nın da kitabında bahsetmiş olması, bazı nüshaların XIX. yüzyıl sonralarına kadar İstanbul'da var olduğunun da başka bir delili sayılmak gerekir.⁷

Dr. Tveritinova güzel bir nesih ile yazılmış bulunan eserin, bizzat müellif tarafından kaleme alınmış veya kontrolundan geçmiş bir nüsha olduğu kanaatindedir. Her iki yazmada da yazarın adı ve yazılış tarihi bulunmadığı cihetle bunu teyit veya red edecek bir delil elimizde olmamakla beraber, sözü geçen Viyana nüshasının da hemen hemen aynı kaleminden çıkmış olduğuna hükmettirecek yazı benzerliği bu bakımdan dikkati çekmektedir ve genel olarak yazı pek güzel olmamakla beraber temiz ve okunaklı bir niteliktedir (*Ekli fotoğrafları karşılaştırınız*).

Eserin başında, metinden başka bir yazı ile yazılmış 16 sahifelik tafsilâtlı bir fihrist vardır ki, giriş yazısını takip etmek üzere açıklayıcı notlar konulmuş ve tarihler milâdiye çevrilmek ve 1) Başlangıçlar, 2) 1324-1359, 3) 1359-1389, 4) 1389-1402, 5) 1402-1413, 6) 1413-1421, 7) 1421-1451, 8) 1451-1481, 9) 1481-1512, 10) 1512-1520 olaylarına ait kısımlar on bölüme ayrılmak üzere bir tasnife tâbi tutulmak suretiyle Y. A. Petrosyan tarafından Rusca'ya tercüme edilerek kitaba konulmuştur.

Müellif, mutad şekilde hamdü sena ve zamanın Hükümdarı Sultan İbrahim'le şehzadesine dua ile başladığı bu kitabının, yazılış sebebini de şu satırlarla açıklamaktadır: (4 ve 5 numaralı ek fotoğraflara bakınız).

“Bais-i tahrir-i kitab oldur ki,

Bu abd-i hakir-i pür taksîr yani Hüseyin-ül fakîr altmış seneden beru Divan-ı Adalet Unvan-ı Âl-i Osman'da hidmette bulunup, sinnen seb'in ve semanin ma-

²¹ S. O. VI, 193.

beyninde, riyaset-i küttab-ı Utarid cenab hizmetinden münfasil olduğumuz eyyam-ı taattulâta, tazy-i evkat etmeyip sahife-i ruz-i gârda âsarımız kalsun deyu, Bedayi'ül Vekayi ismi ile müsemma ilm-i tevarihte bir mecmua telif edip, Hazreti Resul-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem hazretlerinin ve ecdadının ve Hülefa-i Raşidinin ve Eimme-i İsna Aşer ve Hülefa-i Emeviyye ve Abbâsiyenin ve sair zaman-ı İslâmda olan padişahların asırlarında vaki olan nevadir ve bedayii ceste ceste tebyin ve her devletin tulû ve grubunun tarihini ve her padişahın müddet-i saltanatların tâyin etmiştik. Lâkin beyaza çıkarmayıp müsvedde idi. Hicret-i nebeviye-i aliye-i efdal'üt tahiyenin bin elli dört zilhicce guresinde tedvin etmeğe niyet edtüğümüzde bir gece âlem-i misâlde gördüm ki, karşımda iki azîm bab meftuh olup bir derya-i bâpa-yân zâhir oldu. Yine âlem-i menamda bu veçhile ilhâm oldu ki, ol iki bab-ı küşâdenin birisi beyan olunan müsevvedat olup birisi dahi selâtin-i cihad âyin-i Âl-i Osman enarullahü tealâ burhanüssalifin ve azze nasrûlbakiyyin el-mütehallifin zaman-ı nusret karînlerinde vaki olan fütuhât-ı azîme ve esna-i saltanatlarında vukubulan nevadir ve bedayi tahriri ola ve lihâza Tevârih-i Âl-i Osmanı dahi kaide-i mezbure üzere tahrir ve telife şuru olundu ve İran ve Irak-ı Arab ve Mısır ve Şam ve Diyarbekir ve Karaman ve sair mülûk-i müteferrikadan her padişahın asrında olan selâtini dahi icmalen zikreyledik. Zira mülûk-i mezburenin saltanatları tedricle Padişahan-ı Âl-i Osmana nasip olacaktır. Bu babta *Heşt Bihişt* musannifi Mevlâna İdris-i Bitlisi'ye iktida eyledik ve müverrihin-i salife yazdıkları kitaplarda zaman itibar edip el akdem fel akdem derler imiş. Lâkin selâtin-i Âl-i Osman guzzat-ı fisebilullah olmağla Tabiîn ve Hülefa-i Abbasiye'den sonra yazılıp sair Mülûk ve Selâtine takdim ve tafdil olundu ve tafsil-i tafazzulları dahi beyan olundu."

Bu satırlar, Viyana nüshasının daha önce yazılıp hazırlanmış olduğunu ve 29 Ocak 1645 'de tebyize başlanacağı bir sırada²², müellifin rüyasında aldığı bir ilhamın ikinci bir cildde de Osmanlı tarihini yazmak arzusunu kendisine duyurduğunu ve böylece yeniden işe girişmiş ve evvelki ile isminden başka bağıntısı olmayan ve bilhassa Türk tarihinin bütünlüğü yönünden Selçuklular devrini atlamak ve daha başka boşluklar da bırakmak suretiyle aynı isim altında yeni bir kitap daha vücuda getirmiş olduğu düşüncesini desteklemektedir. Bilhassa "Tenbih" başlığı altında (V. 3 a) ileride memleketin kaderiyle ilgili hizmetlerde bulunacakların geçmiş olaylardan alacakları derslerin önemine şu satırlarla işaret ettiği de görülmekte ve bu ikinci kitabın daha özel bir amaç güdülerken yazıldığı anlaşılmaktadır. (5 ve 6 numaralı ek fotoğraflara bakınız).

"Eshab-ı ukul ve iz'ana puşide ve nihan değıldir ki, egerçi şahan-ı bahtiyar ve husrevan-ı hoşmened-i devletyarın tab-ı âkilâne ve mizac-ı âdilaneleri mümkündür ki, zamanlarında olan müşkilât-ı vakiat ve mühimmatı serengüşt-i tedabir-i saibeleri ile halledip âharın arâ ve efkârına muhtaç olmayalar. Lâkin Sultan-ı azîmüştân olanlar riayet-i esbab-ı azm ü hazm ve vikayet-i esas-i (اساس) bezm ve esas-i (اثاث) rezmde ve âyin-i mülkdarî ve ferman-revayî ve kavanin-i riayet-perverî ve

²² Buna bakılınca Naima'nın Koca Nişancı Hüseyin Efendi'nin ölüm yılı olarak gösterdiği 1644 tarihinin yanlış olduğu görülmekte, en az eserini 1520 olaylarına kadar beyaza çekebilecek bir süre daha, bu tarihten sonra da yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.

kişver-küşayî de rüsum-ı âsar-ı eslâfî kendulere üstad ittihaz edegelmişlerdir ve müverrihin-i sâlife vekayi-i sabıkayı silk-i tahrirî çektiklerine bais oldur ki, bazı havadis yirmi otuz belki bir kaç yüz yılda bir iki kere hâdis olur. Ruz-i gârda ise onların emsali vekayi vaki olmaktan hali olmaz. İnsanın ömrü kalil olup yüz yaşında dahi olursa eyyam-ı hayavatında her hususu tecrübe edemezler. Ol ecilden anın gibi zuhur eden nevadir-i umuru mütekaddiminin reyleriyle tatbik etmek gerekir ki, ta ki badet tahkik arâ-i sâibelerine iktida ve su-i tedbirlerinden iba eyleyip her hususta isabet eyliyeler.”

Naşir önsözünde böylece eserin yazılış maksadiyle özelliklerini belirttikten sonra, Bedayi-ül Vekayi'in kaynakları hakkında da şu açıklamayı yapmaktadır :

Türkçe olarak Aşık Paşa zâde, Neşrî, Koca Nişancı Celâl zâde Mustafa, Kemal Paşazâde ve Sadettin'den, Arapça ve Farsca yazılanlardan da İdris-i Bitlisi (Ölm. 1520), Şerafettin Ali (Ölm. 1454), İbni Arabşah (1388 - 1437), Suriyeli Hasan Burinî (1556 - 1615)'nin eserlerinden faydalanılmıştır. Aynı zamanda Hüseyin, Sadettin'in olsun, diğer yazarların olsun eserlerinde verdikleri bilgileri onların gösterdikleri kaynaklardaki bilgilerle de karşılaştırarak doğruluklarını kontrol etmiştir. Örneğini İstanbul'un fethini takip eden olayları naklederken Sadettin'in yazdığı bütün kaynakları Hüseyin'in de aynen verdiği ve bu kaynaklardan hangisine önem verilmek gerektiğini de belirttiği görülmektedir (V. 204 b). Kaynaklarının yer yer tenkidini de yapmaktadır. Süleyman Çelebi'nin öldürülmesi hakkında Neşrî'nin rivayeti buna güzel bir örnektir (V. 141b.).

Eserin özelliklerinden biri de, yukarıda da bir vesile ile işaret olunduğu gibi, Hüseyin'in üslûbundaki sadeliktir. Bahislerin öteki Türk tarihçilerine nazaran açık bir Türkçe ile yazılmış olması, devlet erkânına dair bilgiler de uzun tasvirlerle ve medihlere kaçılmadan nakledilmiş bulunması ve meseleleri daha açıklayıcı şekilde izah etmesi, bu görüşü destekleyen şu bir kaç örnekle önsözde belirtilmiştir.

Sadettin, Tac-ül Tevarih, C. I, s. 40-41 :

“Ve teksir-i asker emrinde ol vezir-i hüceste eser, şah-ı feridun fer mahzarında Bilecik kadısı olan Mevlâna Halil ile meşveret buyurup efkâr-ı isabet medarları bu vech üzere karar buldu ki evlâd-ı etrakten civanan-ı çalâk intihap olunup zamimesipah-ı zafer penah kılına. Bu mühimm-i celil Mevlâna Halil reyine tahvil olunup mevlânay-ı mezbur dahi ol hidmette istikamet üzere kıyam ve kemal-i sây ve ihtimam edip dilâver civanlar ve ruz-ı musafta şir-i jıyanlar cemedip her birine günde bir akçe-i osmani ki rubu dirhem-i şer'idir vazife tâyin olunduki eyyam-ı sefer encam bulup muavedet buyuruldukta günlükleri kat'olunup her biri vatanında ziraata meşgul olup rüsum-ı divâniyeden halâs ola. Bunlara onbaşı ve yüzbaşı ve binbaşı tâyin olunup yaya namı ile iştihar buldular. Lâkin bu taife-i piyade vardıkça ziyade olup sefer ve hazerde fesada irtikâblarından olundu ki minbaid evlâd-ı küffardan hidmete yarar merdan-ı kârzar ihtiyar olunup”

Aynı konuyu Hüseyin Efendi ise şöyle anlatmaktadır. (V. 44b-45a) :

“Çünkü ehl-i islâm ile âbede-i esnam mabeynlerinde adavet-i dinî ve dünyevî vaki oldu. Cihet-i tevsî-i bilâd ve maslahat-ı gaza ve cihad için izdiyad-ı ecnad elbette lâzım gelmiştir. Türklerin nevreside oğullarından günde birer akçe ulûfe ile bir midkar piyade asker tahrir edip namını yaya koyalım ve her yüz adama bir süvari

salâr edip ve her bin adama bir bey nasbeyleyim. Seferle vardıklarınca ulufeleri verilsin. Sefer olmadığı zamanda ulufeleri hazineye kalıp ancak muayyen olan yerlerin ekip biçip uşur ve resimden ve tekâliften muaf ve müsellemler olsunlar, dedi. Orhan Han birader-i sa'd ahterinin bu reyin dahi istihsan edip piyadesine yaya ve yüzbaşı olan süvara müsellim ve binbaşına yaya beyi deyu nam koyup ve bu taifeyi kazasker olan Mevlâna Kara Halil tahrir eyleyip bu minval üzere asker-i Orhaniye mülhak oldular. Giderek cemaati mezbure seferlerde şenaat üzere olmağın yeniçeri zuhurundan sonra ulûfe verilmeyip heman vechi meşruh üzere ziraat ile geçinip uşur ve resimden muaf idiler, geru seferlerde hizmet ederlerdi. Merhum Sultan Murad bin Selim Han tâbe serahüma zamanında askere ihtiyaç olmamağla yaya ve müsellim taifesi mensuh olup ellerinde olan arazi mirîden fûruht olunup sonradan kendileri dahi reaya kayd olundular ve çiftlikleri timar olup halâ mensuhat dedikleri zeamet ve timarlar onların asâdır.”

Tac-üt Tevarih'ten (C. 2, s. 162-163) :

Huruc-ı Şah Kulu ve Fitenhay-ı bi hadd-ı o

“Bundan esbak rakamzede-i kilik-i bedayi nigâr olmuşdı ki, Sultan Korkud hazretleri Mısır'a varup geru rücu ettikte, eyaletgâhı olan Teke vilâyeti geru makarr-ı hükümet kılınıp aff-ı padişahiye mazhar olmuştu. Egerçi ol vilâyet ehli saye-i adaletinde bir nice gün âsude hal oldular amma, ol diyar etrakinin vücud-ı napâki levs-ı tabii ile mülevves olup fıtratlarında redaet ve hilkatlerinde denaet araz-i zatî mesabesinde idi. Ol nakısların derun-ı nifak-makrunlarında envai mefasid müdeggam ve her biri âdem şeklinde hayvan-ı lâyüfhem idi. Şehzadenin hâtır-ı naziki ol bed-likalardan teneffür etmeğın kadîmden eyaletgâhı olan Saruhan vilâyetini arzu edüp, kaptusu halkından bir kaç dilâveri hazanesini muhafaza ve nakl için alıkoyp bir gece aelgafele Saruhan canibine teveccüh etti. Ol nevahi eşirrasu hususâ Kızılıkaya nam mahallin eşkiyası şehzadenin hilâf-ı mutad üzere hareket ve şıtâbın göricek kamer-âsâ şebgirdlik ittügünden hurşid-i felek saltanatın zevaline istidlâl edüp aheng-i huruc ve zirve-i fesada uruc ettiler ve sene sitte aşere ve tis'a mie muharreminin aşurasında âyin-i revafız üzere akd-i cemiyet edip Şah Kulu demek ile mülâkkab bir murdarı serdar ettiler.

Bedayi-ül Vekayiden (V. 386a) :

Derbeyan-ı Huruc-ı Şah Kulu

Şahzade Sultan Ahmed'in Tatar Hanı Mengilgiray Han'a irsal ettiği namesine amel olunmayıp, Şahzade-i âlicah Selim Şah'ın Akkirman'a geçdüğü mesmuu olduktta, masru olup yanında olan adamlarını cem edip Amasya'dan huruc edüp Karaman diyarına azimet eyledi. Şehzade Korkud dahi Mısır'dan geldikte Teke vilâyetinde ideyorken atası dergâhının âyanı Ahmet Hanı taht-ı cihânbanıye iclâsta ittifaqların bilüp nisab-ı saltanattan nasibî hırman olduğun iz'an edinüp, kaptusu halkı ile Teke'den kalkup bilâ izn-i peder Manisa şehrine güzer eyledi. Meğer ki Teke vilâyetinde Şeytan Kulu namına bir bedbaht müfsid var imiş. Bir mağarada sakin olup bir kühsarda mutavattın olup ve mübalâğa eşrarı kenduye yâr ve havadar edinüp ol hâriciler ile huruca fırsat gözedür imiş. Zikrolunan şahzadelerin harekât ve inkilâbın ve sultan Bayezid Han'ın kemal-i mertebede ıztırabın işittikte görür ki memleket

hâli. Hâris yok, meydan-ı saltanatta kimesne görünmez, fâris yok. Tab'ı murdarında şehriyarlık sevdası galip görünür. Tevakkuf etmeyüp heman yanında ve etrafında olan eşirra ve etraki ve levendat-ı çalâki cem edüp ve kendüsini kızılbaş şahına mensup gösterüp namına Şah Kulu koyup huruç eyledi.”

Bedayi-ül Vekayi'e bir çok yönden üstünlükler sağlayan bu özelliklere ilâve olarak, Divan-ı Hümayunda mevcut bazı eski tarih belgelerini de aynen ve kaynak göstermek suretiyle teyid ve tevsik etmiş olmasıdır ki, bunun en önemli örneği hiç şüphesiz Fatih Kanunnâmesi'dir (Metin V. 277b-283b). Hicrî 1022 (M. 1613) senesinde Reisülküttab bulunduğu sırada Divan kanunnamesinden ihrac ettiğini belirttiği bu metin, sözü geçen ve ancak sonradan Viyana'daki kaynağı belli olmayan ve daha sonra istinsah edilmiş bulunan şekliyle zamanımıza intikal eden kanunnâmenin²³ üzerindeki her türlü şüpheyi bertaraf edebilecek bir kesinlik ve aydınlık göstermesi bakımından da Bedayi-ül Vekayi'in değerini arttırmaktadır (*8 numaralı ek fotoğrafa bakınız*).

Yıldırım zamanında rüşvet alan kadıların suistimallerini önlemek için mahkemelerde davalardan alınacak harçlar hakkında kaydetmiş olduğu tarife (V. 95a ve b)-nin de Maliye ve Adliye tarihimiz açısından önemli bir belge sayılacağı şüphesizdir.

Bedayi-ül Vekayi'i büyük bir dikkatle incelemiş ve onu zaman ve konu bakımından çağdaşı olan metinlerle karşılaştırmış bulunan Bn. Tveritinoва önsözünü²⁴, eser hakkındaki hükmünü özetleyen şu satırlarla bitirmektedir :

“Onyedinci yüzyılda kaleme alınan Osmanlı vekayinamelerinden Hüseyin'in eseri, bu hususta en geniş ve tam bilgi verenini sayılabilir. Aynı zamanda bu eser onyedinci yüzyıl ortalarında Osmanlı devletindeki tarih ilmi seviyesini göstermesi bakımından da ilgi çekici bir vesikadır. Bu eserin yayımlanması Ortaçağ Osmanlı İmparatorluğu ve ona dahil milletlerin tarihini araştıran Orta Çağ tarihçileri için büyük bir ilgi uyandıran bu sahadaki olaylara dair gerçek malûmatı genişletmeğe yarayacaktır.”

Osmanlı tarihi kronikleri külliyatına böyle değerli ve önemli bir eseri, en son bilim metodlarına göre değerlendirmek suretiyle, kazandıran Bn. Tveritinoва'yı her bakımdan tebrik ve takdire değer mesaisiyle, Osmanlı - Türk tarihine, benzer yayınlariyle hizmetleri geçmiş olan Gieze, Witteck, Taeschner, Babinger gibi değerli ilim adamları zincirinin yeni bir halkası olarak Türk tarihçilerine tanıtmayı bir vazife saydım. Osmanlı Vekayi'nâmeleri arasındaki yerini bu suretle alarak genel faydalanmaya konulmuş bulunan *Bedayi-ül Vekayi*'i de ilgilenenlere az çok tanıtmaya hizmeti olur ümmidiyle eser hakkındaki bu kısa eleştirmeyi yazmış bulunuyorum.

FAİK REŞİT UNAT

²³ *Kanunname-i Âl-i Osman*, (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecsuası ilâvesi) İstanbul 1330.

²⁴ Bu önsözü Rusca aslından özetliyerek muhtevâsından faydalanmamı sağlayan D. T. C. F. asistanlarından sayın İsmail Kaynak'a teşekkür ederim.

بر جبرئیل ابن سلطان احمدخان ایلخان سلطنته و آید دولت
 الی آخرالدوران که ایام سلطنتونده خان جهان اس و امان
 اوزره اولغله علم و عرفانی اولغور دینی علم سنزعه ده نالیغ
 و نغینا تندن خانی دکله دور تا بادچین باد الی آخرالدهر اسدا
 بو تقدیرجه دست دعا سوری سما به رفع اولوب نغزج و رجاء اولور
 اول بادشاه ربع سکونک خوما نیرما عمر و دولتی افرول اولوب
 اعدای دین و دولتی سزنگون اولاولو جو و دمان محمد الاکرم ایدن
 کتشد کتشد هارک سوا قدش نغزج نغزج نغزج اول اول اول
 شیب سحر کلمات اولور که
 بر خضیر بر تقصیر حسین الشیر مستدما دیوان عالی تقطعه زمین کما
 عطار د نظیر و اینس کلوزا و شتوی ندیورا اولوب بیده بیوان
 کونه ب عزلده جا کپور اولندیم بر روز بر وزده خاطره بر حیا
 خطور ایلدیکه ب کد کد کما فنان دن عبور اندک نفس اماره بر صفا
 ایلدیکه الی ترالورد و الدهور نامیزم کدر اولغله باعث اولور
 اول ایلدن سنور سیز اولان کتب نزارج و سیزدن بر علول
 بعض بدایع و قایع و نوزاد بدایع عجایب و غزایی سلاطین
 کپوب بر جمعه نظیر اولغله تا که قصه لوندن خضه لوان
 و اصحاب دول عملارین اعمال منقذینه تطبیق ایلدیکه لر
 زبورا هوما ده که مقدما واقع اولغله هر روز زمانه کپور واقع
 اولغله ایشان عمری اینه قیل اولوب هر کلو مشین اولور
 بینه تجربه ایلدیکه هوما ده فی معلوم ایلدیکه هر کلو بس دین و دولت
 خدمتده اولان اصحاب مناصه مناسد که نسخ تواریخ
 مراجعت ایدوب ایام دولت و حکام خدمتوندن حادث اولان
 حوادثی کتشد سالوره امانی اولان احواله مثال ایدوب
 هر حالده اعمال صحیحی مرتکب و انحال نغزجی محبت اولور

و ساقب

حمد و تجسس بی غایه و تبار فی قیاس ما لایغایه در کما حساب کیر باب
 لاین و سزاد که فرقه بی آدی سار مغول تاندن مکرم خان ایدوب
 عجایب کابنات و غزایب مکنات مسولاری اولن ایچون حلیه علم الهیات
 و ذمیر عقل ایلدیکه بر اسنده ایلدی و درودنی حد و صلوة لایله اولور
 و شیع الخضر صیب خدا رسول نجینا حضرت پیغمبر صلی علیه افضل التماس
 و آل حیا و اصحاب باصفایه روادر که اول خیر الانام کلام دینی بایم
 و حیرت نظام ایلدیکه مشکلات دینی و معضلاته دینی فی حل و صیان
 و حلول سالغله ده اولان قصص بر حصصی بیان ایلدیکه انداز مع
 بزوان و اعجز کون و مکانه عارف و واقف اولان آل و اصحاب
 کرام خضر صا جبار یا عظام رضوان الله الملک العالم و شجاعت
 سزججه بر مغز لوندن کتشد لیا ن تا بیبی سیراب اولور دینی
 شیخ تا بیبی کامیاب ایدوب عنقنه ایلدیکه علماء مقدمین و مشایخ
 مسولاری اولان علوم شیعی کنا بیره خوب و املا ایلدیکه اول
 زوره دن مورخین دینی سیرایش و اولیا و خلفا و سلاطین سیرودندی
 ایتلور در دعا بر بادشاه اهل اسلام
 و درود رسول خدا دن صلوة م بادشاه اسلامه دعا جمله و امیانت
 اولور دینی ایچون و جواد خضر صا سزاد ای اورنگ خلافت بر شریک
 سر سلطنت سلطان عمر و زمان و کونین و در دمان آل و اصحاب سلطان
 الذین و ایچون خادم الحرمین الکریمین سلطان بن السلطان سلطان

Res. 1 — Viyana nüshasının ilk iki sahifesinin fotoğrafı
 "Kitabın yazılış sebep ve amacını açıklayan ikinci sahifedeki bahsin
 okunusu, 314 üncü sahi finin 7 - 20 inci satırlarında aynen gösterilmiştir."

الجاهنه ومن النوادر ومن الوقایع دنیلوب سائری دچی
 بوکما قاس اولوزور و هردو لنک ابتدا و استهاسنک
 تاوی و مدت سلطنتی تغدار اولوب و قاج نواز اولد
 و هر بری قاج بل سلطنت اندک لوی بیان اولوزور
 احد غفادینک تکا رستای تربیتی اختار اولوزور
 سکاید لوی دچی توجه اولوزور حق تعالی اتمام اولد

سندسه

خلقت نورسقا لانام علیه الصلوة والسلام و اولیادین
 بعضی روایات و حکایات بیانند در اول مباحث توحیدی
 حدیث شریف مشهور در توحید علیه السلام علی بنی بیانند
 روایات متعدده اولوب جمله سنک جامعی اکاراج اولوزور
 الله تعالی و نفس نوره نوره محمد علیه السلامی موان و ارض
 و عرش و کرسی و لوح و قلم و جنت و نار و سنگ ایمن
 و چمن و سایر مخلوقات مقدم خلق ایدوب فضا عالم
 قدس ده تربیت ایلدی و آنک ایچون مجا بلو خلق ایدوب
 بیجه مدت سیود و تسبیح و تقدیس ایله مأمور اولوب
 هر جماعده مدت مدیده عبادت بلو بلو محمدن اخراج
 اندکده تنفس ایلدی انفا سندن ارواح انبیا و اولیای
 و صدیقین و شهدای و سایر مؤمنین و ملائکه بی خلق ایلدی
 بر حلقه خلقدن مراد تقدیر و دریمتالون عیاس صیغه
 نورغز لانام آدم علیه السلام دن ایکی یکن سال اول خلق
 اولوب آدم خلق اولدندقه صلته الف اولدی دیرب
 بو حدیث شریفی روایت ایلدی قال النبی صلی الله علیه و سلم
 كنت موزا بین یدی الله تعالی قبل ان یخلق الله عز وجل
 آدم بالی عام یسبح ذلك الیوز و نسبح الملائکه تسبیحه

حضرت بدیع الوقایع
 بوجوه مطبوعه بر اصل و دوت فصل اوورده بویب اولد
 بدیع الوقایع دیو نسیمه اولدی اصل بومقدیمه
 و اوج بایدر مقدمه حضرت نسیمه المنین محمدتام المرسلین
 علیه السلامک نور بنو نوبین خلعتی و بعضی اولیات بیانند
 باب اول ابوالنورن خیر البشیرینه کلینه حاملی اولان
 اجداد طاهرینک بعضی مناقبی ذکرند در باب نانی
 حضرت زینت منزلتک عین ولادتک زمان هجر بنوینه
 و ان اولان اجمال و قایمدر باب ثالث وقت هجر بنو
 حکام و عقابینه دکن و قریح یولان بعضی احوالند

در بیان فصول اربعه

اولکی فصل خلفاء راشدین و انبیه و انبی عشر و خلفاء
 اموییه و عباسیه و فاطمیون ذکرند در این فصل
 خلفاء عباسیه ایامنده خراسان و علورد و انورده و قاری
 و اذربایجان و سایر بلادده استقلال اوورده و سلطنت ایلدی
 اجمالا مینا قناری در ارضی فضل خلفاء عباسیه دن صادره
 مع و شام و سایر بلاد اسلامده اولان بادشا هرک مینا قناری
 در دینی فصل آل حنکلیز و بادشا سرخ سران بیانند در

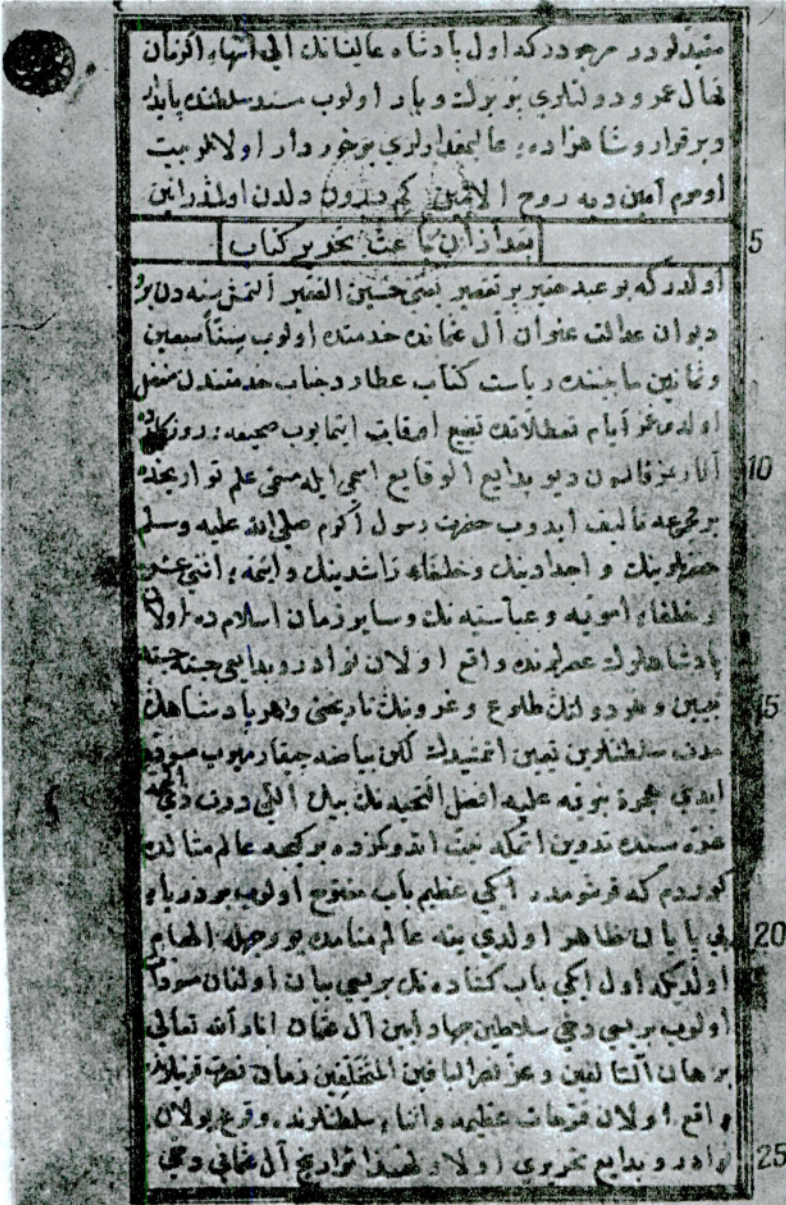
تنبیه

بوجوه محربینک طووزی برموال اوورده اختار اولدند
 زمان اسلامده اولان بادشا هرک عصر لریده و لرغ اولد
 نوادر و قایع جسته جسته یازیلوب و آناره بناسیب سایر
 دولورده اولان وقایع تمثیل طریقه ذکر اولوزور
 و هرمنقبه تک تنبیه مضامینی سرسختارنده استار اولوزور
 مثلا شجاعند متعانی ایسه من ما نزلت لجماعه علی ایسه من

Res. 2 — Viyana nüshasının 3 ve 4 üncü sahifelerinin fotoğrafı
 “İlk önce yazılmış olan bu kitabın planı ve başlıca örnek ve kaynağı
 hakkında bu sahifelerden bilgi edinilmektedir.”

Res. 3 — Viyana nüshasının son iki sahifesinin fotokopisi.
(314 üncü sahifinin ilk iki satırına bakınız)

Res. 4 — Leningrad nüshası metninin 2 a (sf. 21) yaprağının fotoğrafı.

“Kitabın nasıl ve ne amaçla hazırlandığını açıklayan bu paragrafın okunuşu, 315 inci sahifenin alttan 1-3 ve 316 inci sahifenin üstten 1-15 inci satırlarında aynen gösterilmiştir”

قاعدی و موروزہ اور درہ بخور و مال بقہ شروع اولدی و ابران
 و عراق عرب و مصر و شام و دیار بکر و قرمان و سایر ملوک
 متفرقه دن هر پادشاهان عصره ^{اولاد} سلاطین دخی اجمالاً ذکر اولد
 ذیو ملوک موروزہ ناک سلطانوی تدریجاً پادشاهان آل عثمانه
 نصیب اولما قدر بو بایده هشت بیست مضفی مولانا ادریس
 بتلیبی یه اقتدا ایلدک و مورخین سالف دیار دقاری کتابت
 زمان اعتبار ایدوب الاقدم فالاقدم دیولر ایمن کنن سلاطین
 آل عثمان غزاة فی سبیل الله اولمغله تا تبیین و خلفاء عباسیه
 صکره باز یلوب سایر ملوک و سلاطینه تقدیم و تعزیل اولدی
 5
 و تفصیل تفضیلوی دخی بیان اولدی | ذکر تفضیل آل عثمانست
 سلاطین کزین آل عثمان اگرچه بحسب الزمان منافی بیان
 اولمان پادشاهان دن مؤخر اولمغله قاعده به مورخان اوزر
 سلاطین سلیقه قیاندن صکره بخور اولمن مناسب ایدی کنن
 ابوالمجاهدین و المرابطین سلطان عثمان غازی انار الله
 یوهانده وجاهد و ابواموالکم و انکم فی سبیل الله امور
 15
 حسن اعتقاد ایله مطیع و منقاد اولوب غزاه و جهاد مستجاب
 اولمغله و فضل الله المجاهدین علی القاعدین نص ترضیله
 سایر سلاطین متقاعدینه تفضیل اولمغین خلفاء عباسیه دن
 صکوة سلطان سالف البیان و اولاد عالی ترادندن اولان
 پادشاهان عالیشانک قوتها تی ذکرینه مسائرت اولدی
 20
 سلاطین جهاد آیین آل عثمان والد ابد ولد مجاهد
 و مرابطه ایله مقید لر اولوب خلفاء بنوی و تابین دن
 صکره آنلرک اندکلوی غزوات و فتوحات غیری پادشاهان
 میرا اولمشد اگرچه سلطان محمود غزنویک هند و ساندن
 و فوع بولان فتوحات و غنیمت و سوغات صحیفه دورکان
 25

مضور در اما آل عثمان دن ابو الفتح سلطان محمد خان جنت مکانک
 فتح اندوکی قسطنطنیه شهری که سلطان بلدان جماند غالب فتح
 هندوستاندر و شهر مزبورده سومات منال پنجه دیو دیو سال
 مساجد و معابد اولشد یا کتوز ایا صوفیه که زیور کسند کبودده
 متلی نابوددر شهر مزبورک معابد متعدد سندن معدود در
 5
 سا بر پادشا هلاک آناری خود غیر محدود در حال پادشاه اسلام
 اولان سلطان سلطان سلطان ابراهیم خان ابن سلطان احمد خان
 ادام الله تعالی عمره و سلطنته الی آخر الذور ان حضرت لوی دخی غزاه
 و جریادی پیش نهاد ایدوب او دنک خاقانی و تخت عثمانی بی
 10
 تشریف بورد قاری سال فرخند فالده که بیک فوق طغوز سوانند
 او نیدی کونی ایدی آبا و اجدادی سقادی او زره غزا و جواد مراد
 ایدوب قراق عاق بد اخلاق مستولی اولدو دخی اذاق قلعه سی که
 چاق دشت قچاق توایمندن هیماص صحرا سنده واقع اولمدر بتدر
 و بگردن عسکو نصرت آنر کوندروب نتمیر طغوز تا نیلوری ایلد فتح و تخریب
 15
 بورد مشهور و متصل قوزق مسد کین او زربنه عساکر مسلمین ارسال ایلد
 توسیع بلاد و آسایش عبادده حجت ها هم لوی مصروف و بی در بصدور
 تا با دجین بادا الی آخر الذور ابتدا ان شاء الله تعالی من بعد و توقع برلا
 فرجات محمدن ذکر اولمغه نیت اولمدر موجود که عمر و دولتی فرید

تنبیه

اصحاب عقول و اذعانده پوشید و پنهان دکلدرد که اکوجه شاهان
 20
 بختیار و حدودان هوشمند دولتیاریک طبع عاقلانه و مزاج عادلانه
 مکلدر که زمانه نونده اولان مشکلات واقعات و مهمانی سواکت
 نده بر صابنه لوی ایلد حل ایدوب آخرک آردا افکارینه محتاج اولمده
 لکن سلطان عظیم النان اولنلور عابت اسباب عجز و حزم و وقار
 25
 اساس بزم و انانیت رزم ده و این مملکت داوی و فرمان رومی

قاسم پاشا غلظه قوبنده جامع شریف و حام بنا ایدوب اول محلی
 معور و آبادان ایدندر که ابی الان قاسم پاشا نامی ایلده
 نام بولندر حما و خص دخی فتح اولدوقده اکا ویرلنده مرحوم
 سلطان بابردخان حرمنده نسوونما بولوب سلطان سلیمان خان
 زمانده وزیر اولندر شام دخی فتح اولدوقده امیر خیر بیک
 واسطه سیله چراکه دن جا بزدی بر عزاییده او جانان
 طریقه امان اولمندی سلیم خان مرحوم اولدوقده عصیان
 ایلدی نه کم اعمال سینه سنک جراس بولدو دخی تحویر اولن
 طر بابوس شام اسکندر پاشا زاده مصطفی بیکه ویریلوب
 قدس شریف سجانی اورنوس اوغلی بیکه و صندق سجانی
 مستصر اوغلی بیکه غایت اولندی مظفر امان اولنکن
 بنی و عصیان ایدن حسن اوغلین حاکمی قورقاز اوغلی احمد
 و کاخ سجانی قاجی اولان قواچین اوغلی احمد بیکه ویر
 و حکومت مصر نادره العری سلیم خان نادره الامران چراکه
 کباردن امیر بیکه خیر بیکه ویرمندی حقا بودر که وفات
 ایدنجیه دک صداقت اوزره خدمت ایدوب عبودیتده
 اولما متیدی و ذوالقدر بیه حکومتی شهوار اوغلی علی بیکه
 اوزرنده اغورهایونده خدمات پسندیده سی ظاهر اولندر
 بیکه بیری اغالی بیدی تکه دزداری کمال اغاده و بودر
 کلپوبی سجانی ایله جمع بلنده ایدی و آدنه حکومتی
 رمضان اوغلاوندن محمد بیک اوزرنده و تکه ایلکی احمد
 و بایندوبی فرخادین و میمال اوغلی محمد بیک و بابی و بودر
 اولوب دامن خدمت لوی در میان ایدی حام پاشا نصر سفینه مانع
 اولن استوکی ایچون قتل اولدو دخی و بلاق مصطفی بلنده ویر
 دخی شریف

<p>اجداد و عظاماری ابا منده اولان قوانین مضبوط دنتز اولما بوس و نقصان اولان برلرین دخی کندولری زای سیر ولایت تانیلریله یکمل بروروب ابدالاباد دیوان های پونده معلول به اولوی با سندن فران عالیاری صدور ابدوب اول عصرده طغرای شریف لغدی ایله مشرف اولان یعنی زاده محمد افندی به تدوین و تحریر امر ایکنله 5 مشا رالمیه دخی اوج باب اوزده بر قانون نامه ترتیب ابدوب دیوان عالی تانده مضبوط اولان قانون نامه به جای پونده قید ایکنله بر خیر بر تشریح یعنی حسین الفخر حمده بر تبه علیله اصل التجه نیک یلک بکوری ایکی سال فرغنده فالنده دیوان عالی تانده دین 10 تکاتین اولدوغوزده ذکر اولنان قانون نامه نیک صورتی دیوان قانون نامه سندن اخراج ایکنله میرو اولیندی چونکه بنایه الله تعالی تواریج تحریرینه ما ذون اولدن تیلدیمنا برخی عده و تحریر ایکنی مناسب کوردک اگرچه اقتضا درون بعضاری تبدل و تیشور اولشدر اما اکثری حال اولمنا در</p>	<p>5 10</p>
<p>ذکر قانون نامه به حکیمان</p>	<p>15</p>
<p>اول مرتب اولان قانون هایون رساله بی مرحومک لسان شریفندن بیان اولغی اوزده بازلشدر اما اوزده خط ایکنله ساعت مشرولوی بر معنوال اوزده تحریر و تطبیق اولشدر</p>	
<p>صورت خط هایون غیر خانی</p>	
<p>بو قانون نامه اتام و ددم قانونشدر و بتم دخی قانونشدر اولاد کورم نسلا نیه نسل بو مکتله عامل اولالرباب اول مراتب اعیان و اکابر بنیاند در اول معلوم اولاک و ذوا و امرانک و ذوا اعظم باشدر جمله تک اولوسیدر جمله اولد وکیل مطلقیدر و ماملک و کیلی دفن و اولد اول ناظریدر 20 25 آقورمه ده و علورمه ده و سوبه ده و ذوا اعظم جمله دن مقصد</p>	<p>20 25</p>

Res. 8 — Leningrad nüshası metninin 277 b (sf. 572) yaprağı.
“Fatih Kanunnamesi metninin nereden ve ne şekilde ve hangi tarihte
istinsah edilmiş bulunduğunu açıklayan bu metin için 11 inci
sahifeye bakınız.”

Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959), *Kongreye Sunulan Tebliğler*. VI—417 s. metin CCXCIV pl. 3 tablo. Ankara 1962 Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü tarafından 19-24 Ekim 1959 tarihleri arasında Ankara'da tertip edilen Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, bu alandaki çalışmalarıyle tanınmış Türk ve yabancı bilim ve sanat adamlarını ilk defa olarak bir araya getiren ve Türk sanatının değerlerini dünya ilim ve sanat çevrelerine bütün özellikleriyle tanıtmaya çalışan bir kültür hareketi olmuştur. Bir çok garplı otoritelerin genel olarak İslâm sanatlarının bir kolu halinde görüp göstermiye alıştıkları Türk sanatını, tamamen kendi özel vasıf ve karakterleriyle tanıtmayı hedef tutan bu toplantı, kendisinden beklenen hizmeti yapmış, çalışmalara 13 muhtelif yabancı memleketten gelen 25 uzman bu görüş ve anlayışa katılarak Türk sanatının çeşitli konularıyla ilgili tebliğler yapmak suretiyle kongrenin Milletlerarası değerini arttırmayı sağlamışlardır. Bunlardan başka 9 memleket de müşahit delegeleriyle çalışmaları yakından izlemiş, Unesco Genel Merkezi ise Doğu-Batı büyük projesinin idarecisini yollamak suretiyle Kongrede kendisini temsil ettirmiştir. Kongrenin sadece bir Türk teşebbüsü olarak kalması yeter görülmemiş, bir müteşebbis komite kurularak benzeri kongreler gibi belli aralıklarla dünya ilim ve sanat merkezlerinde toplanacak devamlı bir kongre halinde teşkilâtlanılmasına da karar verilmiştir. Böylece Milletlerarası İkinci Türk Sanatları Kongresinin, 1963 Eylülü sonlarında İtalya hükümetinin desteğiyle Venedik civarında San Giorgio adasında toplanması kararlaştırılmış ve Türk sanatı ile meşgul bilim adamlarımızın geniş ölçüde katılmalarına imkân verecek şekilde gereken hazırlıklara da başlanılmış bulunmaktadır.

Ankara Üniversitesi Rektörü ve İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Profesörü Sayın Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin'in başkanlığında, tam bir düzenle ve milletlerarası geleneklere uyarak çalışmalarını yapan kongreye 62 tebliğ sunulmuş ve bunlar üzerinde ilgililer arasında tartışmalar ve eleştirmeler yapılmıştır. Kongre kitabı Türk sanatının ve sanat tarihinin çeşitli alanlarına kol salan ve onlar üzerindeki görüşleri millî Türk sanatı açısından değerlendiren bu tebliğleri, ilgili oldukları sanat dallarına göre sınıflandırarak sıralamış ve konuları aydınlatan belge ve eserlerin fotoğraflarını da eklemek suretiyle Türk Sanat Tarihi kitaplığı-mıza kazandırmış bulunuyor. Aşağıki liste, kongre kitabının bir kaynak kitap veya bilim belgeleri dergisi olarak taşıdığı niteliği yeter derecede belirtebilecektir.

- 1) Amerika müzelerinde bulunan Türk sanat eserleri (AĞAĞOLU, Kamer)—
- 2) Mavi ve beyazlı Türk çini kapları ve bunların Çin menşeli ilk örnekleriyle akrabalık derecesi (AĞAĞOLU, Kamer)—3) XIII-XVI. yüzyıllarda yapılmış Türk camilerinin iç mimarisi (AKOK, Mahmut)—4) Osmanlılarının ilk imar teşebbüslerine dair Bizans ve batı kaynaklarındaki tezatlar (ALTAR, Cevat Memduh)—
- 5) 1959 Haziranında bir Doğu Anadolu gezisinden notlar (ASLANAPA, Oktay)—
- 6) Osmanlı saray halıları meselesi (ASLANAPA, Oktay)—7) Fransız millî kolek-

- siyonlarında Yüksek-Asya'nın İslâmiyetten önceki sanatı (AUBOYER, Jeanine)—8) Türklerde su mimarisi (AYTÖRE, Ayhan)—9) Osmanlı mimarisinin ilk asrı (AYVERDİ, Ekrem Hakkı)—10) Çağdaş sanatın bazı biçimleri ve Türk-İslâm yazı-ları (ERK, Nurullah)—11) Türkler ve Gazneli sanatı (BOMBACI, Alessio)—12) Sudan'ın tarihî Suakin şehrinde bulunan Türk-İslâm mimarî eserlerine kısa bir bakış (BUHARİ, Ahmed Salâh)—13) Hind-Pakistan mimarisinde Türk mimar-lığı (CHAGHATAI, M. Abdullah)—14) İslâm yazı sanatının tetkiki için Türk kaynakları (CHAGHATAI, M. Abdullah)—15) İstanbul'da XVI. asır sonuna kadar hâssa halı sanatkârları (ÇETİNTÜRK, Bige)—16) İmzalı eski çekmece, cüz ve lihye-i saadet mahfazaları ve sanatkârları (ÇİÖ, Kemal)—17) Sanat bakımından mezarlar ve mezar taşları ve Karaca Ahmed mezarlığı (DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan)—18) Bizans sarayında ve büyük Türk (Salâtin) camiinde remiz (DIEZ, Ernst)—19) Bozkır'ın ressamı (DIEZ, Ernst)—20) XIII. yüzyıl Anadolu camile-rinin özel durumu (ERDMANN, Kurt)—21) Eurasia göçebelerinin sanatının ve İslâmiyetten evvelki Türkistan'ın Türk plâstik ve tersimî sanatları üzerindeki bazı tesirleri (ESİN, Emel)—22) İran'ın Selçuklu devri gümüş eşyasında Türk unsurları (ETTINGHAUSEN, Richard)—23) Eski bir Osmanlı kumaşı (ETTINGHAUSEN, Richard)—24) Osmanlı-Türk mimarisinin ilk devrinin bir camii tipi hakkında (EYİCE, Semavi)—25) Macar tatbiki sanatlarına Osmanlıların tesiri (GEZA, Feher ifj.)—26) British Museum'da bulunan bazı Türkçe elyazmalarındaki henüz yayımlanmamış minyatürler (GRAY, Basil)—27) New York'ta Metropolitan Sa-nat Müzesinde ve Mr. James J. Borimer'in özel koleksiyonunda bulunan Türk seramik işçiliği şaheserleri (GRUBE, Ernst J.)—28) Bir Türk minyatür ekolü (GRUBE Ernst J.)—29) Anadolu çiniciliğinin üzerinde durulmayan teknik ve işçilik özellikleri (İZET, Hakkı)—30) Eski medeniyetlerin halk sanat ve kültüründe izleri (KOŞAY, Hâmit Zübeyr)—31) Doğu Anadolu mezarlıklarındaki koç ve koyun heykelleri (KOŞAY, Hâmit Zübeyr)—32) Monümental Osmanlı mimarisinde stil yaratıcı olarak mekân (KUBAN, Doğan)—33) Türk âbidelerinin idare, muhafaza, bakım ve onarımı mevzuunda tatbik edilmiş olan esaslar (KUNTER, Halim Baki)—34) İslâmlıktan sonra Türk mimarisine ait bir köşk karakteri (KURAL, Macit)—35) Yakın Çağ Türk mimarisi üzerinde bir çalışma (KURAN, Abdullah)—36) XV. ve XVI. yüzyıllarda minyatür sanatında Türk üslûbu (KÜHNEL, Ernst)—37) Türk devrinde Cezayir'de hayat ve sanat (MARÇAIS, Georges)—38) Birkaç eski Türk köy halısı (Mc. MULLAN, Joseph V.)—39) İstanbul Bayezit camii mi-marı, II. Sultan Bayezid devri mimarları ile bazı binaları (MERİÇ, Rıfki Melûl)—40) Chester Beatty koleksiyonu elyazmaları (MINORSKY, V.)—41) Kahire koleksiyonlarında bulunan Türk sanatı şaheserleri (MOTAPA, Mohamed)—42) Ahi Şerefü'd-Din türbesi ve sandukası (ORAL, M. Zeki)—43) Akdamar kilisesi figür kabartmalarında Türk tesiri (OTTO - DORN, Katharina)—44) Mengüçöklere ait bir türbe (ÖZGÜÇ, Tahsin)—45) XVIII. yüzyılda bazı Polonyalı sanatçıların Türkiye'de faaliyetleri hakkında (REYCHMAN, M. Jean)—46) Bir Selçuk aynası (RICE, D. Storm)—47) Fas'ta Tetuan işlemlerinde Türk tesiri (RIOTTOT, M. OIagnier Bey)—48) Merdiven-minare (SCHACHT, Joseph)—49) Türk resim geleneğinde esas unsur insan resmidir (SEVİN, Nureddin)—50) Surnâme ressam-ları (SEVİN, Nureddin)—51) Hindistan'da Çağatay (Moğol) mimarisi (SMITG,

Myron Bement)—52) Eski Manyas ve harabeleri (TAESCHNER, Franz)—53) Türk bezemelerine ait bazı araştırmalar (TAMER, Cahide)—54) Türk çinilerinin terkip ve tekniğine dair bazı tahlil, müşahede ve mukayeseler (TAMER, Hadi—55) Sovyet Müzelerinde Türk tatbiki sanatı (TIOULIAEV, S.)—56) Stalaktik plânlarının hendesi (ULUENGİN, Fatin)—57) Türk mimarisinin felsefi ve estetik özellikleri (ÜLGEN, Ali Saim)—58) XVI. yüzyılda Türk mimarisinin iç dekoru nasıl vücut buldu (ÜLGEN, Ali Saim)—59) VIII-XII. yüzyıllar Orta-Asya'sında mimarî âbideler (YARALOV, Youri)—60) Selçuklu kervansaraylarının özellikleri (YETKİN, Suut Kemal)—61) Bir Selçukî elyazması üzerine (YETKİN, Suut Kemal)—62) Tunus'ta Türk sanatı (ZBISS, M. Slimane-Mastafa).

Aynı kitabın yabancılar için hazırlanmış, yabancı dildeki tebliğlerin asıllarını ve Türkçe tebliğlerin de yabancı dillerde özetlerini ihtiva eden ayrı bir basımı da yayımlanmış bulunmaktadır*. Türk Sanat Tarihi üzerindeki çalışmaları bir araya toplayan bu her iki eseri Türk Tarih kitaplığındaki özel yerini dolduracak bir mükemmellikte ortaya koymuş olan kongre idarecileri hiç şüphesiz her bakımdan takdir ve tebrike değer milli bir vazife görmüşlerdir.

Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi kitabını, Belleten okurlarına tanıtmaya çalışan bu kısa yazıyı, Kongre Başkanının açış söyleviden aldığım şu sözlerle bitirmek, bu kolektif eserin bayrağını açtığı dâvayı canlandırması bakımından çok yerinde olacaktır.

“Biz Türkler, sanatımızın yaratıcılığına, üstünlüğüne, medeniyet tarihine çok şeyler kattığına inanıyoruz”.

FAİK REŞİT UNAT

* *First International Congress of Turkish Arts. Communications presented to the Congress, XV + 381 p. CCXCIV pl. 3 tabl. Ankara 1962.*

PROF. SUUT KEMAL YETKİN. *L'architecture turque en Turquie*— 173 s. CIV. Pl. Ed. G. P. Maisonneuve et Larose, Paris 1962, Imprimerie Comte Jacquet-Bor-le-Duc (Meuse).

Eser, Sorbonne Üniversitesi Profesörlerinden Robert Bruunschvig tarafından yönetilen "Histoire du Monde de l'Islam" koleksiyonunun yeni bir cildini teşkil etmektedir.

Türk kültür ve medeniyet eserlerini gerçek değerleriyle bilim ve sanat çevrelerine tanıtmak yolundaki devamlı ve verimli çalışmalarıyla, memleket hudutları dışında da haklı bir şöhret kazanmış olan Profesör Yetkin, Fransızca olarak itinalı bir şekilde yayımlanmış bulunan bu kitabı ile Türk mimarlığının en güzel eserlerini bağrında saklamakta olan memleketimize bir defa daha gözlerin dikkatle çevrilmesini sağlamış bulunuyor. Türk mimarisinin Türkiye'de safha safha gelişmesini açıklayan ve en karakteristik vasıflarıyla bu sanatın güzelleşme ve mükemmelleşme doruğuna çıkmış bulunan şaheserlerini, kısa da olsa, bütün özellik ve güzellikleriyle tanıtmaya imkân veren bu eser, Türk sanatının Doğu âleminin diğer milletlerinin sanatları arasındaki özel yerini belirtmek ve üstünlüklerini göstermek bakımından, bugüne kadar atılan verimli adımların olumlu sonuçlarından biri olarak Türk sanat tarihi literatürü arasında her bakımdan seçkin bir yer tutacaktır.

Profesör Brunschvig'in kitabın konusuyla taşıdığı sanat görüşünü açıklayan bir önsöz ile, yabancı bilim ve sanat çevrelerine tanıtılan kitap, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu mimarisi genel başlıkları altında üç bölüme ayrılmakta ve her bölümde en tipik örnekler ele alınarak dinî mimarî kısımlarında camiler, medreseler, türbeler; sivil mimarlık kısmında da köşk ve saraylar, kervansaraylar, hanlar hakkında, tarihî ve sosyal özelliklere de yer ayrılmak suretiyle, sanat tarihi ve değeri yönünden bilgiler verilmektedir. En yetkili ellerle yapılmış plân ve rölövelerle de belgelendirilmiş bulunan konular, yeni bir görüş ve anlayışla Türk mimarisini bir bütün halinde anlattığı kadar, örnek eserlerin her biri hakkındaki bilgi ve açıklamalar da bir devrin veya bir yapının karakterini canlandırma bakımından müstakil bir makale niteliğini göstermektedir.

Türk mimarisi ve tarihi hakkında başlıca güvenilir kaynakları bir araya toplayan bibliyografisi ve mimarî anıtlara göre sınıflandırılmış endeksler ve doküman listesi ile de kitabın didaktik değeri tamamlanmıştır. Eserin sonuna kuşe kâğıt üzerine basılmış olarak eklenen fotoğraflar da kitaba konu teşkil eden anıtlarımızı bütün sanat özellikleri ile canlandıran bir nitelikte özenle seçilmiş bulunmaktadır.

Yazarı hem eseriyle sanat tarihimiz eyapmış olduğu yeni hizmetinden, hem de onu yabancı ve yaygın bir kültür diliyle yayımlatarak Türk sanatının ve Türkiye'deki sanat eserlerinin yabancılara tanıtılması suretiyle memleketimiz üzerine dikkat ve ilgi çekmeye yeni bir yol açmış olmasından dolayı tebrik etmek bir vazifedir.

FAİK REŞİT UNAT

ABDÜLHAK ŞİNASİ HISAR, *Ahmed Hâşim, Şiiri ve Hayatı*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1963. 214 sayfa; 5 lira.

Abdülhak Şinasî Hisar, alâka çekici ve canlı ifadesi, aynı zamanda bedii zevk de uyandıran güzel Türkçe'siyle bugünkü nesrimizin başlıca mümessillerinden biridir. Vaktiyle, 1921'de *Dergâh* mecmuasında bazı şiirler de neşreden bu kıymetli nâsirimiz, az sayıdaki bu şiirleri bir yana bırakılırsa, san'at hayatını tamamiyle nesir sahasına vermiş bulunmaktadır. Onun *Aşk İmiş Her Ne Vâr Âlemde* isimli ve XV.—XX. asra ait Türk şâirlerinden seçtiği mısra ve beyitleri içine alan antolojisi (1955) dışında, mensur eserlerinin mevzu bakımından birleştiği bir nokta vardır: Hâtıralar ve geçmiş günlere hasret... *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (1952), *Fahim Bey ve Biz* (üçüncü basım, 1955), *Çamluca'daki Eniştemiz* (ikinci basım, 1956), *Boğaziçi Mehtapları* (ikinci basım, 1956), *Boğaziçi Medeniyeti ve Boğaziçi Yalıları* (1954), *Geçmiş Zaman Köşklere* (1956), *Geçmiş Zaman Fıkraları* (1958), *İstanbul ve Pierre Loti* ve *Yahya Kemal'e Vedâ* (1959) adlı bu on cilt tutan nesirlerinin hepsinde İstanbul hayatının türlü cepheleri ile alâkalı canlı hâtıralar buluruz; hikâye ve roman kaydiyle neşredilen *Ali Nizamî Efendi'nin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, *Fahim Bey ve Biz*, *Çamluca'daki Eniştemiz* de, bizce bir hikâye ve romandan ziyade hâtıra nev'ine giren eserlerdir; çünkü bunların başlıca kahramanlarını yaşayan tipler teşkil ediyor ve bu tipler kadar, onların yaşadıkları mekân, vak'alar da hakikidir. Bütün bu eserlerde geçmişle alâkalı yer yer kıymetli notlar bulmak mümkündür; fakat hemen söyleyelim ki biz bu yazımızda bunların tahlili ve kıymeti üzerinde duracak değiliz; böyle bir tahlili ayrı bir makaleye bırakarak, müellifin, şu son günlerde neşredilen *Ahmed Hâşim, Şiiri ve Hayatı* adlı eserini tanıtmaya çalışacağız.

Ahmed Hâşim, Abdülhak Ş. Hisar'ın çocukluk arkadaşıdır. 1885'de Bağdad'da doğan Ahmed Hâşim, babası Fizan Mutasarrıfı Ârif Hikmet Bey'le 1891'de İstanbul'a gelmiş, buranın fakir bir semtinde oturan bir akrabasının, veya aile dostlarından birinin yanında kalmış, 1897'de Galatasaray Mektebi'ne girmiştir. İşte, müellifin Ahmed Hâşim ile tanışması bu talebelik çağlarından başlar. Ahmed Hâşim, Galatasaray'dan arkadaşı olan müellife zaman zaman Bağdad hâtıralarını da anlatmıştır: "Orada küçücük arkadaşlarıyla, Efganlı, sert çehreli lalalarının yanlarında, koşa-koşa o rengârenk çinili câmilerin havuzlu odalarında, hasırlar üstünde, talebeler, muallimler ve güvercinlerin karıştıkları ders odalarında hüsn-i hat, sonra *Kur'ân* cüzleri,, okumuştur.

Çocukluğunda da öfkeli, şakacı, lâtifeci bir mizaçta olan Hâşim. *Şi'r-i kamer* başlıklı ve Bağdad'a ait hâtıralarını da canlandırdığı meşhur şiirini, bu mektepte talebe iken, onbeş yaşlarındayken yazmaya başlamıştır; bu sebeple kendisine mektepte "şâir Hâşim" denilmekte imiş. Hâşim, Farsî hocası Feyzî Efendi ile pek anlaşmamıştır. Arabî hocası Zihnî Efendi ise, "Ahmed Hâşim'in, tarihen meşhur Alûsîzâde ailesinin bir çocuğu olduğunu öğrenince, ona Arabî'den sual sormak

ayıp olmaz mı kanaatiyle, Arabî imtihanlarında hiçbir sual sormadan on numara vermeyi bir an'ane edinmişti,, Türkçe hocaları Nâfi' Efendi, Hâşim'e, yaptığı kâfiye hatâlarından dolayı fena hâlde kızarmış. İkinci sınıfta Tevfik Fikret lisan ve imlâ, dördüncü sınıfta Ahmed Hikmet Müftüoğlu edebiyat hocası olmuşlardır. Abdülhak Ş.Hisar'ın, "Hiç unutmam ki, birgün bu dersten sonra, Hâşim bahçede bana gülerek, söylenilecek ehemmiyetli bir haberi olduğunu bildirdi: Ahmet Hikmet, dersinde tahririni yazarken, anlattığı bir hakikat o kadar ehemmiyetli olmuş ki, daha bütün hayatında şimdiye kadar böyle mühim birşey duymadığını söylüyordu. İşte bunu da bana derhal duyurmak için yanıma gelmişti. Hâşim, bu hakikatin parlayan ışıkları arasında terliyor ve parıldıyordu. Kendisinden başka hiçbir talebenin bir ehemmiyet vermediği bu fikrin, gizli kalmış bir hakikat nüktesi gibi esrârını açıklıyordu : Bir şiir yazılmak için bir fikir düşünülüp mantıkî bir kanaat ifade edilirse, bu yazı bir şiir olmazdı. Şiir, ancak kullanılan güzel kelimelerin yardımıyla ve âhenkli kâfiyelerin sayesinde tatlılaşarak, mantığın hâricinde bir edâ ile hakikî bir şiir olabilirdi,, cümlelerinden anlaşıldığı gibi, Hâşim'in şiir anlayışında Ahmed Hikmet'in mühim te'siri olmuştur.

1901-1902 yıllarında, Hâşim'in, Galatasaray Mektebi bahçelerinde tanıştığı, edebiyata meraklı arkadaşları, bunlar arasında Ahmed Samim, Orhan Şemseddin, Hamdullah Subhî, İzzet Melih, Refik Hâlid, Emin Bülent ve Ahmed Bedi' vardır. İlk şiirlerini, bu mektebe nihârî devam eden, biraz da kitapçılıkla meşgûl olan bir talebe vasıtasıyla *Mecmua-i edebîye*'de neşre başlayan Hâşim, diğer arkadaşları gibi Garp fikir ve san'at hayatını tâ'kibe çalışıyor, *Les Annales* mecmuasını okuyor, Fransızca öğrenmek için gayret sarfediyordu; Abdülhak Ş. Hisar bu münasebetle şu hâtırayı kaydetmiştir: "Ahmed Hâşim'in, bu zamanlarda kullanmış bulunduğu Fransızca bir antoloji kitabını, öyle her kelimesinin mânalarını duymak için, her satırının bütün kelimeleri altında çizdiği işaretleri görmek, bizim rikkatimize dokunurdu. Fransızca öğrenmek için yaptığı cehd ve gayret gözle görülürdü,, Eserinin *Galatasaray'da Hâşim* başlıklı ilk bahsinde (S.7-17), bu v.b. hâtıralarını ve şâirimizin 1907'de Galatasaray'ı bitirdiğini kaydeden müellif, bundan sonraki *Şi'r-i kamer* başlıklı kısımda, daha yazılırken bâzı parçalarını dinlediği bu şiirin tahlilini yapıyor, ne zaman ve hangi mecmualarda neşredildiğinden bahsediyor; Bağdad hâtıralarını yaşatan bu dokuz parçadan ibaret şiir dolayısıyla, Hâşim'in Bağdad'a dönmek, doğduğu bu yerleri görmek ihtiyacını hiçbir zaman duymadığını, hattâ "kendisine küçük bir irad getiren bir yeri satıp, orasıyla râbıtasını büsbütün kesmeyi tercih,, ettiğini yazıyor (S.18-24).

Leziz Arkadaşlarımızın İlk Edebiyat Zamanları bahsinde, Fecr-i âtî topluluğu, Nâfia Nâzırı Zihni Paşa'nın torunu olup *Servet-i fînun'da* Nevin imzasıyla şiirler yazan Neyyir Bey'in Fecr-i âtî'ye âza seçilmesi münasebetiyle Ahmed Hâşim'in nutku Fecr-i âticiler tarafından iyi karşılanmadığı, kendisine bu yüzden târizlerde bulunulduğu, Fecr-i âtî toplantılarına bir daha işirâk etmediği, Edebiyatı-cedide'yi de beğenmediği, Hâlid Ziya Uşaklıgil ve Fikret aleyhindeki neşriyatı üzerinde duruluyor (S. 26-34). Eserin bundan sonraki üç bahsi, Hâşim'in ilk şiir kitabı *Göl Saatleri* ile alâkalıdır (S. 35-58). Bu münasebetle *İleri* gazetesinde çıkan

bir makalesinden bahseden müellif¹, bu kitaptaki şiirler dolayısıyla tahlil ve tehas-süslerine yer veriyor; *Akşam*'da ** remziyle çıkan bir makalenin Ahmed Hâşim'in ilhâmıyla yazıldığını ifşa, o zamanlar şâirin, Yahya Kemal ile arasının çok iyi olduğunu kaydederek, bu makaleyi aynen neşrediyor. *O Belde* adlı şiirinde, *Melâli anlamayan nesle âşinâ değiliz* diyen Hâşim büyük bir şâirdir fikrinde olan Yahya Kemal, sonraları, Ahmed Hâşim için, "Hiç şâir değildir" deyince, kendisine o eski sözünü hatırlatan müellife, "Ben öyle birşey söylemedim" diye vaktiyle ileri sürdüğü fikri inkâr etmiştir. Müellif, Hâşim'in *Bir Günün Sonunda Arzu* başlıklı şiirinin mizah gazetelerinde nasıl târizlere uğradığına temas etmekle beraber, bunların kim tarafından yazıldığı ve ne zaman, nerede neşredildiği üzerinde durmuyor; bu zamanlara ait acı ve tuhaf bir hâturasını naklediyor : "Birgün bana bâzı misafirler gelmişlerdi. Bunlar arasında Ahmed Hâşim, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve o zamanlarda Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi bulunan Bâkî Efendi, kıymetli bir Şark kültürü sâhibi, kendisi de klâsik tarzda şiirler yazar, her edâsıyla, terbiyesiyle, elbisesiyle, ince, zarif, çelebî bir adamdı. Ortada şiirden bahsolunurken, herkes içinde ve Hâşim'e hitaben, "Efendim, geçen günlerde bir züppenin biri çıkmış, şiir diye *Göllerde bu dem bir kamış olsam* herzesini söylememiş mi?", deyince, Hâşim'in yaralanmış gibi, haykırarak ve karşısındakini tahkir ederek kaçmağa başlayacağını sandım diyen müellif, Bakî Efendi'nin ve hepsinin çok sıkıldıklarını naklediyor. *Göl Saatleri*'ndeki *Sonbahar* şiirinde,

O kadar nâtuvân ki gizli sesin
Kendi derdinle kendin ağlarsın

mısra'larından ikincisinin fâhiş bir yanlış içine aldığını, doğrusunun *Kendi derdinle kendin inlersin* şeklinde olduğunu, bu yanlış Hâşim'in çok üzüldüğünü, müellife verdiği kitabında bu mısraı düzelterek yazdığını öğreniyoruz (S.41).

Müellif, *Piyâle*'nin birinci ve ikinci basımından bahsederken de böyle bir yanlış bulunduğuna işaret ediyor; *Karanfil*'deki *Yâr'ın dudağından getirildi* mısraı, *Yâr'ın dudağından getirilmiş* şeklinde basılmıştır (S. 58). *Piyâle*'yi tahlil ederken, iki basımı arasındaki farkı, sonuncusunun başına Yakub Kadri'nin bir yazısının ve

¹ Abdülhak Şinâî Hisar'ın *Ahmed Hâşim'in Eseri Etrafında* adlı makalesi, *Göl Saatleri*'nin neşrinden hemen sonra basılmıştır; bu makalede verilen bilginin bâzı kısımları, üzerinde durduğumuz *Ahmed Hâşim, Şiiri ve Hayatı*'nin birinci bahsine de alınmıştır (*Dergâh* mec., yıl 1, c. 1., nu.11,20 Eylül, 1337). Müellifin, aynı eser münasebetiyle *Kitaplar ve Muharrirler* sütununda *Şiirde Vuzuha* başlıklı bir makalesi daha vardır (*Dergâh* mec.,nu. 12, 5 Teşrinievvel, 1337). Bu yazı ile beraber, Hâşim'in, Câvide Hayri Hanım tarafından Şehnaz büselik makamında bestelenen *Pariltı* başlıklı şiiri notasıyla birlikte basılmıştır. Ayrıca bk., A.Şinâî Hisar, *Şiirde Yenilik Nedir —Göl Saatleri münasebetiyle—, Yarın* mec., nu. 1,12 Teşrinievvel, 1921. Nurullah Ataç, *Edebiyat Musahabeleri —Göl Saatleri Münasebetiyle—, Dergâh* mec., nu. 12, 5 Teşrinievvel, 1337.

ona ithaf ettiği *Başım* adlı şiirin ilâvesi teşkil ettiğini yazan müellif, ilk basımından Hâmid'e bir nüsha yollayan Hâşim'in bu ithaf yazısını da naklediyor (S. 59-69) ².

Abdülhak Ş. Hisar, *Hâşim'in Mensur Eserleri* üzerinde şiirlerine göre daha az durmuştur (S. 70-76); *Gurabâhâne-i Laklakan* ³, *Bize Göre* ⁴, *Frankfurt Seyehat-nâmesi* adlı kitaplarından kısaca bahsediyor. Sonradan *Bize Göre* adlı kitabında topladığı fıkraları, biraz da para almak için yazdığı yazılardır. Bunları yazmak için her gün öğleden sonra *İkdam* idarehânesine gitmiştir; Abdülhak Ş. Hisar, "nasıl emekle yazdığına, hemen her kelimesini tashih ede-eder, her cümlesini ta'dil ve ıslah ile yazdığına, şahid olmuştur. "Yazdıklarını birer birer herkese, *İkdam*'ın her muharririne ve her gelen misafirine,, okuyup, hepsinden bir fikir, bir tavsiye alarak, her yeni okuyuşunda bir tashih yapmağa çalışmıştır (S. 74).

Ahmed Hâşim'in mektebi bitirdikten sonra, hangi senelerde hangi me'murluklarda çalıştığı, aldığı maaşlar, lâyük olduğu mevkie erişmemek yüzünden şikâyetleri, Türk şâirlerinin bu hisleri ifade eden hangi mısralarını tekrar tekrar okuduğu, evlerinin adresleri, mahalle kahvesi arkadaşları, samimiliği ve gösterişi sevmesi gibi iki zıt karakteri, şehvet-perestliği, güzel mısralar okumaktan zevk duyması, bedbinliği, parasız zamanları, aşkları, izdivaç buhranları, fazla yemek ve kil çiğnemek ibtilâsı, çok ve canlı konuşması gibi me'seleler hakkında onun hayatını ve muhtelif hususiyetlerini aydınlatan izahları, hâtıraları eserin dokuzuncu ve yirmiikinci bahisleri arasında buluruz. Bu bahislerde, şâirin odasını, yatağını, yüzünün ve gözlerinin mânasını canlandıran tasvirler de vardır (S. 77-200). Kitabın son bölümü, *Hâşim'in Bâzı Mektupları* (S. 206-214)'na ayrılmıştır. Bu altı mektuptan ilki bir mektup sayılamaz; bu, Hâşim'in, "Âkil bir vasî, her muharrir için elzemdir,, vecizesinden ibarettir; müellif bunu, şâirin kendi yazısıyla, boş bir kâğıda yazılmış olarak bulmuştur. Geri kalan beş mektuptan üçü tarihsizdir. Şâirimiz bunlarda İlaşe'deki vazifesi kaldırıldığı için Bağdad'dan para istettiğinden, fakat gitmek imkânının hâsil olacağı güne kadar yine çalışmağa mecbur olacağından ve hastalı-

² Ahmed Hâşim'in şöhreti, *Piyale*'nin neşrinden sonra artmıştır. Bu eseri ve şiirleri hakkında Prof. Fuad Köprülü'nün esaslı bir tahlil makalesi (*Piyale, Ahmed Hâşim Bey, Hayat* mec., nu. 2, 9 Kânunievvel, 1926) vardır. Ayrıca bk., Fâzıl Ahmed, *Ahmed Hâşim ve Piyâlesi* (*Hayat* mec., nu. 5, 30 Kânunievvel, 1926). Fevzi Lûtfu Karaosmanoğlu, *Son Şöhretler* (*Güneş* mec., nu. 2,4,15 Kânunısânî, 15 Şubat, 1927). Abdullah Cevdet, *Ahmed Hâşim-Piyâle* (*İctihad* mec., nu. 220, 221, 15 Kânunısânî, 1 Şubat, 1927). Reşid Süreyya, *Ahmed Hâşim Bey, İctihad* mec., nu. 242, 15 Kânunievvel, 1927). Kâzım Sevinç, *Edebî Düşünceler-Ahmed Hâşim* (*İctihad* mec., nu. 253, 15 Ağustos, 1927). Abdullah Cevdet, *Edebî şûun, Ahmed Hâşim-Peyamî Safâ Betyler Müsademesi* (*İctihad* mec., nu. 258 ,15 Ağustos, 1928).

³ Bu kitap hakkında Ali Cânib Yöntem'in güzel bir tahlil makalesi vardır (*Ahmed Hâşim ve Eseri, Gurabâhâne-i laklakan münasebetiyle, Hayat Mec.*, c. IV., nu. 103, 15 Teşrinisânî, 1928).

⁴ Ali Cânib Yöntem, *Ahmed Hâşim ve Bize Göre'si, Hayat* mec. nu. 120, 14 Mart, 1929.

ğundan bahdediyor; Banka'da me'mur bulunduğu sırada yazdığı bir başkasında, müellife, telefonla konuşabilmenin güçlüğüne anlatıyor; yine müellife diğer bir mektubunda, kendisine teklif edilen bir vazifenin mâhiyetini anlamak istemektedir. 6 Haziran, 1924 tarihli mektubunu Paris'ten göndermiştir; Yahya Kemal'in de orada olduğunu yazıyor ve o, kendisine "Arap Hâşim" dediği için, Hâşim de ondan "Nişli Ağâh" diye bahsediyor. 31 Mart, 1932 tarihli mektubu, Acem minyatürlerini hatırlatan bir seri şiire başlamak üzere olduğunu ve bunlardan birinden dört mısraı, bu şiirin yazıldığı zamanı tesbit eden kaydinden dolayı mühimdir.

Ölümünden otuz yıl geçen Ahmed Hâşim hakkında bugüne kadar pek çok makale, kayde değer bazı eserler neşredilmiştir⁵; Abdülhak Şinasi Hisar'ın eseri ile, bunlara bir dördüncüsü ilâve edilmiş oluyor; fakat bu orijinal ve kıymetli şâirimize dair henüz bir monografi yazılmadığı gibi, Arap harfleri ile olan *Gurabahâne-i Laklak*'ın yeni bir basımı, diğer mensur eserleri ile şiirlerinin ona lâyık bir tab'ı da yoktur.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın, *Ahmed Hâşim, Şiiri ve Hayatı*, şâirimizin monografisini yazacaklar için, yer yer kıymetli malzemeyi içine almaktadır. Eserinde, *Bir bülbül-ü âvâre melâl-i şeb'e karşı* mısraında ve "Rûh-u bıkayd,, terikibinin yazılışında görüldüğü gibi terkiblerin yazılış bakımından ölçsüzlükler ve hatalar, *Bir lisan-ı hafîdir ki rûha dolmakta* mısra'ında olduğu gibi —başta *bu* kelimesi eksik olduğu için— yanlış mısra'lar, Tahsin Nâhid'in *Rûh-ı bıkayd* adlı eserine dair Hâşim'in yazdığı makâle dolayısıyla verilen bilginin tekrarlandığı (S. 21,61,31,32,71) görülüyorsa da, bunlar kitabı kıymetten düşürecek kadar çok ve mühim değildir. Hâşim'i çok yakından tanıyan ve çok seven— kaydetmemekle beraber— *Karanfil* başlıklı şiirle *Piyale* adlı eser kendisine ithaf edildiğine göre Hâşim tarafından da çok sevilen yakın bir dost olduğu anlaşılan müellifin bu eseri, Hâşim'i tanımak isteyenlerin, onu tanıtmak için eser yazacakların zevkle okuyacakları ve faydalanacakları bir kıymettir. "Hâşim, Yunus Emre, Fuzulî, Bâkî, Ruhî, Nâbî, Nâilî-i kadîm, Nedim, Şeyh Galib ve Avnî Bey gibi, büyük Türk şâirlerinin yaşadıkları yüksek ve mahrem âleme çekilerek onların arasına karıştı,, diyen Abdülhak Şinasi Hisar (S. 157), bunu nakzeden fikirler de ileri sürüyor: Hâşim'in şiirlerinde, "yalnız göze görünmez unsurlarının değil, fakat örüldüğü madde ve asıl malzemesi olan lisanın da bugün kısmen geçmiş ve eskimiş olduğunu söylemeye imkân yoktur. Hele *Şi'r-i kamer*'in çok güzel bazı parçaları bu yüzden tamamen eskimiştir. Şâirin en canlı manzumeleri en sade lisanla yazılmış, en olgun ve güzel olan, sonunculardır. Ahmed Hâşim, şiirin terceme olabileceğine hiç inanmazdı. Bu itibarla yazık ki eserinin birkısımının artık kaybolduğuna inanmak lâzım gelecektir,, (S. 195) diyor.

⁵ Ahmed Hâşim hakkındaki ilk eser, Duda tarafından, Almanca olarak neşredilmiş, müellif bu risalesinde, bilhassa, Prof. Köprülü'nün *Piyale* hakkındaki makalesinden (bk., not 2) faydalanmıştır. Yakub Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmed Hâşim*, Ankara, Hâkimiyet-i millîye Matbaası, 1934. Müellif'in tehasüs ve hâtıralarını, Hâşim'in mektuplarını içine alan bu eser, satışı ile şâire mezar yaptırılmak üzere basılmıştır. Zâhir Güvemli, *Ahmed Hâşim*, İstanbul, 1948. Bu eser, Hâşim'in şiirlerinin tahlili bakımından kayde değer. Şiirleri, Şerif Hulûsî tarafından *Ahmed Hâşim'in Şiirleri* adı ile basılmıştır (İstanbul, Semih Lûtfî Kitabevi, 1933).

Biz, Abdülhak Şinâî Hisar'ın bu sonuncu mütalâalarına iştirak etmiyoruz. Hâsim'in çok sade bir Türkçe ile yazdığı şiirlerini zevkle okuyan gençlerimizin, *Göl saatleri*'nin ve *Piyale*'nin bir lûgatçeyi de içine alan güzel bir basımı yapıldığı takdirde, bugün için bir bakıma ağır bir dille yazılmış şiirlerini anlamak için gayret sarfedeceklerine inanıyoruz. Sözlerimizi, Abdülhak Hâmid'in, Hâşim'in ölümü münasebetiyle irticâlen söylediği kıt'asıyla bitirelim *:

Sanki bir sûr-ı muvakkattî hayâtın Hâşim,
Halkı mâtemlere garketti vefâtın Hâşim,
Edebîyat idi bi'lcümle sıfâtın Hâşim,
Dâimâ yükselecektir derecâtın Hâşim!

FEVZİYE TANSEL

* *Mülkiye Mecmuası*, Hâşim nüshası, nu. 27, Haziran, 1933.

KİTAPLARDAN HABER

AKSOY, ÖMER ASIM : *Dil üzerine.—Düşünceler, Düzeltmeler* (Türk Dil Kurumu Yayınları 190) Ankara 1962. 147 Sa.

Ömer Asım Aksoy'un Türk Dili dergisinde 1957 başından 1960 sonuna ve 1961 başından 1962 şubatına kadar çıkmış olan yazılarını toplayan bu kitap, dil bahsinde öğreticilik ve uyarıcılık niteliği gerçek olan bir eserdir. Yazılar sınıflandırılmış ve 5 bölüme ayrılmıştır. Her bölümde de birbirine yakın olan konular sıraya konmuştur. Kitap, dil dâvasının meselelerini ele almakta ve bilime dayanan özleştirmeyi savunmaktadır. Eserin bir kısmı da birtakım tartışmalara ayrılmıştır. Bu tartışmalar, dil dâvamızın özelliğini somut bir şekilde belirtmek bakımından değerlidir. Yani Ömer Asım Aksoy bu yazılarıyla, bir yandan kısırlaşmış olan Türk dilini geliştirmek için özleştirme yolunun zorunluluğunu göstermekte, öbür yandan da Türk yazarlarının, dile saygı bakımından, dikkatlerini çekmektedir. Bölümler şunlardır : Önsöz, Düşünceler, Sözcüklerin hakkı, Gramer notları, Bozuk anlatımlar, Bari Osmanlıca'yı bilseler.

ALIN, PER : *Das Ende der Mykenischen Fundstaetten auf dem griechischen Festland*, (Studies in Mediterranean Archaeology). Lund 1962. 159 Sa.

Yunanistan'daki Miken buluntu yerlerinin âkıbetini ve sonunu ele alan bu ilginç eserde şu bölümleri görüyoruz : Önsöz, Giriş ve şu yerler : Argolis, Korint, Akhaia, Elis, Arkadia, Messenia, Lakonia, Attika, Beosiya, Öböa. Fitiyotis ile Fokis, Etolia ile Akarnania, Tesalya.— Özet. Geniş bir bibliyografya, Kısaltmalar listesi.— Eserin sonuna sayfa-dışı, katlamalı büyük bir harita konmuştur.

BAYET, ALBERT : *Bilim Ahlakı* (Çeviren: Vedat Günyol) : İstanbul 1963. 154 Sa.

"La Morale de la Science" adlı Fransa'da ün kazanmış eserin tam çevirisi olan bu kitapta şu bölümleri görmekteyiz : Bilim ve Ahlak. Bilim, ahlâka aykırı mıdır? Bilim ahlâkdışı mıdır? Bilim ahlâkı. Aklın üstünlüğü. Birlik ilkesi. Gerekecilik ve Hoşgörü. Başarı koşulu. Bilim ve Coşku. Son karşı-düşünce. İnsanlık destanı.— Muhtevasından anlaşılacağı gibi bu küçük fakat özlü kitap bilimin değeri üstüne düşünen her bir kimsenin okuması gereken bir eserdir.

CHAMBER : *Biographical Dictionary*, Yeni basım. (Edited by J. O. Thorne, M. A.) Edinburgh 1961. VIII + 1432 Sa.

Bu bir bibliyografya lûgatıdır, ve okuyan, yazan kimselerle, yüksek öğretim öğrencileri, kitapçılar, kitaplık memurları ve genel olarak, bugün kalbur-üstü olan kişilikler üzerinde kısa ama güvenilir bilgiye sahip olmak isteyenler için çok faydalı bir başvurma eseridir. Çoç eski ve tanınmış bir lûgat olan bu eser, bu yeni basımı için yeniden esaslı bir şekilde gözden geçirilmiş ve binden fazla yeni madde ile zenginleştirilmiştir. Sonundaki 35 sayfalık İndeks de çalışanlar için paha biçilmez bir araştırma aracıdır.

DEWEY, MELVIL : *Dewey Onlu Tasnif ve Relatif Endeksi* (Dewey Decimal Classification and Relative Index. — Gözden geçirilmiş) Standart 15. Basım. İstanbul 1962. XXIII + 543 Sa.

Bu kitap, Dewey'in 10-lu kitâp sınıflaması hakkındaki İngilizce eserinin son yayımının Türkçeye çevirisidir. Bu Türkçe nüshada ilkin Editörler, Kontrol edenler ve tercüme edenler hakkında bilgi verildikten sonra, Standart basıma ait açıklamalar verilmekte ve bundan sonradır ki Dewey'in Onlu sınıflamasının tercümesi başlanmaktadır. Bu tercüme Türkçeye ve Türk bibliyografyasına iyice ayarlanmıştır. Öyle ki, kitap, her kütüphanecinin başvurma kitabı olarak bütün kitaplıklar için zorunlu bir çalışma aracıdır.

HILAV, S. — ERTEM, E. — MADEN S. (Hazırhyanlar) : *Gerçeküstücülük (Surréalisme) Örnekler*. İstanbul 1962.

Gerçeküstücülük (surréalisme) üstüne yazılmış en önemli yazıların bir antolojisi olan bu kitabın muhtevası şudur :

Öncüler : Marquis de Sade: Sodom'un 120 günü. Lewis Carroll: Çılgın Bahçivanın türküsü. Gérard de Nerval : İkinci hayatın sonrası. Baudelaire'den 7 parça Comte de Lautréamont'dan 2 parça. Rimbaud'dan 3 parça. Alfred Jarry'den 4 parça. Saint-Paul-Roux'dan 1 parça. Apollinaire'den 1 parça, Pierre Reverdy'den 4 parça. Arthur Cravan ile Jacques Vaché'den birer parça alınmıştır.- Asıl Gerçeküstücüler : André Breton (7 parça), Louis Aragon (8 parça), Paul Eluard (4 parça), Philippe Soupault (8 parça), Robert Desnos (5 parça), Antonin Artaud (3 parça), Tristan Tzara (5 parça). Benjamin Péret (5 parça). Dylan Thomas (2 parça), René Char (4 parça), Raymond Queneau (1 parça). Francis Picabia (1 parça), Georges Ribemont-Dessaignes (1 parça). Gisèle Prassinos (1 parça).- Ayrıca "Oyun, Mektep ve Yazılar" başlığı altında türlü konuda 10 parça yayınlanmıştır.

Bu muhtevadan anlaşıldığı gibi, Gerçeküstücülük üstüne doğru bir fikir edinmek isteyen her Türk okuru için bu kitap çok faydalı olacaktır.

KOŞAY, DR. HÂMİT Z. — ÜLKÜCAN, AKİLE : *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*: (Ankete ve özel Araştırmalara istinaden tertip edilmiştir). Ankara 1961. VIII + 149 Sa.

Bu eserin Önsözünde, yapılmış olan 3 anket üzerine bilgi verilmektedir. Bu anketlerden biri, Türkiye'de insan gıdası hazırlanış tarzları ve Türk mutfağı, ikincisi, Giyim ve Kıyafet ve üçüncüsü, Halk Sanatları ve Meslekler üzerinedir. Ayrıca da Halk yemekleri ve gıda maddeleri anketine katılmış veya bu ankete yardım etmiş olanların adları bildirilmektedir.

Bu kitap, birinci anketin konusu olan Halk yemekleri ve gıda maddeleri ile meşgul olmaktadır. İçindekiler şunlardır : Önsöz, Türk Mutfağı, Mutfak düzeni ve araçları, Yemek vakti ve yemekle ilgili muhtelif âdetler, Kış hazırlıkları, Ekmekler, Çorbalar, Et yemekleri, Kızartmalar ve balık yemekleri, Kebaplar ve köfteler, Dolmalar, Makarnalar, Pırlavlar, Börekler, Salatalar, Muhtelif yemekler, Tatlılar, Son söz ve bir dilek, 41 tane levha halinde resim ve fotoğraflar.

LEWIS, BERNARD — HOLT, P. M. (editors) *Historians of the Middle East* (Historical Writing on the Peoples of Asia).

Bu önemli eserin I. Bölümünde şu yazılar vardır : İbn İshak tarafından kulanılan malzeme (W. Montgomery Watt), Kutsal Kitap geleneğinin Türk tarih yazarlığı üzerine nüfuzu (Franz Rosenthal), Dokuzuncu yüzyıl İrak Tarih okulu (A.A. Duri), İslâm Biyografya kitabiyatı (Claude Cahen), S. Zengi ve Eyyubi devirlerinde Arab tarih yazarlığı (M. Hilmy, M. Ahmad), Haçlı Seferlerinin Arab tarih yazarlığı (Francesco Gabrieli), Suriye lokal tarihlerinin menşei ve gelişmesi (Charles Pellat), İran tarih yazarlığının evrimi (Bertold Spuler), Moğolların tarihine kaynak olarak Cüveynî ile Reşid-üd-Dîn (J.A. Boyle), İranlı Tarihçi Bayhakî (Mujtaba Minovi), İran Biyografya kitabiyatı (Ann K.S. Lambton), Osmanlı tarih yazarlığının yükselmesi (Halil İnalcık), Osmanlı Tarih yazarlığının başlangıcı (V.L. Ménage), Müslim tarihçilerde müslim olmıyan kaynakların kullanılması (G.L. Lewis), Osmanlı-Safavî münasebetleri üzerine tarih yazarlığı (16. ve 17 y.y. larda) (J.R. Walsh), Maronî'lerin geleneksel tarih-yazarlığı, Lübnan tarihçileri. (A.H. Hourani), İslâm kavimlerinin tarihine kaynak malzemesi olarak Sıryanî vakayinameleri (J.B. Segal), Ermeni Tarih yazarlığı (C.J.F. Dowsett).

İkinci bölümde şu yazılar vardır : Bizans tarihçileri ve Osmanlı Türkleri (Sir Steven Runciman), Rönesans tarih literatürü: Yakın ve Orta Şark'la münasebeti bakımından (V.J. Parry), Prideaux, Ockley ve Sale'de Arab tarihi (P.M. Holt), 1800'den beri Avrupa tarih yazarlığında bir tarih problemi olarak İslâm (J.W. Fück), Weil'in Halife'ler tarihi üzerine bazı düşünceler (D.M. Dunlop), Henri Lammens'in yazılarında İslâm ve Suriye (K.S. Salibi), Britanyalı iki İran tarihçisi (M.E. Yapp), 1820 den beri Sudan hakkında tarih yazıları, İslâm Doğusu hak. Sovyet Tarih yazarlığı (R.N. Frye), İran hak. 1906'dan 1946'ya kadar Sovyet yazıları (G.E. Wheeler),

III. Bölümün yazıları şunlardır : Tarihçi Al-Jabartî (David Ayalon), 19. yüzyıl-da Mısır'da Tarih yazarlığı (Gamal-el Din el Shayyal), Tanzimat devrinin Osmanlı

Tarih yazarlığı (Ercüment Kuran), İnan Tarih yazarlığı (Firuz Kazemzadeh), Ali ile Muaviye arasındaki savaşta görüldüğü şekilde Arab Tarih yazarlığının gelişmesi (N.A. Faris), Ali Ahmed Bakathîri'nin dramında Batı siyasî tesirlerine karşı tepki (Umberto Rizzitano).

Genel temalara ayrılmış olan 4. Bölümde şu yazılar vardır : Giriş (A.H. Hourani), Tarihte kendi imajini görmek ve tarihi kavramak (G.E. von Grunebaum), İslâm'da bir tarihsel gelişme kavramı olarak "İslâm"ın tarihte gelişmesi (Wilfred Cantrell Smith).- İndeks.

LOYD, SETON — MELLAART, JAMES : *Beycesulten, Vol. 1 : The Chalkolithic and early Bronze age Levels.* (Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara No. 6). — Londra 1961. 296 Sa.

Beycesultan Kalkolitik istasyonu hakkındaki bu eser, şu muhtevaya sahiptir : Seton Lloyd tarafından kaleme alınmış bir girişten sonra, *Bölüm I. : İşgal safhaları ve Mimarlık* (Seton Lloyd) : Son Kalkolitik çağı, Erken Tunç çağı katları (3 safha). *Bölüm II. : Çanak-Çömlek ve türlü Eşya* (James Mellaart) Son Kalkolitik keramiği, İlk Tunç çağı çanak çömleği (3 devre). Küçük Eşya.— İndeks. Eserde Papier couché üzerine basılmış sayfa-dışı bir baş-resim (frontispice) ile 35 levha ve cep içinde harita ile krokiler vardır. Kitap, Büyük Britanya Ankara Arkeoloji Enstitüsünün 6 Numaralı yayımı olarak çıkmıştır.

MANGO, CYRIL : *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul.* Washington District of Columbia 1962. XVI + 145 sa.

Ayasofya mozaikleri üzerine bir kitap olan bu önemli ve ilginç eserin bölümleri şunlardır : Önsöz. Resimlerin listesi, Kısaltmalar, Giriş. *Birinci Bölüm* : Gaspare ve Giuseppe Fossati. Ayasofya'nın restorasyonu. Fossati'nin resimleri üzerine genel yorumlar. Gaspare Fossati ve Salzenberg.— *İkinci Bölüm* : Zemin. Güneydeki galeri. Batı galerisi. Kuzey galerisi. Timpanum'lar. Büyük Doğu "arçe"1.— Sonuç. Ek 1. Fossati kardeşler tarafından yapılmış üstü kapalı olmıyan Mozaik'ler listesi. Bellinzona arşivleri No. 1291. Bellinzona arşivleri No 1339.— Ek II. 1453'ten sonra mozaik'ler hakkında bilgiler. İlâve.— İndeks. Diyagramlar, Levhalar (Eserin sonuna 118 levha konmuştur).

POSTAN, MM — RICH, E. E. — MILLER, EDWARD (Edited by) : *The Cambridge Economic History of Europe, Volume III : Economic Organization and Policies in the Middle Ages,* Cambridge 1963 (Published by the Syndics of the Cambridge University Press) XIII + 696 Sa.

Avrupa Ekonomik tarihinin Ortaçağ'da Ekonomik teşkilât ve Yönetim üzerine olan III. Cildinde şu muhtevayı görüyoruz : Önsözden sonra, *Bölüm I. Teşkilât (organizasyon).* Fasıl I, Şehirlerin yükselmesi (yazan : H. Van Werweke). Fasıl II,

Ticaretin teşkilâtlandırılması (yazan: R. De Roover). Fasil III, Pazarlar ve Fuar (Panayır)lar (yazan: O. Verlinden).— *Bölüm II*: Fasil IV, Şehirlerin ekonomik idaresi (yazan: A.B. Hibbert), Fasil V, Lonca'lar (yazan: Sylvia L. Thrupp), Fasil VI, Hükümetlerin ekonomik idareleri. Giriş (yazan: Edward Miller), Fransa ile İngiltere (yazan: Edward Miller), Aşağı memleketler (yazan: H. van Werweke), Baltık memleketleri (yazan: E. Lönnroth), İtalya ve İberya yarım-adaları (yazan: C.M. Cipolla). Fasil VII. Kredi. Kuzeybatı Avrupa üzerinde ayrıca durulmaktadır (yazanlar: E.B. Fryde, M.M. Fryde). Fasil VIII, Ekonomi ve Toplum üzerine görüşler (yazan: Gabriel Le Bras). Zeyl.: Türlü bibliyografyalar. İndeks.— Eser 5 tane tablo (levha) konmuştur.

RICHTER, GISELA M. A.: *Ancient Italy* (A study of the Interrelations of the Peoples as shown in their Arts). Jerome Lectures Fourth Series. Ann Arbor 1955. XXIV + 137 Sa. Kitapta papier couché üstüne basılmış sayfa-dışı 305 resim vardır.

Eser Yunanlılar, Etrüskler, Romalıların birbirleriyle olan münasebetlerini, sanatlarına dayanarak incelemektedir. Kitabın muhtevası şudur: Kısaltmalar, çok zengin bir bibliyografya ve Giriş'ten sonra, *Bölüm I*: Arkaik çağda Yunan, İtalya ve Etrüsk sanatları (Yunanlılar, Yerli halk, Fenikeliler, Etrüsk'ler). *Bölüm II*: Klâsik ve Hellenistik çağlarda İtalya sanatı (Milâttan önce 5. ve 4. yüzyıllar klâsik çağı.— Milâttan önce 3. ve 2. yüzyıllar Hellenistik çağı). *Bölüm III*: Yunan-Roma sanatı: Yunan Heykellerinin kopya ve adaptasyon'ları (Tam kopyalar, adaptasyonlar, Yunan sanatının bir tek tipinin türlü varyantlarının mevcudiyeti). *Bölüm IV*: Yunan-Roma sanatı: Küçük sanatlarda kopya ve adaptasyon'lar (Madenî eşya, tunçtan heykelcikler, çanak-çömlek vb..). *Bölüm V*: Yunan-Roma sanatı: Resimde kopye ve adaptasyon. *Bölüm VI*: Roman çağının orijinal eserleri (Portreler, Mezar anıtları, Tarihî kabartmalar, Sanatçılar). Sonuç. 2 tane Ek. İndeks.

RÖTZSCH, HELMUT, *Der Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig und die Deutsche Bücherei* (Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen Nationalbibliothek). Leipzig 1962. 44 Sa.

Bu küçük fakat kendi konusu bakımından önemli eser, ünlü Deutsche Nationalbibliothek'in —Alman Millî kütüphanesinin— bir tarihi sayılabilir. Bunda bu kütüphanenin 1848'de meydana gelmesinden bugünkü durumuna kadar olan gelişme açık bir dille anlatılmaktadır. Aslında yazı, "Deutsche Bücherei 1912 - 1962"den alınmıştır. Bu eser ise, Deutsche Bücherei teşkilâtının 50. yıldönümü münasebetiyle yayımlanmıştır. Gayet güzel bir kâğıda basılmış ve nefis bir karton ile örtüye ciltlenmiş olan yazı, 51 notla sona ermektedir.

SEIDLER, GRZEGORZ L. : *Soziale Ideen in Byzanz*. Berlin 1960. 70 Sa. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für Griechisch-Römische Altertumskunde. — Berliner Byzantinische Arbeiten Band 24).

Bu broşür, politika doktrinleri hakkında yazarın yaptığı incelemelerin bir parçasıdır. Bunda yazar, sınıf mücadelesi ve siyasal hukuk kurumları temeli üzerinde çalışmaktadır. Yazının bölümleri şunlardır: Doğu İmparatorluğu. Resmî doktrinler. Plebs akımı ve bunun ideolojisi. Aydınların şüpheciliği ve manastırlar. Mani kötümserliği. Manikeizm'in devrimci halefleri.

TÜRKAY, DR. ORHAN: *Türkiye'de Nüfus artışı ve iktisadî Gelişme*, Ankara 1962. XI + 140 Sa.

Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Türkiye İş Bankasının işbirliği sonucunda yayımlanmış bu eserin muhtevası şudur : Giriş'ten sonra, *Birinci Bölüm* : Nüfus artışı. Kesim I. Türkiye'nin nüfus politikası, Kesim II. Türkiye'de nüfus artışı. Kesim III. Nüfus artışının sebepleri : A) Göçler, B) Ölümler, C) Doğumlar, Özet. Kesim IV. Nüfusun yaş ve cinsiyet bileşimi. Kesim V. Yakın gelecekte Türkiye nüfusu.— *İkinci Bölüm* : İktisadî Gelişme. Kesim I. Millî gelirdeki artış. Kesim II. Gelişme imkânları.— *Üçüncü Bölüm* ; Nüfus artışının İktisadî gelişmeye etkileri. Kesim I. Nüfus artışının işgücü arzı üzerindeki etkileri. Kesim II. Nüfus artışı ve gelirin kullanılışı. Kesim III. Doğurganlıktaki azalışın Türkiye'nin iktisadî gelişmesine etkileri hakkında projeksiyonlar. — Sonuç, Bibliyografya. Eserin sonuna kısa bir İngilizce özet konmuştur. Eserin içinde çok sayıda tablolar bulunmaktadır.

UYGUR, NERMİ: *Dilin Gücü*. İstanbul 1962. 94 Sa.

Doç. Dr. Nermi Uygur'un dil üstündeki denemelerinden bir kısmını bir araya toplayan bu kitapta şu yazılar vardır : Anadilin Bağlayışı. Güçlü. Söz. Dil ve Çeviri. İki Köpekçik. Anlamın çıkmazları. Babil Kulesi. Artıçılar. Dildeki felsefe. İnsan olurken. Susmak.— Bu yazıların hepsinde geliştirilen düşünceleri herkesin kabul etmesine imkân yoktur. Ancak, Nermi Uygurun ortaya attığı düşünceler, daima değerli ve tartışılmaya layıktır. Bu itibarla yazılar, dil üstüne düşünen her kişiyi ilgilendirir. Hem tartışmasız kabul edilebilenler, hem tartışmaya yol açanlar, düşündürücü ve öğreticidir.

UYGUR, NERMİ: *Dünya Görüşü*. İstanbul 1963. 39 Sa.

Bu özlü broşürde şu konulara temas edilmiştir : Durum (Dünya görüşünden türlü insanların ne anladıkları üstüne kısa bir giriş), Konunun çevresi, Schleiermacher, Dilthey, "Weltanschauung", Ideoloji ve Türkçe. Ortaklaşa temel, Dünya görüşü bilimsel bilgiye erişmez. Bu bildiğini söylediğin şeyi nereden biliyorsun? Çelişmeye meydan okuyuş. Dünya görüşü bir yaşama varsayımdır. Dünya görüşünün özellikleri. Yapı : Bir örnek : (Örnek olarak Natüralizm (doğalcılık) ele alın-

mıştır. Kuruluş temeli. Çokluk. Sınırlı çokluğun kaynağı. Dünyanın derin bir anlam- olduğu düşüncesine katılmıyorum. Eleştirici. Dünyayı bilme olarak Dünya görüş- lerine bir gerekseme duyulmamalıdır. Dünya görüşü bir lüks değildir. Toplumsal bir güç. "Felsefem". Sonuç.

VENEDIKOV, IVAN : *Le Trésor de Panagurichte*. Editions "Balgarski Houdojnik" Sofya 1961. 31 Sa.

Lüks kâğıda basılmış olan bu güzel eserde, yazar Panagurichte hazinesindeki altın kapların ve vazoların teferruatlı bir etüdünü yapmaktadır. Bu hazine 1949'da güney Bulgaristan'da bulunmuştur. Yazar, yazıtları okumuş, vazo ve kapların sanat değerlerinin derin bir analizini yapmış ve bunların menşelerini aydınlatmıştır. Sayfa-dışı güzel levhalar eserleri gayet iyi göstermektedir. Bunların sayısı, siyah-be-yaz veya renkli olmak üzere, 38'dir.

Eserin içindekiler : Giriş. Panagurichte hazinesinin tasviri. A. Hayvan başı şeklindeki riton'lar (3 tane). B. Hayvan protome'si şeklindeki riton'lar (4 üncü riton). C. Amazon başı şeklindeki riton'lar (3 tane). D. Başka vazolar (Testi-riton, Phi-ale). Hazinenin tarihi, menşei ve karakteri. — Notlar. Levhaların listesi. Levhalar.

WAGNER, WALTER : *Verzeichnis der Zeitschriften in der Bibliothek der Römisch - Germanischen Kommission*. Bestand am 1. Dezember 1962 (Römisch - Germanische Kommission der Deutschen Archäologischen Instituts. — Beiheft zum 43. Bericht der Römisch - Germanischen Kommission 1962). Berlin 1963. 96 Sa.

Bu kitap, Alman Arkeoloji Enstitüsünün Roma-Cermen komisyonu kitaplığında bulunan Dergilerin kataloğu olup, 1 Aralık 1962 durumuna göre düzenlenmiştir. Kitap, aslında Roma-Germen Komisyonunun 1962 yılına ait 43. Raporunun ekidir. Muhtevası şudur : Önsöz, Mısır, Arjantin, Belçika, Bulgaristan, Çin, Kıbrıs, Danimarka, Almanya, Estonya, Finlanda, Fransa, Yunanistan, Büyük Britanya, Hollanda, Hindistan, Irak, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Ürdün, Yugoslavya, Letonya, Lübnan, Liechtenstein, Lüksemburg, Monako, Norveç, Avusturya, Lehistan, Portekiz, Rumanya, Rusya, İsviçre, İspanya, Sudan, Suriye, Tanca, Çekoslovakya, Türkiye, Tunus, Macaristan, Amerika Birleşik Devletleri. — İndeks.

ZAJACKOWSKI, ANANIASZ : *Le Traité arabe MUKADDİMA d'Abou-l-Lait as Samarkandî, en version Mamelouk - Kiptchak* (Ms. Istanbul Aya Sofya 1451) (Zarlad Orientalistyki Polskiej Akademii Nauk) Varşuva 1962. 108 Sa.

Bu eser Memlûk-Kıpçak lehçesinde yazılmış olan Arapça bir metnin "édition critique"idir. Kitap, İstanbul'da Ayasofya kitaplığında 1451 numaradadır. Bu el yazmasının satırları arasında Memlûk - Kıpçak Türkçesinde tercümesi bulunmaktadır. Yazar, girişinde el-yazmasının tasvirini, sonra Arapça aslı, yazar hakkında bilgi verdikten sonra, metnin tahlilini yapmaktadır. Bunu, metnin faksimile'si takip etmektedir.

1962 YILININ İKİNCİ YARISINDA TÜRK TARİH
KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN
KİTAP VE DERGİLER

- ABADAN, YAVUZ: *Inkilâp ve İnkilâpçılık*. Ankara 1938 Recep Ulusoğlu Basımevi. 165 S. = C. H. P. Yayını Konferanslar seri: 2, kitap 5. 8° (A. II/6082)
- ABALIOĞLU, NADİR NADİ: *Atatürk ilkeleri ışığında uyarmalar. Bir iflâsın kronolojisi 1950-1960*. 2. bs. İstanbul 1961 Cumhuriyet Yayınları. 318 S. 8° (A. II/6049).
- ABDÜLÂZİZ, KOLCALI: *Bir Çin âlimi nazarında istikbal, Şarkın yeni güneşi Gazi Mustafa Kemal Hz. Umum Türklerin ve bütün insanîyetin ittihadı*. İstanbul 1933 Hamit bey Matbaası. 23 S. 8°. (A. II/5997).
- ADIVAR, HALİDE EDİP: *Türkün ateşle imtihanı. İstiklâl savaşı hâtıraları*. İstanbul 1962 Kutulmuş Matbaası. 312 S. 4 pl. 8° (A. II/6054)
- Adli inkilâbın ana hatları*. İstanbul 1937 Alâeddin Kırıl Basımevi. 36 S. 2 pl. 8° . (A. II/6071).
- AL-AFLAKİ AL-ARİFİ, ŞAMS AL-DİN AHMAD: *Manakib al-Arifin (Metin)*. II.c. Ankara 1961 Türk Tarih Kurumu Basımevi. S. 578-1222. =Türk Tarih Kurumu Yayınlarından III. Seri—No. 3. 8° (A. II/4230).
- AĞAKAY, MEHMET ALİ: *Fransızca-Türkçe sözlük. Denelliyen: Nusret Hızır*. Ankara 1962 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 632 S. =Türk Dil Kurumu Yayınları 189. 8° (A. II/6091).
- AĞAOĞLU, AHMET: *ihtilâl mi inkilâp mı*. Ankara 1942 Alâeddin Kırıl Basımevi. 72 S. =Ağaoğlu Külliyyatı: 5. 8° (A.II/6022).
- AKSOY, LEMİ: *Yaşayan inkilâp*. Ankara 1946 Cumhuriyet Matbaası. 99 S. 8° (A. II/6026).
- ALINCI, A. CENAP: *Atatürk yolunda*. İstanbul 1957 Anıl Matbaası. 15 S. 8°. (A.II/6006)
- ALİŞAN REŞİT: *Sakarya'dan Akdenize*. İstanbul 1932 Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi. 46 S. 8° (A.II/5982).
- ALKIM, U. BAHADIR: *Archäologischer Bericht aus Anatolien (1960)*. *Orientalia XXXI* 2 (1960)'dan ayırbasım. S. 236-249 9 pl. 8° (A.II/5394).
- ALKIM, U. BAHADIR: *Tilmen höyük çalışmaları (1958-1960)*. *Belleten XXVI*, 102 (Temmuz 1962)'den ayırbasım. Ankara 1962 T. T. K. Basımevi. S. 447-499. 1hr. 8° (A.II/5395).
- ALPHANDÉRY, PAUL-ALPHONSE DUPRONT: *La chrétienté et l'idée de Croisade*. İki cilt birarada. Paris 1954-59 Albin Michel =L'Evolution de l'Humanité No: 38. 8° (A.I/2534-38).
- ALTINER, AVNİ: *Her yönüyle Atatürk*. İstanbul 1961 Bakış Matbaası. 336 S. =Bakış Kültür Serisi No: 8. 8° (A.II/4540).
- AND, METİN: *Kavuklu Hamdi'den üç orta oyunu. (Büyücü hoca, Fotoğrafçı, Eskici Abdî)*. Ankara 1962 Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd.Şti. Matbaası. 292 S. 4 pl. =Forum Yay: 5. 8° (A.II/5391).

- ANDRÉ, LOUIS: *Louis XIV et l'Europe*. Paris 1950 Albin Michel. XXI+395 S. 4 pl. 2 hrt. = L'Evolution de l'Humanité No: 64. (A.I/2534-64)
- ANIT, ALİ KADRİ: *Dünya yüzünde tarih yaratan simalar*. İstanbul 1945 Tan Matbaası. 298+5 S. 24 pl. 8° (A.II/5994).
- ARAR, DR. ASIM: *Son günlerinde Atatürk*. İstanbul 1958 Selek Yayınları. 68 S. 8° (A.II/6034).
- The Archaeology of the two sites at Eastgate, Churchill county, Nevada*. California 1961 University of California Press. VI+S. 119-149.=Anthropological Records 20:4. 4° (B/3045).
- ARIBURNU, KEMAL: *Atatürk. Anekdotlar-Anılar*. Ankara 1960 Ayyıldız Matbaası 265 S. 8° (A.II/6053).
- ARIBURNU, KEMAL: *Millî mücadele ve inkılâplarla ilgili kanunlar. Esbabı mucibeleri ve meclis görüşmeleriyle. cilt: 1*. Ankara 1957 Güzel İstanbul Matbaası. 334+XI S. 8°. (A.II/6020).
- ARIBURNU, KEMAL: *Millî mücadelede İstanbul mitingleri*. Ankara 1951 Yeni Matbaa. 72 S. 8°. (A.II/6038).
- ARMSTRONG, HAROLD: *Bozkurt*. İstanbul 1955 Hisar matbaası. 100 S. =Atatürk kütüphanesi: 14. 8°. (A.II/6036).
- ARMSTRONG, HAROLD: *Bozkurt Mustafa Kemal ve iftiralara cevap. Der.: Sadi Borak*. İstanbul 1955 Türkiye Ticaret Matbaası. 96 S. =Yabancı gözü ile Atatürk: 2. 8° (A.II/6044).
- AKASKAYA, HALİS: *Ulusal savaşta Tokat*. Tokat 1936 Tokat Basımevi. 159 S. 1 pl. 8°. (A.II/6063).
- AŞKUN, VEHBİ CEM: *Atatürk köyünde uçak günü. Ulusal piyes*. Ankara 1936 Ulus Basımevi. 24 S. =C.H.P. gösterit yayını. 8°. (A.II/6083).
- Atatürk için. (Şiir antolojisi) Hazırlayanlar: Bedri Gider - Ahmet Köksal - Şinasi Saba*. İstanbul 1962 Yeni Matbaa. 86 S. 8°. (A.II/6016).
- Atatürk için şiirler. Antoloji*. İzmir 1962 Kovan Kitapevi. 68 S. 8° (A.II/6074).
- Atatürk Kimdir? Kemalizm Nedir?* İstanbul Matbaası Ebüzziya. 50 S. = Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi. 8° (A.II/5965).
- Atatürk ve Türk Kadını Haz: Lütfi Oğuzcan*. Mersin 1961 Akdeniz Matbaası. 50 S. = Kuvali Milliye Dergisi Yayınları, Atatürk'ten Hâtıralar Serisi: 3. 8° (A.II/6047)
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938). 1c. II.bs.* Ankara 1961 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 418 S. 8°(A.I/7838-2.bs.).
- ATATÜRK, KEMAL. *Ey Türk gençliği. Haz: Hüseyin Karakan*. İstanbul 1961 Yeni matbaa. 78 S. = Şiir yayınları No: 9. 8°. (A. 11/6041).
- AUGÉ-LARIBÉ, MICHEL: *La révolution agricole*. Paris 1955 Albin Michel. XIX+435 S. 8 pl. = L'Evolution de l'Humanité No: 83. 8° (A.1/2534-83).
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA: *İnkılâp ve kadro. (İnkılâbın ideolojisi)*. İstanbul 1932 Muallin Ahmet Halit Kitaphanesi. 176 S. = Kadro Serisinden: I. 8° (A.11/6024).
- AYKUT, ŞEREF: *Kemalizm. (C. H. Partisi programının izahı)*. İstanbul 1936 Ahmet Halit Kitapevi. 83 S. 8° (A.11/6058).

- AYMUTLU, AHMET: *Fatih ve şiiirleri*. İstanbul 1959 M. Sıralar matbaası. 143 S. = Şair Padişahlar serisi: I. 8° (A.11/5086).
- AZİZ HANKI BEY: *Türkler ve Atatürk. Çev: Faruk Mirgün*. İstanbul Ekicigil Matbaası. 96 S. = Ekicigil Tarih Yayınları. 8° (A.11/5876).
- BANOĞLU, NİYAZİ AHMET - NURCIHAN KESİM: *Atatürk başmuharrir ve Atatürk'ün kulübesi*. İstanbul 1957 Ercan Matbaası. 78 S. I pl. 8° (A.11/6086).
- BANOĞLU, NİYAZİ AHMET: *Fıkra, nükte ve çizgilerle Atatürk*. İstanbul 1954 Ercan Matbaası. 96 S. 8° (A.11/6075).
- BARTHOLD, V. V.: *Four studies on the history of Central Asia. Translated from Russian by V. and T. Minorsky*. I. c. Leiden 1962 E. J. Brill. XVI+184 S. 8° (A.11/5416).
- BAYDAR, MUSTAFA: *Atatürkle konuşmalar*. İstanbul 1960 Varlık Yayınevi. 103 S. = Varlık büyük cep kitapları: 169. 8° (A.11/6013).
- BAYSAL, PROF. DR. BAHATTİN: *The control of molecular weight by chain transfer agents in high polymeric systems*. Ankara 1962 Mars Matbaası. 18 S. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi Yayın No: I. 4° (B/4602).
- BAYSAL, MEVLÛT: *Çankaya'da Gazi'nin hizmetinde*. İstanbul 1954 Ercan Matbaası. 128 S. 8° (A.11/6005).
- BENGÜ, VEDAT ÜRFİ: *"O'nun ölümü karşısında Samsun*. İstanbul 1939 Resimli Ay Matbaası. 51+1 S. I pl. = C. H. P. Samsun Halkevi. 8° (A.11/5990).
- BENOİST - MECHİN: *Kurt ve pars Mustafa Kemal. Çev.: Z. Güvenli-M. R. Özgen*. İstanbul 1955 Nurgök Matbaası. 208 S. = Yabancı gözü ile Atatürk: I. 8° (A.11/6060).
- BERR, HENRI: *En marge de l'histoire universelle*. Paris 1953-54 Albin Michel = L'Evolution de l'Humanité. S.C.3. 8° (A.1/2534-S.C.3).
- BERR, HENRI: *La montée de l'esprit. Bilan d'une vie et d'une oeuvre*. Paris 1955 Albin Michel. 156 S. = L'Evolution de l'Humanité: S.C.2. 8° (A.1/2534-S.C.2).
- BEŞ'ER, A. AZİZ: *Atatürk'ün yılları*. Ankara 1962 Resimli Posta Matbaası. 32 S. 8° (A.11/6084).
- V. *İskân ve şehircilik haftası konferansları. 3-7 Nisan 1961 (Köyle ilgili bazı meseleler)*. Ankara 1962 Sevinç Matbaası. X+315+V S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No: 139-121, İskan ve Şehircilik Enstitüsü Yay. No: 9. 8° (A.11/5402).
- BIYIKLIOĞLU, TEVFIK: *Türk istiklâl harbi, I. cilt. Mondros mütarekesi ve tatbikatı*. Ankara 1962 Gn. Kurmay Basımevi. XIV+233 S. 19 kroki. 8° (A.11/5909).
- BİL, HİKMET: *Atatürk'ün sofrası*. İstanbul 1949 Ekicigil Matbaası. 78 S. = Ekicigil Tarih Yayınları: I. 8° (A.11/6045).
- BİRT, THEODOR: *Von Homer bis Sokrates*. Leipzig 1928 Quelle et Meyer Verlag. VIII+479 S. 20 Pl. 8° (A.11/5531).
- BİTTEL, KURT: *Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens*. 2. bs. Tübingen 1950 Ernst Wasmuth. 135 S. 52 planş, 7 harita. 8° (A.11/5326).
- BLASKOVICS, J.: *Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed*. Acta. Orient. Hung. XI, 1-3'den ayrıbasım. 1960. S. 51-55 I pl. 8° (A.11/5940).
- BLASKOVICS, J.: *Some notes on the history of the Turkish occupation of Slovakia*. Acta Universitatis Carolinae - Philologica I (1960)'dan ayrı bs. S. 41-57. 8° (A.11/4759).

- BOAK, ARTHUR E. R: *Manpower shortage and the fall of the Roman in the West*. Michigan 1955 University of Michigan Press. VIII+169 S. 8° (A.11/5414).
- BORAK, SADI: *Atatürk ve din*. İstanbul 1962 Anıl Yayınevi. 96 S. 8° (A.11/6066).
- BORAK, SADI: *Atatürk'ün özel mektupları*. İstanbul 1961 Varlık Yayınevi. 84+1 S. = Varlık yayınları-sayı: 810. 8° (A.11/6004).
- BRÉHIER, EMİLE: *La philosophie du Moyen Age. 2. bs*. Paris 1949 Albin Michel. XVIII+470 S. = L'Evolution de l'Humanité No: 45. 8° (A.1/2534-45).
- BÜJAK, ALB: *1918-1922 Yunan ordusunun seferleri*. İstanbul 1939 Askeri Matbaa. 264 S. (Not: 133 Sayılı Askerî Mecmua Lâhikasıdır) 4° (B/4568).
- CAHEN, LEON: *L'évolution politique de l'Angleterre moderne (1485-1660)*. Paris 1960 Albin Michel. XXXIII+684+16 S. 3 levha. I hrt. = L'Evolution de l'Humanité No: 65. 8° (A. 1/2534-65).
- CEBESOY, ALİ FUAT: *Ali Fuat Cebesoy'un siyasi hâtıraları*. İstanbul 1957-1960 Vatan Neşriyatı. 350+254 S. 8° (A.11/6039).
- CEVAT, RİFAT: *Musa dağı*. İstanbul 1937 Kenan Basımevi. 79 S. 8° (A./5983).¹
- COOK, S. F. *Expeditions to the interior of California, Central Valley, 1820-1840*. California 1962 University of California Press. S. III+151-213 = Anthropological Records 20: 5. 4° (B/3045).
- COON, CARLETON S.: *Cave explorations in Iran 1949*. Philadelphia 1951 The University Museum. 125 S. = Museum Monographs 4°. (B/4519)
- ÇOŞKUN, TALİBİ: *Büyük ölüm acısı, Talibî'nin ağulları*. Ankara 1939 Yeni Cezaevi Matbaası. 14 S. 8° (A.11/6012).
- ÇAĞLAR, BEHÇET KEMAL: *Dolmabahçe'den Amt-Kabire*. İstanbul 1955 Hisar Matbaası. 76 S. = Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 19. 8° (A.11/6061).
- ÇALAPALA, RAKİM: *Mustafa Atatürk'ün romanı. Türk çocuğunun altın kitabı. 7. bs*. İstanbul 1962 Fatiş Basımevi. 55 S. 8°. (A.11/5992).
- ÇAMLİBEL, FARUK NAFİZ: *Kahraman. (Destan 3 perde)* İstanbul 1933 Cumhuriyet Kütüphanesi. 93 S. 8° (A.11/5969).
- DAĞLARCA, FAZİL HÜSNÜ: *Amtkabir*. İstanbul 1953 Yenilik Yayınevi. 63 S. 8°. (A.11/6017).
- DAĞLARCA, FAZİL HÜSNÜ: *Üç şehitler destanı. 3. bs*. İstanbul 1956 Varlık Yayınevi. = Varlık Yayınları Sayı: 422. 8° (A.11/6032).
- DALKIR, RECEP: *Millî mücadelede Çukurova. Yiğitlik günleri*. İstanbul 1961 T. T. Postası Matbaası. 256 S. 8° (A.11/6079).
- DAY, FLORENCE E.: *The Islamic finds at Tarsus*. Asia March (1941) S. 143-146 I pl. 4° (B/4395).
- DE BROGLİE, LOUIS: *Physicien et penseur*. Paris 1953 Albin Michel. XI+497 S. I pl. = Les Savants et le Monde. 8° (A.11/6109).
- DE BROGLİE, LOUIS: *Savants et decouvertes*. Paris 1951 Albin Michel. 396 S. = Les Savants et le Monde. 8° (A.11/6111).
- DE BROGLİE, LOUIS: *Sur les sentiers de la science*. Paris 1960 Albin Michel. 417 S. = Les Savants et le Monde. 8° (A.11/6110).
- DELİORMAN, ALTAN: *Atatürk'ün hayatındaki kadınlar*. İstanbul 1961 Burhan Yayınevi. 223 S. 8° (A.11/6065).

- DELİORMAN, ALTAN: *Mustafa Kemal Balkanlarda*. İstanbul 1959 Türkiye Yayınevi. 60 S. 4 pl. 8° (A.11/6077).
- DENY, JEAN: *Yeni Türkiye*. Çev.: Sencer Kodolbaş. Ankara 1960 Doğu Matbaası. 122 S. = Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi: 11. 8° (A.11/5629).
- DİKAİOS, PORPHYRIOS: *Sotra*. Philadelphia 1961 The University Museum. XIII+252 S. 122 pl. 2 Levha = Museum Monographs. 4° (B/5417).
- ED-DİNEVERÎ, AHMED BİN DAVUD: *el-Ahbarü't-tual. Neşredenler: Abdülmün'im Amir, Dr. Cemalüddin eş-Şiyal*. Kahire 1960 Darü ihyai'l-Kütübi'l-Arabîyye. XXX+467 S. 3 pl. 4° (B/4438).
- DUYURAN, RÜSTEM: *Eski Dardanos şehri yakınındaki tümülüs*. 7 S. (Not: Bu etüd T. T. O. K. Belleteninin No. 218 nüshasında basıldıktan sonra ayrıca neşredilmiştir.) 4° (B/4336).
- EGELİ, ERDOĞAN: *Resimlerle Atatürk*. İstanbul 1947 Ticaret Dünyası Matbaası. 20 S. 8°. (A.11/6007).
- EGELİ, MÜNİR HAYRİ: *Atatürk'den bilinmeyen hâtıralar*. İstanbul 1959 Ahmet Halit Yaşaroğlu. 128 S. 8° (A.11/6003).
- ELÖVE, MUSTAFA E.: *Anayasa hareketlerimiz şeması*. İstanbul 1960 İsmail Akgün Matbaası. 43 S. 8° (A.11/6014).
- EMRE, AHMET CEVAT: *Atatürk'ün inkilâp hedefi ve tarih tezi*. İstanbul 1956 Ekin Basımevi. 103 S. 8° (A.11/6025).
- ENER, SUAT: *Türk istiklâl harbinin ana hatları. Üçüncü kısım: Sevkulceş ve coğrafya bakımından*. Ankara 1943 Harb Okulu Basımevi. 90 S. 8° (A.11/6019).
- Die Ephesosgrabung: Ihren Förderern und Freunden als Dank und Bitte*. 1962. 7 pl. 4° (B/4490).
- ERDİL, RAUF: *Yaşayan Atatürk. 2. bs.* Mersin 1961. 64 S. 8° (A.11/6040).
- L'Ère Romantique*. Cilt 2 ve 3. Paris 1949-55 Albin Michel. = L'Evolution de l'Humanité No: 76. 8° (A.1/2534-76).
- ERGENE, TEOMAN: *İstiklâl harbinde Türk ortodoksları*. İstanbul 1951 Millî Mecmua Basımevi. 242 S. 8° (A.11/6056).
- ERGİN, DR. ARIN: *Atatürkçülük'te dil ve din*. İstanbul 1955 Özyürek Basımevi. 68 S. 8° (A.11/6002).
- Excavations at Tepe Gawra*. 2 cilt. Philadelphia 1935-50 University of Pennsylvania Press. 4° (B/3247).
- FEBURE, LUCIEN — HENRİ-JEAN MARTİN: *L'apparition du livre*. Paris 1958 Albin Michel. XXIX+557 S. 24 pl. 2 hrt. = L'Evolution de l'Humanité No: 49. 8° (A.1/2534-49).
- FOCILLON, HENRİ: *L'art Bouddhique*. Paris 1921 Henri Laurens. XVI+164 S. 8° (A.11/5589).
- GABRİEL, PROF. ALBERT: *Türkiye tarih ve sanayi memleketi*. İstanbul Doğan Kardeş Yayınları A. Ş. Basımevi. 102 S. 4° (B/4325).
- GALKIN, İ. S.: *Diplomatiya Evropeyskih derjav v svyazi s osvoboditelnum dvijeniem napredov Evropeyskoy Turtsii v 1905-1912 gg.* Moskova 1960 İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta. 267 S. 8° (A.11/6104).
- GAPRİNDAŞVİLİ, GIVI: *Peşçermı ansambl Vardzi*. (1156-1213). Tbilisi N. 1960 İ. A. Gruzinskoy SSR. 131 S. 25 pl. 1 levha. 4°. (B/4606).

- GAUDEFROY-DEMOMBYNES, MAURICE: *Mahomet*. Paris 1957 Albin Michel. XXII + 708 S. = L'Evolution de l'Humanité No: 36. 8° (A.1/2534-36).
- GELLHORN, MARTHA: *The Arabs of Palestine*. Atlantic Monthly, October (1961)'den ayırabası. New York 1961. S. 45-65. 4° (B/4470).
- GİRAY, MUHARREM: *Şanlı Harbiyenin tarihi*. İstanbul 1961 Hilmi Kitapevi. 45 S. 8 pl. 8° (A.11/6051).
- GOGOL, NICOLAS: *Ölü canlar. Oyun 15 tablo. Oyunlaştıran: Arthur Adamov. Çevirenler: Sebahattin Eyuboğlu, Melih Cevdet Anday*. İstanbul 1962 Elif Yayınevi. 103 S. = Elif Yayınları: 2, Tiyatro kitapları: 1. 8° (A.11/6100).
- GORDON. C. D.: *The age of Attila. Fifth century Byzantium and the Barbarians*. Ann Arbor 1961 University of Michigan Perss. XXX+228 S. 8° (A.11/5916).
- GÖKTÜRK, HAKKI: *27 Mayıs Ergenekonu*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 42 S. 8° (A.11/6097).
- GÖKTÜRK, HAKKI: *27 Mayıs ve Atatürk kafalı ulus*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 43 S. 8° (A.11/6099).
- GÖKTÜRK, HAKKI: *27 Mayıs ve kurtulmak yolu*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 53 S. 8° (A.11/6098).
- GÖKTÜRK, HAKKI: *27 Mayıs ve ordu sevgimiz*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 48 S. 8° (A.11/6094).
- GÖKTÜRK, HAKKI: *27 Mayıs ve uygarlık savaşımız*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 44 S. 8° (A.11/6095).
- GÖKTÜRK, HAKKI: *27 Mayıs ve yeni Kemalizm*. Ankara 1961 Ayyıldız Matbaası. 45 S. 8° (A.11/6096).
- GÖRGÜLÜ, FAHRİ: *Yunan işgalinde Kırmasti. (Mustafa Kemal Paşa) Mustafakemalpaşa* 1960 Yeni Müteferrika Basımevi. 98 S. 9 pl. 8° (A.11/6080).
- GÖVSA, İBRAHİM ALAETTİN: *Acular*. İstanbul Yedigün Neşriyatı. 55 S. 8° (A.11/5984).
- GRAÇ, A. D.: *Drevnetyurkskie izvayaniya Tubi, po materialam issledovaniy 1953-1960 gg.* Moskova 1961 İVL. 94. S. 40 pl. 2 levha. 8° (A.11/6103).
- GUBOGLU, MİHAİL: *Catalogul documentelor Turcești*. I. c. București 1960. 683 S. = Directia Generala a Arhivelor Statului din Republica Populara Romina. 8° (A.11/5418).
- GUYÉNOT, EMİLE: *Les sciences de la vie aux XVIIe et XVIIIe siècles. L'idée d'évolution*. Paris 1957 Albin Michel. XXI+462 S. = L'Evolution de l'Humanité No: 68. (A.1/2534-68).
- GÜLSEREN, MEHMET: *Atatürk. Millî şiirler*. İstanbul 1962 İşaret Matbaası. 32 S. 8° (A.11/6069).
- GÜNGÖR, SELÂHATTİN: *Atatürk'e kafa tutanlar. (Birinci kitap)*. İstanbul 1955 Hâdis Yayınevi. 124 S. 8° (A.11/5978).
- GÜTERBOCK, HANS G.: *Further notes on the Hittite laws*. Journal of Cuneiform Studies XVI, 1 (1962) den ayrı bs. S. 17-23. 8° (B/4501).
- GÜVENTÜRK, GNL. FARUK: *Gerçek Atatürk*. İstanbul 1962 Okat Yayınevi. 428 S. 8° (A.11/6052).
- GÜVENTÜRK. GNL. FARUK: *O'na ve O'ndan sesleniş*. İstanbul 1961 Okat Yayınevi. 64 S. 8° (A.11/5998).

- HABİL ÂDEM: *Mustafa Kemallerin kitabı*. İstanbul 1962 Mahmutbey Matbaası. 171 S. 8° (A.11/5999).
- HALPHEN, LOUIS: *Charlemagne et l'Empire Carolingien*. Paris 1949 Albin Michel. XXVI + 532 S. 3 pl. I levha. 4 hrt. = L'Evolution de l'Humanité No: 33. 8° (A.1/2534-33).
- HAUSSIG, H. W.: *Wörterbuch der Mythologie. 1.-3. Lieferung*. Stuttgart Ernst Klett Verlag. 464 S. (E2).
- HEIM, ROGER: *Un naturaliste autour du monde*. Paris 1953 Albin Michel. 218 S. 20 pl. = Les Savants et le Monde. 8° (A.11/6112).
- HERRMANN, ALBERT: *Historical and Commercial Atlas of China*. Cambridge 1935 Harvard University Press. 112 S. = Harvard-Yenching Institute Monograph Series Volume: I. 4° (B/4348).
- HUBERT, HENRI: *Les Germains*. Paris 1952 Albin Michel. XXVI+336 S. 4 pl. = L'Evolution de l'Humanité No: 23. 8° (A.1/2534-23).
- İDİKUT, İHSAN: *İdeal komutanlarımızdan (Miralay şehit) 4 üncü fırka kumandanı Nazım bey*. İstanbul 1952 Şirketi mürettebiye Basımevi. 3+171 S. 8°. (A.11/5762).
- İLERİ, CELÂL NURİ: *Taç giyen millet*. İstanbul 1339 Cihan Biraderler Matbaası. 216+1 S. 8°. (A.11/5971).
- İNAN, ABDÜLKADİR: *Hurâfeler ve menşeleri*. Ankara 1962 Nur Matbaası. 68 S. = Diyanet İşleri Bşk. Yay. Batıl İnanışlar Serisi Nr: 1. 8° (A.11/5400).
- Indreptarea Legii. 1652*. Bucureşti 1962 EA. R.P.R. 1013 S. = Adunarea İzvoarelor Vechiului Drept Rominesc Scris VII: (A.11/5411).
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe hamseler katalogu*. İstanbul 1961 Millî Eğitim Basımevi. VII+196 S. = T. C. Millî Eğitim Bakanlığı kütüphaneler katalogları yayımlarından Seri: 4 No: I. 4° (B/4600).
- JANSKY, HERBERT: *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*. Wiesbaden 1961 Harrassowitz. VIII+502 S. 8° (A.11/5334).
- KALDY-NAGY, GYULA: *Baranay megye xvi. századi Török adoösszeirasai*. Budapest 1960 Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 144 S. 6 pl. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 103 szam. 8° (A.11/5066).
- KALDY-NAGY, GYULA: *Bevölkerungsstatistischer Quellenwert der Gize-Dester und der Tahrir-Dester*. Acta Orient. Hung xi, 1-3 (1960). S. 259-269. 8° (A.11/5070)
- KALDY-NAGY, GYULA: *Two Sultanic Hass Estates in Hungary during the xvi th and vi th centuries*. Acta Orient. Hung. XIII, 1-2 (1961)'den ayırbasım. S. 31-62. 8° (A.11/5071).
- KALKAVANOĞLU, İLYAS SAMİ: *Millî mücadele hâtıralarım*. İstanbul 1957 Ekicigil Yayınevi Matbaası. 143 S. 8° (A. 11/6000).
- KARAMAN, SAMİ SABİT: *İstiklâl mücadelesi ve Enver Paşa. Trabzon ve Kars hâtıraları 1921-1922*. İzmit 1949 Sellüloz Matbaası. 185 S. 8°. (A.11/5763).
- KARAOŞMANOĞLU, YAKUP KADRI: *Vatan yolunda, Millî mücadele hâtıraları*. İstanbul 1958 Selek Yayınevi. 176 S. = Selek Yayınları Türk İnkilâbı Serisi No. 2. 8° (A.11/6078)
- KARATAY, FEHMİ EDHEM: *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu. 2 cilt*. İstanbul 1961 Küçükaydın Matbaası. = Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları No: 11. 8° (A.11/5238).

- KAYNAR, PROF. REŞAT: *Türkiye'de hukuk devleti kurma yolundaki hareketler. Önsöz: Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar.* İstanbul 1960 Tan Matbaası. XII+196 S. 8° (A.11/6015).
- KAZAKEVİCH, E.: *Spring on the Oder.* Çev: Robert Daghlish. Moscow 1953 Foreign Languages Publishing House. 550 S. 8° (A.11/5893).
- KEMAL, ATATÜRK: *Nutuk.* İstanbul 1950/60 Millî Eğitim Basımevi. = Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. 8° (A. 1/8874).
- KINAL, DR. FÜRÜZAN: *Eski Anadolu tarihi.* Ankara 1962 T. T. K. Basımevi. XVI+290 S. 13 pl. = T. T. K. Yay. XIII. seri - No. 7. 8° (A.11/5398)
- KIRBY, FAY: *Türkiye'de köy enstitüleri.* Ankara 1962 Rüzgârlı Matbaa. 388 S. = İncece Yayınları: 2. (A. 11/6070).
- KRAMER, SAMUEL NOAH: *History begins at Sumer.* London 1961 Thames and Hudson. 347 S. 8° (A.11/5388).
- KRAMER, SAMUEL N.: *Schooldays: A Sumerian composition relating to the education of a scribe.* JAOS 69, 4 (1949)'dan ayırbaşım. Philadelphia 1949 the University Museum. 19 S. 4 pl. = Museum Monographs. 4° (B/5416).
- KRUPNOV, E. N.: *Drevnyaya i istoriya Severnogo Kavkaza.* Moskva 1960 İ. A. Nauk SSSR. 520 S. 4° (B/4614).
- KUMRAL, A. MUHTAR: *Atatürk diktatör müdür?* İstanbul 1949 Güven Basımevi. 191 S. 8° (A.11/6042).
- KURAT, A. N.: *The Turkish expedition to Astrakhan in 1569 and the problem of the Don-Volga Canal.* The Slavonic and East European Review XL, 94 (1961)'den ayrı bs. 16 S. 8° (A.11/1008).
- LAROUSSE, PIERRE: *Dictionnaire Encyclopédique pour tous. Petit Larousse.* Paris 1962 Librairie Larousse. 1832 S. II pl. 23 harita. 8° (A.11/5303)
- LATOUCHE, ROBERT: *Les origines de l'économie occidentale (IVe-XIe siècle).* Paris 1956 Albin Michel. XXVI+406 S. 8 pl. 2 hrt. = L'Evolution de l'Humanité No. 43. 8° (A.1/2534-43).
- LEROI-GOURHAN, ANDRÉ: *Evolution et techniques. 2 cilt.* Paris 1949/50 Albin Michel. = Sciences d'Aujourd'hui. 8° (A.11/6108).
- MACİT, B.: *Lozan Kahramanı İsmet Paşa.* İstanbul 1934 Güneş Matbaası. 72 S. 1 pl. 8°. (A.11/5970).
- MCKİNEY, FRED.: *Türkiye'de psikoloji, psikolojinin gelişmesi ve bölge kültürünün etkisi üzerinde bir spekülasyon. Çeviren Hasan Tan.* Ankara 1962 Mars Matbaası. 11 S. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3. 4° (B/4601).
- MEDRİCZKY, ANDOR: *Ancient baths of Budapest.* Budapest 1943 Officina Press. 40 S. 28 pl. 8° (A.11/5935).
- MEHMET, ŞEREF: *Hanedan ve millet.* İstanbul 1923 Kütüphane-i Sudî. 120 S. 8°. (A.11/5968)
- MELLAART, J.: *Anatolia. c. 4000/2300 B. C.* Cambridge Ancient History vol. I, chapter XVIII'den ayırbs. Cambridge 1962 University Press. 53 S. 8° (A.11/6101).
- MİKUSCH, DAGOBERT VON: *Gasi Mustafa Kemal zwischen Europa und Asien eine Lebensgeschichte.* Leipzig 1929. 5+335+2 S. 9 tablo I pl. 8° (A.11/6027).

- MILLENNIUM. *Le Millénaire de la Pologne*. Varsovie 1961 Polonia. 209+3 S. 12 pl. 4 harita. 4° (B/4502).
- MILLER, PROF. HENRY S.: *İktisadi istatistik. (İstatistik metotlarının iktisada uygulanışı)*. Çev: Uğur Korum, Ankara 1962 Sevinç Matbaası. XIV+228+V S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No: 144-126. 8° (A.11/5403).
- MINORSKY, V.: *Ibn Farīḡhūn and the Hudūd al-Ālam. A Locust's leg, Studies in honour of S. H. Taqizadeh*'den ayrı basım S. 189-196. 8° (A.11/5421).
- Mithat Paşa ve rufekasının muhakemesi hakkında. 1326 Dersaadet-i Hilâl Matbaası 54, S. 4° (B/4350).
- MOLTKE, BARON: *1828 seferi. Bulgarya ve Rumeli'de Ruslar*. Çev: Ahmet Rasim-Muammer. İstanbul 1932 Askeri Matbaa. 250 S. 12 hrt. 4° (B/4570).
- MONTGOMERY, J. WARWICK: *Aseventeenth-century view of European libraries. Lomeier's de bibliothecis, chapter x. Translated, with an introduction and notes, by J. Warwick Montgomery*. California 1962 University of California Press. X+181 S. 1 rs. = UCP in Librarianship vol 3. (A.11/5399).
- MORKAYA, BURHAN CAHİT: *Atatürk'ün iki cephesi*. İstanbul 1939 Kanaat Kitabevi. 63 S. = İnkilâp Eserleri Serisi: 5. 8° (A.11/5979).
- MUTAFCİEVA, VERA P.: *Kategorite feodalno zavisimo naselenie v našite zemi pod Turska vlast prez XV-XVI v. İzvestiya na Institutu za İstoriya Tom 9'dan ayrı bs. Sofya 1960. S. 57-93. 8° (A.11/5945)*.
- MUTAFCİEVA, VERA: *Kim Viprosa za sistava i ablikana Osmanskata Feodalna Klasa prez XV-XVI v. İstoriceski Pregled 6 (1961)'den ayrıbasım. Sofya 1962 S. 46-80, 8° (A.11/5942)*.
- MUTAFCİEVA, V. P.: *O feodalnoy ierarhii v osmanköy veenno-lennoy sisteme (XV-XVI v. v.) Problemi Vostokovedenya 3 (1959)'dan ayrıbs. 195. S. 91-95 8° (A.11/5950)*.
- MUTAFCİEVA, V. P.: *O osmanskij kategorii podatkovéj "Bad-u Hava" (XV-XVI w.) Przegląd Orientalistyczny Nr: 3 (1958)'den ayrıbasım. S. 305-311, 8° (A.11/5941)*.
- MUTAFCİEVA, V. P.: *K voprosi o feodalnoy rente v osmanskoy imperii. (Prinyditelnie Vikupı v XVII-XVIII vv.) S. 90-99. 8° (A.11/5943)*.
- MUTAFCİEVA, VERA P.: *Ža Priloženieto na robskiya trud v osmanskoto stopanstvo prez XV-XVI v. Contribution a la question de l'esclavage dans l'Empire Ottoman aux XV-XVI siècles. Sofya 1960. S. 505-519. 4° (B/4512)*.
- MÜLKİ İDARE TAKSİMATI 1962. Ankara 1962 Karadeniz Matbaası. 152 S. = T. C. İçişleri Bakanlığı Yayınları. Seri: I, Sayı: I, 8° (A.11/5309).
- NAUMANN, RUDOLF: *Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit*. Tübingen 1955 Ernst Wasmuth. XI+439 S. 8° (A.11/5387).
- NESİM AHMED SAİ: *Puhul Murchâ Gay*. Lahor 1962, VI+224 S. 8° (A.11/5330).
- OĞUZCAN, LÜTFİ: *Atatürk ve Mehmetçik*. Adana 1961 Gürpınar Basımevi. 48 S. = Kuveyi Milliye Dergisi Yayınları, Atatürk'ten Hatırlar Serisi: I. 8° (A.11/6046)
- OKÇU, YAHYA: *Türk - Rus mücadelesi tarihi*. Ankara 1953 Doğuş Matbaası. 240+VII S. 5 kroki. 8°. (A.11/5998).
- OKUR, HAFİZ YAŞAR: *Atatürk'le on beş yıl. Dini hâtıralar*. İstanbul 1962 Sabah Yayınevi. 40 S. 8° (A.11/6059).

- OPPENHEIM, MAX FREIHERR: *Tell Halaf. 4. c.* Berlin 1962 Walter de Gruyter. XII+1175. 85 pl. 4° (B/3195).
- ORTAÇ, YUSUF ZİYA: *İsmet İnönü. 4. bs.* İstanbul 1962 Yeni Matbaa. 103 S. 8° (A.11/6050).
- ORUZ, İFFET HALİM: *Arkadaş.* İstanbul 1963 Selâmet Basımevi. 104 S. 8° (A.11/5993).
- OZANKAN, CENAB: *Mustafa Kemal'in Anafartalar destanı.* İstanbul 1960 Yeni Matbaa. 64 S. 8° (A.11/5986).
- OZANKAN, CENAP: *Mustafa Kemal'in istiklâl destanı.* İstanbul 1961 İnkılâp Kitapevi. 95 S. 8° (A.11/5988).
- ÖKEREN, HALÛK: *Ülkü yolunda.* İzmir 1938 İtimat Basımevi. 71 S. = Bergama Yayınlarından Sayı: 3. 8° (A.11/5641).
- ÖNDER, MEHMET: *Ein neugefundenes Rumseldschukisches Drachenrelief.* Archäologischer Anzeiger 1961'den ayırabım. Berlin Walter de Gruyter Verlag. S. 70-74. 4° (B/4488).
- ÖNDER, MEHMET: *Mevlâna şehri Konya (Tarihî Kılavuz).* Konya 1962 Yeni Kitap Basımevi. VIII+508 S. 8° (A.11/5396).
- ÖZEK, DR. ÇETİN: *Türkiye'de lâiklik. Gelişim ve koruyucu hükümleri.* İstanbul 1962 Baha Matbaası. XXX+565 S. = İst. Üniv. No. 960, Hukuk Fak. No. 200. 8° (A.11/6068).
- ÖZTÜRK, H. NİMETULLAH: *İnkılâbın felsefesi.* İstanbul 1928 İkdâm Matbaası. 94+1 S. 8° (A.11/5967).
- ÖZTÜRK, PROF. HALİL NİMETULLAH: *Türkleşmek - lâyıklaşmak - çağdaşlaşmak.* İstanbul 1953 M. Sıralar Matbaası. 109+1 S. 8° (A.11/6021).
- Paléontologie et transformisme.* Paris 1950 Albin Michel. 256 S. = Sciences d'Aujourd'hui. 8° (A.11/6107).
- PARROT, ANDRÉ: *Archéologie Mésopotamienne. Technique et problèmes.* Paris 1953 Albin Michel. 470 S. 8 pl. = Sciences d'Aujourd'hui. 8° (A.11/6106).
- PEPEYİ, HALÛK NİHAT: *Çanakkale. (Destan).* İstanbul 1947 Kenan Matbaası. 61 S. 8° (A.11/5987).
- PETİT-DUTAİLLİS, CH. *La monarchie féodale en France et en Angleterre (Xe - XIIIe siècle).* Paris 1950 Albin Michel. XII+477 S. 2 levha. 2 harita. = L'Evolution de l'Humanité No: 41. 8° (A.11/2534-41).
- PITTARD, EUGÉNE: *Les races et l'histoire. Introduction ethnologique a l'histoire. 2. bs.* Paris 1953 Albin Michel. XX+671 S. = L'Evolution de l'Humanité No: 5. 8° (A.11/2534-5).
- Poliklinik Aylık Tıp Mecmuası.* Atatürk sayısı. İstanbul 1938 Kenan Basımevi. S. 165-198. 8° (A.11/6076).
- PONCET, J.: *Les rapports entre les modes d'exploitation agricole et l'érosion des sols en Tunisie.* 173 S. 23 pl. 2 Harita. 8° (B/4508).
- RASONYI, L.: *l'Origine du nom székely (sicule).* Acta. Linguist. Hung. XI, 1-2'den ayrı bs. Budapest 1961 Akademiai Kiado. S. 175-188. 8° (A.11/5939).
- RASONYI, L.: *Zu den Namen der ersten Türkischen Herren von Jerusalem.* Acta Orient. Hung. XIII, 1-2 (1961'den ayırabım. S. 89-94. 8° (A.11/5937).

- REAU, LOUIS-GUSTAVE COHEN: *L'art du moyen âge et la civilisation Française*. Paris 1951 Albin Michel. XXIII+468 S. 20 pl. 2 hrt. = L'Evolution de l'Humanité No. 40. 8° (A.1/2534-40)
- REAU, LOUIS: *L'Europe Française au siècle des lumières*. Paris 1951 Albin Michel. XVII +455 S. 32 pl. = L'Evolution de l'Humanité No: 70. 8° (A.1/2534-70).
- REŞİT, MUZAFFER: *Atatürk şiirleri antolojisi*. 6. bs. İstanbul 1958 Varlık Yayınevi 142+1 S. 8° (A.11/6001).
- RİZE, EKREM: *Hürriyet Âbidesinde söylenen nutuk, 23 Temmuz 1949*. İstanbul 1949 Alişan Dobra Matbaası. 14 S. 8° (A.11/6010).
- RUSSISCHER KOLONIALISMUS IN DER UKRAINE. (*Berichte und Dokumente*). München 1962 Ukrainischer Verlag. 447 S. 1 hr. 24 pl. 8° (A.11/5397).
- SAFA, PEYAMI: *Türk inkılâbına bakışlar*. 2. bs. İstanbul İnkılâp Kitapevi. 200 S. 8° (A.11/6023).
- SAKELLARIOU, MICHEL B.: *La migration Grecque en Ionie*. Athènes 1958 Presses de l'Institut Français. XX+568 S. 5 hr. = Collection de l'Institut Français d'Athènes 17, Centre d'Études d'Asie Mineure. 8° (A.11/5408).
- SAYGIN, M. CELÂL: *Diyanet cephesinden Atatürk inkılâpları*. Ankara 1952 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 40 S. 8° (A.11/6081).
- SCHNEIDER, RENE-GUSTAVE COHEN: *La formation du génie moderne dans l'art de l'Occident*. Paris 1958 Albin Michel. XIII+491 S. 20 pl. = L'Evolution de l'Humanité No: 48. 8° (A.1/2534-48)
- SEDAT: *Bursa vilâyeti tarihçesi*. Bursa 1934 Bizim Matbaa. 1+18 S. 8° (A.11/5759).
- SEVİM, DR. ALİ: *Artukoğlu Sökmen'in siyasi faaliyetleri*. Belleten XXVI, 103 (Temmuz 1962)'den ayırışım. Ankara 1962 T. T. K. Basımevi. S. 501-520. 8° (A.11/5393).
- SEVÜK, İSMAIL HABİB: *O zamanlar (1920-1923)*. İstanbul 1937 Cumhuriyet Matbaası. VII+323 S. 8° (A.11/5996).
- SEYFİOĞLU, ALİ RIZA: *Gazi ve inkılâp*. İstanbul 1933 Sinan Matbaası. 107 S. 8° (A.11/5966)
- SHAW, STANFORD J.: *Ottoman Egypt in the eighteenth century. The nizamname-i Mısır of Cezzâr Ahmed Paşa*. Cambridge 1962 Harvard University Press. VI+61+20+2 S. = Harvard Middle Eastern Monographs VII. 8° (A.11/5401).
- SHERRILL, CHARLES: *Mustafa Kemâl eseri ve memleketi. Çeviren: Enver Esenkova*. İstanbul 1955 Türkiye Ticaret Matbaası. 96 S. 8° (A.11/5975).
- SHERRILL, CHARLES: *Üç adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini. Çeviren: Cemal Bükerman*. İstanbul 1937 Cumhuriyet Matbaası. 302 S. 8° (A.11/6064).
- SOLMAZ, MEHMET-HULÛSİ YETKİN: *Şehit Şahin. (seçme yazı ve şiirler) 2. bs*. Gaziantep 1960 Uğur Matbaası. 26 S. = Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları-Sayı: 17. 8° (A.11/6057).
- SOVIETICO-TURCICA: *Beiträge zur Bibliographie der Türkischen Sprachwissenschaft in Russischer Sprache in der Sowjetunion 1917-1957*. Budapest 1960 Akadémiai Kiado. 319 S. = Bibliotheca Orientalis Hungarica IX. 8° (A.11/5420).
- SÖYLEMEZOĞLU, GALİP KEMALİ: *Yok edilmek istenen millet*. İstanbul 1957 Selek Neşriyatı. 90 S. 3 pl. 8° (A.11/6033).

- STRASSER, MAX: *Völker und Kulturen von Urbeginn bis Heute in vergleichender Darstellung*. Stuttgart 1935 Ernst Klett Verlag. VI+72 S. 8° (A.11/5540).
- LA SYNTHÈSE EN HISTOIRE SON RAPPORT AVEC LA SYNTHÈSE GÉNÉRALE. Paris 1953 Albin Michel. XVI+322 S. = L'Evolution de l'Humanité: S. C. I. 8° (A. 1/2534: S. C. I)
- ŞEHİSUVAROĞLU, HALÛK Y.: *Tarihçi gözüyle Atatürk*. İstanbul 1959 Varlık Yayınevi. 77 S. = Varlık Yayınları, sayı: 714. 8° (A.11/6008).
- TAN, PROF. DR. HASAN: *Yazılı imtihan sorularına nasıl ağırlık verilmelidir*. Ankara 1962 Mars Matbaası. 18+2 S. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2. 4° (B/4603).
- TANJU, HALÛK CEMİL: *Kemal Atatürk (1881-1938)*. Beyazkitap. İstanbul 1939 Etiman Kitapevi. 163 S. 8° (A.11/5972).
- TANSEL, DR. SELÂHATTİN: *27 Mayıs inkılabını hazırlayan sebepler*. İstanbul 1960 Millî Eğitim Basımevi. 20 S. 8° (A.11/5666).
- TANSU, SAMİH NAFİZ: *İki devrin perde arkası. Anlatan: Hüsamettin Ertürk*. İstanbul 1957 Nurgök Matbaası. XVI+7+592 S. 8° (A.11/6011).
- TANSU, SAMİH NAFİZ: *Türk inkılâp tarihi ve Büyük Harpten sonra Avrupa*. İstanbul 1938 Kenan Basımevi. 8+194 S. 2 pl. 4 hrt. 8° (A.11/5991).
- TARIM, CEVAT HAKKI: *Kırşehir tarihinde Mevlâna ve Mevlevîler*. 688. Yıl dönümü armağanı. Kayseri 1961 Sümer Matbaası. 16 S. 4° (B/4506).
- TEKİN, ALP: *Kemalizm. Önsöz: Edouard Herriot*. İstanbul 1936 Cumhuriyet matbaası. V+347+X S. 13 pl. 8° (A.11/5981).
- TERMİER, HENRİ-GENEVİEVE TERMİER: *Evolution et Paléogéographie*. Paris 1959 Albin Michel. 254 S. = Sciences d'Aujourd'hui. 8° (A.11/6105).
- THEO: *Cumhuriyetin X uncu yılı şerefine Albüm*. 59 S. 5 pl. 4° (B/4589).
- TİHRÂNÎ, ABÛ BAKR-İ: *Kitâb-ı Diyârbakriyya. Ak-Koyunlular tarihi. I. cüz. Yay: Necati Lugal-Faruk Sümer. Giriş ve notlar Faruk Sümer*. Ankara 1962 T. T. K. Basımevi. XXXI+281 S. = T. T. K. Yay. Seri: III, No: 7. 8° (A.11/5389).
- TODOROV, N.: *İzucenie agrasnoy istorii v Bolgarii*. S. 381-391. 8° (A.11/5936).
- TODOROV, N.: *Po nyakoi viprosi na Balkanskiya grad. Prez XV-XVII v. İstoriceski Pregled 1 (1962)'den ayrıbasım*. Sofya 1962. S. 32-58. 8° (A.11/5948).
- TODOROV, N.: *Po nyekom viprosi za ikonomişekoto razvitie i za zırajdaneto na Kapitalizma v Bulgarskite zemi pod Tursko vladicestvo*. İstoriceski Pregled 6 (1961)'den ayrıbasım. Sofya 1962. S. 87-105. 8° (A. 11/5949).
- TOLSTOİ, LEO: *Sebastopol*. Ann Arbor 1961 University of Michigan Press. XIV+232 S. 8° (A.11/5911).
- TORUN, DR. ŞÜKRÜ: *Türkiye İngiltere ve Yunanistan arasında Kıbrıs'ın politik durumu*. İstanbul 1956 Gazeteciler Matbaası. 174 S. I hrt. 8° (A.11/5975).
- TROTSKY, LEON: *The history of the Russian revolution*. Çev: Max Eastman. 3 cilt birarada. Ann Arbor 1961 University of Michigan Press. XXII+484+XII+350+504 S. 8° (A.11/5912)
- TROTSKY, LEON: *Terrorism and communism*. Ann Arbor 1961 University of Michigan Press. LVI+191 S. 8° (A.11/5910).
- TUCHELT, KLAUS: *Tiergefässe. In Kopf-und Protomengestalt*. Berlin 1962 Mann. 156 S. 28 pl. = Istanbuler Forschungen Band 22. 4° (B/4489).

- TUNAYA, DR. TARIK Z.: *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul 1960 Yedigün Matbaası. VIII+255 S. 8° (A.11/5761)
- TURAN, DR. ŞERAFETTİN: *Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid vak'ası*. Ankara 1961 T. T. K. Basımevi. VIII+237 S. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. No: 80. 8° (A.11/5406).
- TURAN, DOÇ. DR. ŞERAFETTİN: *Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar*. Belleten XXII, 88 (Ekim 1958)'den ayırabası. Ankara 1958 T. T. K. Basımevi. S. 551-593. 8° (A.11+5405).
- T. C. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamı (Meâl)*. 3c. Ankara 1961 T. T. K. Basımevi. 8° (A.11/5097).
- Unesco Türkiye Millî Komisyonu yönetim kurulu raporu. 1961-1962. Ankara 1962 A. Ü. Basımevi. 54 S. 8° (A.11/5419).
- UNİVERSİTÄT HEİDELBERG. *Geschichte und Gegenwart 1386-1962*. 84+12 S. 8° (A.11/5407).
- URFALI MATEOS: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*. Çev: Hrant P. Andreasyan. Notlar: Edouard Dulawer-Prof. M. Halil Yınanç (Çeviren). Ankara 1962 T. T. K. Basımevi. XXV+41 I S. = T. T. K. Yay. II. seri - No. 21. 8° (A.11/5390).
- ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF: *Atatürk ve millî teşânüt*. İstanbul 1954 Anıl Matbaası. 88 S. I pl = Millî Teşânüt Birliği Yayını No: 7. 8° (A.11/6085).
- ÜRGÜBLÜ, DR. MUNİB HAYRİ: *Lozan*. Ankara 1936. 27 S. = Ankara Halkevi neşriyatı küçük seri. No: 17. 8° (A.11/6055).
- ÜZEL, SAHİR: *Gaziantep savaşı ve Kılıç Ali*. Kayseri 1946 Sümer Matbaası. 56 S. 8° (A.11/6067).
- VOLKMANN, ERİCH OTTO: *Die unsterbliche Landschaft. Die Fronten des Weltkrieges. Ein Bilderwerk. VI. Der Orient*. Leipzig 1935 Bibliographisches Institut AG. 70 S. 4° (B./4323).
- WALSH, W. BARTLETT: *Russia and the Soviet Union. A modern history*. Michigan 1958 University of Michigan Press. XVI+640+XXIII S. 8° (A.11/5412).
- WHITTAKER, SIR EDMUND: *Le commencement et la monde*. Çev: Pierre Humbert. Paris 1953 Albin Michel. 186 S. = Sciences d'Aujourd'hui. 8° (A.11/6113).
- WINTER, J. GARRETT: *Life and letters in the papyri*. Michigan 1933 University of Michigan Press. VII+308+IX S. 8° (A.11/5413).
- Yakınlarından hâtıralar*. İstanbul 1955 Hisar Matbaası. 119 S. = Sel yayınları Atatürk kütüphanesi: 8. 8° (A.11/6035).
- YALE, WILLIAM: *The Near East. A modern history*. 4. bs. Michigan 1960 University of Michigan Press. X+485+XXIV S. 8° (A.11/5409).
- YAVUZ, FEHMİ: *Şehircilik*. Ankara 1962 Sevinç Matbaası. XV+326+VI S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. No: 143-125, İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yay. No: 12. 8° (A.11/5404).
- YAZMAN, M. ŞEVKİ: *İstiklâl savaşı nasıl oldu? 2. bs*. İstanbul 1938 Kenan Basımevi. 192 S. 2 kroki. 8° (A.11/6018).
- YENER, SABRİ ŞAKİR: *İncilipınar Gaziantep'in yakın geçmişinden hâtıralar*. Haz: Hulûsi Yetkin. Gaziantep 1962 Işık Basımevi. VIII+236 S. = Gaziantep Kültür Derneği kitap ve broşür yayınları-sayı: 33. 8° (A.11/4592).

- YOUNG, JOHN HOWARD-SUZANNE HALSTEAD YOUNG: *Teracotta figurines from Kourion in Cyprus*. Philadelphia 1955 The University Museum. X+260 S. 74 pl. = Museum Monographs. 4° (B/4518).
- YÜND, KERİM: *İstiklâl marşı bilgisi*. İstanbul 1961 Hüsnütabiat Matbaası. 48 S. = Türkiye Harsı ve İçtimai Araştırmalar Derneği: Seri: A Sayı: 31. 8° (A.11/6029).
- YÜCEL, HASAN-ÂLİ: *Hürriyet gene hürriyet*. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi. XXXI +671 S. = Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Serisi: 1, No: 14. 8° (A.11/5657).
- ZAJACZKOWSKI, ANANIASZ: *Karains in Poland. History. Language. Folklore. Science*. Warszawa 1961 Pansthowe Wydawnictwo Naukowe. 114 S. 8° (A.11/5324)
- X. INTERNATIONALER KONGRESS FÜR RELIGIONSGESCHICHTE. 11-17 September 1960 in Marburg/Lahn. Marburg 1961 N. G. Elwert. 240 S. 8° (A.11/5956).
- ZİYA, ŞAKİR: *Atatürk'ün hayatı*. İstanbul 1938 Tanevi 95 S. 8° (A.11/6048).

DERGİLER *

- ACTA ASIATICA 3 (1962).
- The American Historical Review LXVI, I, 3 (1960/61); LXVII; 1, 2, 4 (1962). LXVIII, I (1962).
- American Journal of Archaeology LXVI, 3, 4 (1962): E. AKURGAL, *The early period and the Golden Age of Ionia*. S. 369-380.
- American Journal of Philology LXXXIII, 2/3 (1962): J. A. ALEXANDER, *Thucydides and the expedition of Callias against Potidaea, 432 B. C.* S. 265-287.
- Anatolia V (1960): E. AKURGAL, *Von Aeolischen zum Ionischen Kapitell*. S. 1-7. R. DUYURAN, *Decouverte d'un Tumulus pres de l'ancienne Dardanos*. S. 9-12. B. TEZCAN, *Yeni Horoztepe buluntuları*. S. 13-46. M. ŞENYÜREK, *The relative size of the permanent incisors in the suborder Anthropeidea*. S. 47-85. S. SİNANOĞLU, *En lisant "l'essai sur la vie de Xenophon" de M. E. Delebecque*. S. 87-97. K. BALKAN, *Ein Urartäischer Tempel auf Anzavurtepe bei Patnos und hier entdeckte Inschriften*. S. 99-158. N. A. M. THIERRY, *L'église du jugement dernier a Ihlara (Yılanlı Kilise)* S. 159-168.
- Anatolian Studies XII (1962): *Summary of archaeological research in Turkey in 1961*. S. 17-26. D. H. FRENCH, *Excavations at Can Hasan*. S. 27-40. J. MELLAART, *Excavations at Çatal Hüyük*. S. 41-66. P. A. BIALOR, *The chipped stone industry of Çatal Hüyük*. S. 67-110. J. MELLAART, *The late bronze age monuments of Eflatun Pınar and Fasillar near Beyşehir*. S. III-118. H. PLOMMER, *St. John's Church, Ephesus*. S. 119-130. D. WINFIELD-J. WAINWRIGHT, *Some Byzantine churches from the Pontus*. S. 131-162. D. WINFIELD, *A note on the south eastern borders of Trebizond in the thirteenth century*. S. 163-172. M. GOUGH, *The church of the evangelists at Alahan*. S. 173-184. G. E. BEAN - T. B. MILFORD, *Sites old and new in rough Cilicia*. S. 185-217.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- Anıt 1, 22-24, 30 (1962): 30-S. EYİCE, *Aya Thekla efsanesi ve sanat tarihinde Aya Thekla*. S. 1-24. M. ÖNDER, *Konya'da Selçuklulardan önceki devirlere ait eserler üzerine kısa notlar*. S. 25-30. S. ÜNVER, *Edirne melevihanesi tarihine giriş*. S. 37-43.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XVIII, 3-4 (1960); XIX, 1-4 (1961): XVIII-R.ÇINAR, *Türkiye kadınlarının antropolojisi*. S. 161-204. XIX-H. DAĞTEKİN, *Türkleri boğazlar bölgesi'ne çeken gerçek sebepler*. S. 177-187. H. DAĞTEKİN, I. Murat zamanında Osmanlı-Bizans münasebetlerine genel bir bakış 1361-1389. S. 189-199. H. Otten, Eski şarkta kütüphanler. S. S. 201-211.
- Ankara Üniversitesi Haberleri (1962).
- Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica III (1961).
- Annali vol. 3-6, 9-11.
- Antike Plastik Lieferung 1.
- Anzeiger, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 98 (1961): F. EICHLER, *Die österreichischen Ausgrabungen in Ephesos im Jahre 1960*. S. 65-74. P. HERRMAN-K. Z. Polatkan, *Grab- und Votivstelen aus dem nordöstlichen Lydien im Museum von Manisa*. S. 119-127. P. HERRMAN, *Bericht über eine Reise in Nordostlydien*. S. 166-168.
- Archäologische Bibliographie 76 (1961).
- Archäologischer Anzeiger (1962) Heft 1, 2: P. DIKAIOS, *The bronze statue of a horned God from Enkomi*. S. 1-38. J. SCHÄFER-H. SCHLÄGER, *Zur Seeseite von Kyme in der Aeolis*. S. 40-57. A. ERZEN, *Untersuchungen in der urartäischen Stadt Toprakkale bei Van in den Jahren 1959-1961*. S. 383-414. F. SCHACHERMEYR, *Forschungsbericht über die Ausgrabungen und Neufunde zur ägäischen Frühzeit 1957-1960*. S. 105-382.
- Archiv Orientalni XXX, 2, 3 (1962): I. HRBEK, *The chronology of Ibn Battuta's travels*. S. 409-486.
- Arheoloski Vestnik XI-XII (1960/61).
- Ars Orientalis vol. 1-4: G. MARTINY, *Zur Entwicklungsgeschichte der osmanischen Moschee*. S. 107-112. S. K. YETKİN, *The Turbeh of Gumaç Hatun, a Seljuk Monument*. S. 357-359. O. GRABER, *Two pieces of islamic metalwork at the University of Michigan*. S. 360-367.
- Asia Major IX, I (1962).
- Athenaeum XL, 1-2 (1962): R. STEFANINI, *Studi Ittiti*. S. 3-36
- Athina (1961).
- Aylık İstatistik Bülteni 1962.
- Azerbaycan XI, 1-6 (1962).
- Badische Fundberichte 22 (1962).
- Bariş Dünyası 5 (1962).
- Bayerische Vorgeschichtsblätter XXVI, 1, 2 (1961).
- Biblica XLIII, 1, 2 (1962).

- Bibliotheca Orientalis XVI, 5-6 (1959); XVII 5-6 (1960); XVIII (1961); XIX 1-4 (1962): XIX—L. BÖHL, *Die babylonischen Prätendenten zur Zeit Xerxes*. S. 110-114. R. HAASE, *Regelt § 9 der hethitischen Rechtssammlung eine leichte Leibesverletzung?* S. 114-116. W. VAN OS, *Le modelé d'un bas-relief Assyrien*. S. 116-117. R. HAASE, *Über neue Vorschläge zur Erklärung der hethitischen Formel PARNASSEIA SUUAIZZI*. S. 117-122. G. FRUMKIN, *On some ancient wall-paintings in Soviet Central Asia*. S. 122-125.
- The Bodleian Library Record I (1962) 11, 19-28; III, 29-33; IV, 1-6; VI, I (1957)
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 166 (1962): G. HANFMANN, *The fourth campaign at Sardis (1961)*. S. 1-56.
- Bulletin de Correspondance Hellénique LXXXVI, 1 (1962).
- Bulletin Critique du Livre Français 190, 199-202 (1962).
- Bulletin d'Etudes Orientales XVII (1961-62): J. SOURDEL-THOMINE, *Les conseils du šayḫ al-Harawi à un prince Ayyubide*. S. 205-266.
- Bulletin of the Institute of Historical Research XXXV, 92 (1962).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXV, 2, 3 (1962).
- Cahiers de Civilisation Médiévale I, 1-4 (1958); V, I (1962).
- Les Cahiers de Tunisie 32 (1960).
- Central Asiatic Journal VII, 3 (1962).
- Classified catalog of books in the Toyo Bunko on modern Japan I (1961).
- Danish Foreign Office Journal 41 (1962).
- Dergi 28, 29 (1962).
- Deutsche Nationalbibliographie 24, 41, 43-47; 2./3 Vierteljahrregister 1962; Das gesprochene Wort 1961.
- Durham University Journal XXIV- 1 (1962).
- Düstur 5. tertip, cilt I.
- The Encyclopaedia of Islam vol. II Fas. 27-29 (Dihlī-al-Dir'ıyya).
- Encyclopédie de l'Islam, Tome II Livr. 27-29 (Dijla-al-Djannābi)
- Erasmus XIV, 19-24 (1961).
- L'Ethnographie 55 (1961): CH. VIROLLEAUD, *Sur les origines de l'alphabet*. S. 7-14. CH. VIROLLEAUD, *Baal, dieu des Phéniciens*. S. 15-25. J. ROUX, *La sédentarisation des nomades Yürük du vilayet d'Antalya (Turquie Méridionale): note préliminaire à une monographie des tribus des districts d'Alanya et de Gazipasa*. S. 64-78. M. MOKRI, *Le foyer kurde*. S. 79-95.
- Expedition III, 2 (1961); IV 1, 2 (1961/62): III—F. BASS, *A bronze age shipwreck*. S. 2-11. IV—M. LERICI, *New archaeological techniques and international cooperation in Italy*. S. 4-10.
- The Florida Anthropologist XV, 2-4 (1962).
- German Foreign Policy 1, 3, 5 (1961-1962).
- Germania 40, 1,2 (1962).

- Glasnik na Institutu za natsionalna Istoriya V, 2 (1961): M. PANDEVSKI, *La politique de la principauté bulgare à l'égard du mouvement macédonien de libération et les relations turco-bulgares dans les années 1903-1904*. S. 125-164. B. CVETKOVA, *L'évolution du féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au XVIIIe siècle*. S. 292-297.
- Glasnik, Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, Etnologija XVII (1962).
- Göttinger Jahrbuch 1959, 1961.
- Hamizrah Hehadash XII, 3 (1962).
- Hebrew Union College Annual XXXIII (1962): W. A. HALLO, *The royal inscriptions of Ur: A typology*. S. 1-44. J. LEWY, *Old Assyrian evidence concerning Kussara and its location*. S. 45-58.
- Hesperia XXXI, 2,3 (1962).
- L'Homme II, 2 (1962).
- Iraq XXIV, I (1962): D. OATES, *The excavations at Nimrud (Kalhu), 1961*. S. 1-25. B. PARKER, *Seals and seal impressions from the Nimrud excavations, 1955-58*. S. 26-40. A. R. MILLARD, *Alphabetic inscriptions on ivories from Nimrud*. S. 41-51. E. SOLLBERGER, *Graeco-Babyloniaca*. S. 63-72.
- İdare Dergisi 275, 276, 278 (1962).
- İktisat Fakültesi Mecmuası XXII, 2 (1961).
- İncece 17-20 (1962).
- Inventorya Archaeologica; Deutschland, Fas. 1-11; Italia, Fas. 1-2; France, Fas. 1; Ungarn, Fas. 1; Belgique, Fas. 1; España, Fas. 5,6; Pologne, Fas. 1-8; Great Britain, Fas. 1-8; Jugoslavija, Fas. 1-5; Ceskoslovensko Fas. 1-2; Österreich, Fas. 1-2,
- İstanbul Mitteilungen 1, 3, 4, 11 (1961); 11-H. LUSCHEV, *Der Kopf der Aphrodite aus dem grossen Fries von Pergamon mit Tafel 1-7*. S. 1-4. W. MÜLLER-WIENER, *Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien, mit Tafel 8-24*. S. 5-122. F. KRAUSS, *Die Höhe der Säulen des Naikos im Tempel von Didyma mit Tafel 25-31*. S. 123-133.
- Italian Books and Periodicals IV, 5-12; V, 1-6.
- İzvestiya na Arheologičeskiya Institut XXIV (1961): S. N. BOBCEV, *Die Stadtmauertürme mit spitzem Vorsprung und ihre Bedeutung für die Befestigung der antiken Städte*. V. VELKOV, *Historische Quellen über die Stadtmauertürme mit spitzem Vorsprung*. S. 147-152. G. TABAKOVA-TZANOVA, *Die Thrakische Kultstätte beim Dorf Viden, Bezirk Stara Zagora*. S. 203-220. I. VENEDIKOV, *Mobilier antique de Thrace*. S. 221-234.
- Jahrbuch, Akademie der Wissenschaften und der Literatur 1961.
- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 76 (1961).
- Jahresbericht, Schweizerisches Landesmuseum in Zürich 70 (1961).
- Journal of the American Oriental Society LXXXI, 4 (1961); LXXXII, I (1962): LXXXI-C. B. WARREN, *The Urartian-Assyrian inscription of Kelishin*. S. 359-385.
- Journal Asiatique CCLIX, 3-4 (1961): G. DUMÉZIL, *Récits Oubykh*, V. S. 269-297. M.-L. CHAUMONT, *Recherches sur les Institutions de l'Iran ancien et de l'Arménie*. S. 297-320.

- Journal of the Economic and Social History of the Orient V, 2 (1962): E. CASSIN, *L'influence babylonienne à Nuzi*. S. 113-138. C. CAHEN, *Un traité financier inédit d'époque Fatimide-Ayyubide*. S. 139-159.
- The Journal of Hellenic Studies LXXXII (1962).
- Journal of Near Eastern Studies XXI 2,3 (1962): R. AMİRAN, *The "arm-shaped" vessel and its family*. S. 161-174
- Journal of the Pakistan Historical Society X, 3 (1962).
- Journal of the Royal Asiatic Society 1950-1962: 1962 - H. KURDIAN, *Assizes of Antioch*. S. 134-137. *Presentation of the Society's Triennial Gold Medal to Prof. Vladimir Minorsky*. S. 179-180.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXIV, 3-4 (1961).
- Kirjath Sepher XXXVII, 3, 4 (1962).
- Kitâb az-Zarîa ilâ tasânif ash-Shi'a XIV.
- Livres et Revues d'Italie 1-2 (1962).
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 58 (1962).
- Man LXII, 174-231 (1962).
- el Mecelletü'I-tarihiyyeti'il-Misriyye No. 4, 6, 7, 8: cilt 6 -I.A. TARHAN, *el-iktâü' I-Islâmî*. S. 47-76. cilt 7-A. ZEKI, *el-imaretü'l-askeriyye fi'l-usû'l-usta beyne'l-Arap ve's-salbiyyin*. S. 106-133. cilt 8-M. ENİS, *el-hutitü'i-retsiyyetü li-siyaseti İngiltere tüccahe'd-devleti'l-Osmaniyye*. S. 189-200.
- Meddelanden fran Lunds Universitets Historiska Museum 1961.
- Memoirs of the American Academy in Rome XXVII (1962).
- Metropolitan Museum of Art Bulletin XX, 10 (1962); XXI, 1, 3 (1962).
- The Middle East Journal XVI, I (1962): I. GİRİTLİ, *Some aspects of the New Turkish constitution*. S. 1-17. Ş. MARDİN, *Libertarian movements in the Ottoman Empire, 1878-1895*. S. 169-182. *Document: Constitution of the Turkish Republic*. S. 215-238.
- Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 93 (1962): *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy in den Jahren 1958 und 1959*.
- The Muslim World III, 3 (1962).
- Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 30 (1961).
- The New Hungarian Quarterly 11, 4 (1961): G. ORTUTAY, *Lajos Kiss, the Ethnographer*. S. 38-48.
- Noticiario Arqueologico Hispanico V (1956/61)
- Oriens vol. X-XIV (1957/1961): vol. 13-14 -K. BITTEL, *Legenden vom Kerkenes-Dağ (Kappadokien)*. S. 29-34. L. KOSSWIG, *Hochzeitsgebräuche in Anatolien*. S. 240-250. vol. 12-R. MANTRAN, *Les inscriptions Turques de Brousse*. S. 115-170. J. R. WALSH, *The Turkish manuscripts in New College Edinburgh*. S. 171-189.
- Orientalia XXXI, 1-4 (1962): J. FRIEDRICH, *Zur Interpretation von Satz XVI der phönizisch-bildhethitischen Bilinguis von Karatepe*. S. 223-224. U. B. ALKIM, *Archäologischer Bericht aus Anatolien (1960)*. S. 236-249. R. BORGER, *Kleinigkeiten zur Textkritik des Kodex Hammurapi*. S. 364-366 J. A. H. POTRATZ, *Das bisvisuelle Menschenbild in der sumerisch-akkadischen Flachkunst*. S. 381-396.

- Oriente Moderno XLII, 4-9 (1962).
- Orta Doğu 13-15 (1962).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XVI, 2, 3 (1962).
- Pakistan Postası X, 4-9 (1962).
- Palaeologia X, 1 (1961): G. UCHIDA, *A study in history of East Turkestan in the fifth century A. D. with the special reference to the fall of the state Shan-shan*. S. 1-19. K. FUJINAWA, *Japanese translation and commentary on the biographical materials of Thucydides*. S. 56-65.
- Aus Politik und Geschichte 11. Jahrgang 1961 (Das Parlament, Beilage).
Praktika (1956)
- Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland XCIII (1962).
- Przeglad Orientalistyczny 21 (1957) - 42 (1962).
- Rassegna Storica del Risorgimento XLIX, 2, 3 (1962).
- Report of the Department of Antiquities Cyprus 1936 part 2; 1940/48.
- Revue Historique No. 457-464.
- Rivista degli Studi Orientali XXXVII, 1-2 (1962).
- Rocznik Orientalistyczny XVI (1950); XVII (1951-52); XXIII, 2 (1960); XXIV, 2 (1961); XXV, 1-2 (1962).
- Romanistisches Jahrbuch XII (1961).
- Ruperto-Carola XXXI (1962).
- Saeculum XIII, 1, 2 (1962).
- Silahlı Kuvvetler Dergisi 201, 202 (1962); Nato özel sayısı: 202-Kireçtepede. S. 54-61
- Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XVI, 3-4 (1961); XVII, 1 (1962).
- Sovetskaya Arkeologiya 1, 3, 4 (1958): I-E. VEIMARN, "*Villes des cavernes*" de la Crimée d'après les explorations archéologiques de 1954-1955. S. 71-80. 4-K. V. SALNIKOV, *Etude de la composition ethnique de la Bachkirie du sud au premier millénaire de notre ère*. S. 23-32.
- Studi Etruschi XXIX (1961).
- Studia Islamica XI (1959); XII (1960): vol. XI-S.K. YETKİN, *The evolution of architectural form in Turkish Mosques (1300-1700)*. S. 73-92.
- Studies in Bibliography and Booklore VI, I (1962).
- Studii, Revista de Istorie XV, 2 (1962): M. A. MEHMET, *Un registre de firmans turcs datant du règne d'Alexandre Ypsilanti en Moldavie (1786-1788)*. S. 405-429.
- Tarih Vesikaları 18 (1961): F. R. UNAT, *Amasya protokolleri*. S. 359-365. M. AKDAĞ, *Ankara Sultan Alâeddin Camii kapısında bulunan hicri 763 tarihli bir kitabenin tarih önemi*. S. 366-373. Ç. ULUÇAY, *Selim-Beyazid mücadelesi*. S. 374-387. A. SEVİM, *Anadolu Selçuklarına ait bir eser, Ravzatül'-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb*. S. 388-418. İ. PARMAKSIZOĞLU, *Kuyucu Murad Paşa'nın İran'a gönderdiği bir mektup*. S. 419-429. S. TANSEL, *Silâhşor'un feth-nâme-i Diyâr-ı Arab adlı eseri*. S. 430-454. A. KUŞAT, *Türk tarihi ile ilgili makaleler bibliyografyası*. S. 455-480.

- The Tōhō Gakuhō 32 (1962).
- Tohogaku 23 (1962): H. OKADA, *Early Tibeto-Mongolian relations as described in later Mongolian chronicles*. S. 95-108.
- Türk Ansiklopedisi cilt XI fas. 85.
- Türk Dili 130-136.
- Türk Kültürü 1,2 (1962): 1-Ş. BAŞTAV, *Atilla'nın hayatı ve ölümü*. S. 33-38. O. ASLANAPA, *Türk kültürünün değerlendirilmemiş kaynakları*. S. 39-40. sayı 2-İ. KAFESOĞLU, *Tarihin ışığında Türk milliyetçiliği*. S. 1-6 F. TİMURTAŞ, *Ziya Gökalp*. S. 26-28.
- Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni IX, 3-4; X, 1-2.
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası 3 (1961); 1 (1962).
- Türkiye Bibliyografyası 3, 4 (1961); 1 (1962).
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 245-251 (1962): 249-S. ÜNVER, *Sivas abideleri*. S. 7-8. 250-A. M. MANSEL, *Side Müzesi*. S. 7-9. 251-E. Z. KARAL, *İki Türk'ün Amerika seyahati*. S. 10-11.
- Ural-Altäische Jahrbücher XXXIV, 1-2 (1962): M. MANSUROĞLU, *Ein neues Werk über das Buch Dede Korkut*. S. 154-155. S. KLJASTORNYJ, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*. S. 155-156.
- Vizantijskiy Vremennik 17-21: XVII-V. N. LAZAREV: *Konstantinopol i natsionalne školi v svete novih otkritij*. S. 93-105. XX-L. N. GUMILEV, *Velikaya rasprya v pervom Tyurkskom kaganate vesvete Vizantijskih istočnikov*. S. 75-90. XXI-A. L. YAKOBSON, *Srednevekovim selskie poseleniya Yogo-Zapadnogo Krıma*. S. 165-178.
- Die Welt des Islams VIII, 1-2 (1962): G. JÄSCHKE, *Der Eid in der türkischen Verfassung*. S. 16-24. *Urkunden zu den russ.-türk. Beziehungen 1920-22*. S. 35-43.
- Wiadomosci Archeologiczne XVIII, 1-3 (1962).
- The Yale Review XXVII, I (1931); XL, 4 (1951); LI, 3, 4 (1962); LII, I (1962).
- Yeni Yayınlar VII, 5-9 (1962).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Band 112 No. I (1962): F. TAESCHNER, *Das Itinerar des ersten Persienfeldzuges des Sultans Süleyman Kanuni 1534/35 nach Matrakçı Nasuh*. S. 50-93.
- Zeitschrift für Kulturaustausch, Institut für Auslandsbeziehungen, Stuttgart 2-3 (1962) Türkiye Özel sayısı.
- Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXI, 3/4 (1961).
- Zentralblatt der Bulgarischen Wissenschaftlichen Literatur 1959/60.
- Zion XXVII, 1-2 (1962): D. JACOBY, *Venetian diplomatic protection to Jews in Constantinople in the 14th and 15th centuries*. S. 24-35.

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXVII

No : 106

Avril 1963

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

2 0 0 0